

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARNAVUTÇA YAPILMIŞ KUR'AN ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Florim MELLOVA

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gökhan ATMACA

AĞUSTOS – 2019

TC.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARNAVUTÇA YAPILMIŞ KUR'AN ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Florim MELLOVA

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 25/03/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Gökhan Atmaca	Başarılı	
Doç. Dr. Ömer KARAT	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Bayram DEMİRCİ	Başarısız	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Florim MELLOVA
Öğrenci Numarası	:	Y136008027
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	Tefsir
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Arnavutça Yapılmış Kur'an Çalışmaları
Benzerlik Oranı	:	%14

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Gökhan Atmaca

Tarih:

İmza:

☒ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bizi yaratan, lütfuyla hidayete erdiren ve kalplerimize imanı sevdiren Allah'a hamd olsun. İnsanlığa rahmet olarak gönderilen Rasulullah'a salât ve selâm olsun.

Arnavutların İslamlaşmasına yol açan nedenlerin; tarihi, kültürel, sosyo-politik, pedagojik ve dini açıdan araştırılması ilim dünyasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada Osmanlılar'ın Balkan milletleri, özellikle de Arnavut halkını İslam'a davet ederken kullandıkları yöntemler üzerinde durulmuştur. Ayrıca Arnavutlarda Kur'an-ı Kerim tercümeleri, Kur'an-ı Kerim'i güzel okumak için kullanılan tecvid kitapları, Kur'an tefsirleri hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu tefsir kitaplarının izledikleri yöntemler ve sure tefsirlerini yayıma kazandıran İslami dergiler ve eserler hakkında da bilgi verilmiştir. Böylece Arnavut topraklarında geçmişten bugüne eser bırakan ve büyük katkı sağlayan Arnavut alimler ilim dünyasına sunulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok önemli katkıları olan danışmanım Doç. Dr. Gökhan Atmaca hocama, jüri üyeliği yaparak görüş ve önerileriyle çalışmanın olgunlaşmasına vesile olan Doç. Dr. Osman Kara ve Dr. Öğr. Üyesi Bayram Demircigil hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Florim Mellova

29.08.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	i
V	
SUMMARY.....	
V	
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: ARNAVUT BÖLGESİNDE İSLAMİYETİN YAYILMA TARİHİ.....	5
1.1. Arnavutlar'da İslamiyetin Yayılma Tarihi	5
1.1.1. Arnavutların İslamiyetle Temasları	7
1.2. Arnavut Topraklarında İslamiyet ve Osmanlı İmparatorluğu	8
1.2.1. Arnavutların İslam'ı Hür İradeleriyle mi Yoksa Zorla mı Kabul Edip Etmemeleri Meselesi	9
1.2.2. Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Azınlıklara Yönelik Hoşgörü.....	11
1.2.3. Bizans İmparatorluğu Halkının Türkleri Kurtarıcı Olarak Karşılması	12
1.2.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Zirvede Bulunduğu Dönem	13
1.2.5. Osman Devleti Döneminde Arnavutların Ulusal Kimliği ve Dini	14
1.2.6. Osmanlılar ve Arnavut Topraklarında İslamiyetin Yayılma Yöntemleri	14
1.3. Arnavutlarda İslami Literatürün Başlangıcı	15
1.3.1. Kosova'da Arnavutça İslam Literatürü	16
1.3.2. Arnavutça Özel Yayınlar	16
BÖLÜM 2: KUR'AN KERİM HAKKINDA ARNAVUTÇA ÇALIŞMALAR.....	20
2.1. Kur'an-ı Kerim Hakkında ki Bilgiler	20
2.2. Genel Kur'an-ı Kerim Tercümeleri (Arnavutça Eserlerde Yer Alan Kur'an Tercümeleri Hakkında Bilgiler).....	21
2.3. Kur'an-ı Kerim'in Medine'de 63 Dile Tercüme Edilmesi ve Yayınlanması	24
2.4. Kur'an'ın Avrupa Dillerindeki Tercümeleri.....	24
2.5. Arnavutça Kur'an Tercümesinin Tarihçesi	30
2.5.1. Kur'an'ın Bir Kısımının Tercümesi.....	32

2.5.2. Kur'an'ın Tercüme Edilip Edilmeyeceği Konusunda Bazı Görüşler	33
2.5.3. Kur'an Tercümesinin Arnavutlara Kazandırdığı Değerler	35
2.5.4. Aşırılık Kur'an-ı Kerim'de Mantıksız – Tabii Olmayan Bir Şeydir.....	36
2.5.5. Kur'an'ın Tamamının Tercümesi	36
BÖLÜM 3: BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE ARNAVUT DİLİNDE.....	54
3.1. Arnavutça Yazılan Tecvitler	54
3.1.1. Tecvit İlmi	54
BÖLÜM 4: KUR'AN'IN ARNAVUTÇA TEFSİRİ VE MÜFESSİRLER.....	66
4.1. Kur'an'ın Arnavutça Tefsiri ve Müfessirler	66
4.1.1. Arnavut Müfessirler.....	66
4.1.2. Ayrı Kitaplarda Kur'anın Arnavutça Yorumlamaları (Tefsirleri).....	81
SONUÇ	85
KAYNAKÇA.....	88
ÖZGEÇMİŞ	966

KISALTMALAR

- ABD** : Ana Bilim Dalı
Bkz : Bakınız
b. : Bölüm
c. : Cilt
çev. : Çeviri
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak. : Fakültesi
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
md. : Maddesi
M.Ö. : Milattan Önce
nşr. : Neşriyat
s. : Sayfa
sad. : Sadeleştiren
Saü : Sakarya Üniversitesi
tsh. : Tashih
ty. : Tarihi yok
ö. : Ölüm Tarihi
yay. : Yayıncılık, Yayınevi, Yayınları
y.y. : Baskı Yeri yok

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	X	Doktora		
Tezin Başlığı:				
Tezin Yazarı: Florim MELLOVA		Danışman: Doç. Dr. Gökhan ATMACA		
Kabul Tarihi: 08.05.2019		Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 96 (tez)		
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: Tefsir		
Nesilden nesile aktarılan sözlü kaynaklar hem sosyal hem de tarihi açıdan çok önemli bir yere sahiplerdir. Ancak bu kaynaklar zamanla değişebilir veya unutulabilir. Nesilden nesile yazılı olarak aktarılan kaynaklar ise daha kolay korunabilir ve zamana karşı daha dayanıklıdır. Kur'an-ı Kerim zaman ve mekana bağımlı olmayan evrensel ve kutsal bir kitaptır. Sosyologlara, psikologlara ve toplum her ferdine her zaman ve her mekanda hitap etmektedir. Herkes ne aradığını bu kutsal kitapta bulabilir ve ondan faydalanabilir. Balkanlardaki İslam dini, Osmanlı döneminde hızlı bir şekilde yayılmıştır. Arnavutların islamlaşması süreci oldukça hızlı ve devamlı bir şekilde gelişmiştir. Arnavutların İslamlaştırılmasını etkileyen faktörler siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik nitelikteydi. Arnavutlar Kur'an-ı Kerim'in kurallarına göre yaşamakla birlikte onu Arnavutçaya da tercüme ettiler. Bu tez çalışmasında Arnavutça tevcit kitapları, Arnavutça Kur'an-ı Kerim tercümeleri ve Kur'an-ı Kerim'in tamamı ve bazı süreleri Arnavutça tefsir edildiği kitaplar değerlendirilmiştir.				
Anahtar Kelimeler: Kur'an, Arnavutça, Meal, Tecvid, Tefsir				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.		
Title of Thesis:				
Author of Thesis: Florim MELLOVA Supervisor: Assoc. Prof. Gökhan ATMACA				
Accepted Date: 08.05.2019		Number of Pages: v (pre text) + 96 (main body)		
Department: Basic Islamic Sciens		Subfield: Tafsir		
Human memory, transmitted from generation to generation, has great social significance and historical value. Nevertheless, parts of their preaching are forgotten by people in time. When people explain and mark values in written forms, then they remain longer in maternal form, hence human consciousness can always remember and retain it. The Quran is a universal divine book, unlimited in space and time. It addresses to the lawyer, the sociologist and the psychologist, and to everyone at any time and every level or layer of society. Everyone finds himself in the Qur'an and will be able to get what he needs from it. The Islam religion was spread widely in the Balkans in particular when Ottoman Empire established its full authority. At Albanians the process of Islamization during the development was quick and consistent. The factors that influenced the Islamization of Albanians were political, economic, social, and psychological of nature. Albanians not only lived according to Quran principles, but they became its carriers and cultivators, by becoming part of other great nations by translating into their national language. Thus, this thesis contains the description of books with its sub-subjects such as: reading beautifully the Quran, its translation in Albanian language and the partial as well as complete commentaries of the Quran that Albanians have made over the years.				
Keywords: Qur'an, Albanian, Translation, Tecvid, Tafsir				

GİRİŞ

Tezin Konusu

Balkanlar birçok millet, din, kültür ve dilin bulunduğu bir coğrafyadır. Böyle bir coğrafya da her toplum, yaşamın her alanında mümkün olduğunca gelişmeye çalışır. Osmanlıların Balkanlardan çekilmesinden sonra Arnavut ve Boşnakların yüzde doksanı, Bulgar ve Yunanların ise çok az bir oranı müslümandı. Diğer Balkan halkları Ortodoks ve Katolikti. Kendi topraklarını Osmanlılarla beraber yöneten Arnavutlar, İslam dini ve kültürüne bağlı kaldılar. XX. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan çekilmesiyle Arnavutlar kendilerini örgütlemek zorunda kaldılar.

Arnavut topraklarında 1850-1990 yılları arasında ki döneme Arnavut Millî Uyanışı denilmektedir. Bu dönem İslam dini ile ilgili yayınlar, Arnavutça yazılmaya başlandığı için Arnavut İslam Uyanışı olarak da adlandırılabilir. Bu konuda Hoca Hasan Tahsin, Şemsettin Sami Frashri, Naim Frashëri, vb. şahsiyetler önemlerine binaen anılabilir. Söz konusu dönemde İslam dini ile ilgili Arnavutça yayın yapmak kolay olmamıştır. Çünkü zamanın şartları ve koşulları nedeniyle birçok zorluk vardı.

Arnavutlar asırlar önce İslam dinini kabul etmelerine rağmen, XX. yüzyılın başında İslam dini ile ilgili Arnavutça eserler vermeye başladılar. Arnavutların bu kadar geç İslami eserler yazmaya başlamalarında Arnavut alfabesinin olmaması, Arnavutların ulusal bir devletin olmaması ve Arnavut halkını tehdit eden dış tehlikelerin etkili olduğu söylenebilir. 1912 yılında Arnavutluk Devleti'nin kurulmasıyla İslam işlerini üstlenen birçok kurum tesis edildi. Bu kurumların kurulmasında Haxhi Vehbi Dibra, Hafız İbrahim Dalli, Hafız Ali Korça ve Kadri Priştina'nın önemli katkıları olmuştur. Söz konusu kurumlar "Zani i Naltë (Yüksek Ses)", "Udha e s'Vërtetës (Hakikatin Yolu)" ve "Kultura Islame (İslam Kültürü)" adlı dergilerini çıkararak ve bazı İslami kitaplar yayınlayarak Arnavutça İslami eserler vermeye başladılar.

Arnavutluk'ta 1945-1990 yıllarında komünizm hakimdi. Yalnız müslmanların değil, diğer din mensuplarına da tüm faaliyetleri yasaklandı. Ancak 1945-1970 yıllarında Kosova, Makedonya ve diğer Arnavut topraklarında komünizm katılığında yumuşa söz konusuyuydu.. Bu nedenle 1970 yılından sonra Kosova ve Makedonya'da İslami telifler

yayınlanmaya başladı. Bu eserlerden Kosova'da yayınlanan "Dituria Islame (İslam İlimi)" ve Makedonya'da yayınlanan "Hëna e Re (Yeni Ay)" dergileri bunların başında gelmekteydi.

1990-1999 Balkan Savaşlarından sonra Balkanlar'da yedi yeni devletin kurulduğu eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra her alanda tam özgürlük sağlandı. Bu dönemden sonra tüm Arnavut topraklarında Kıraat, Tefsir, Fıkıh, Hadis ve Akaid gibi özel İslami ilimler konusunda da Arnavutça eserler yazılmaya başlandı.

Bu çalışma tüm İslami ilimlerin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ile ilgili Arnavut alimler tarafından yazılan eserler hakkında bilgi vermeye matuf hazırlanacaktır.

Tezin Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Kur'an-ı Kerim ile ilgili Arnavutça telifler ve telif katkısı sunan alimler hakkında bilgi vermektir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim ile ilgili yazılan kitaplar, özellikle tecvid kitapları, Arnavutça Kur'an tercümeleri ve bazı sürelerin tercümeleri ve Arnavutça tefsir kitapları tanıtılmış, içerikleri özetlenmiş ve kronolojik olarak sıralanmıştır.

Tezin Önemi

Bu tez çalışmasında Balkanlardaki bazı milletlerin, özellikle de Arnavut nüfusunun islâmlaşma süreci daha geniş bir şekilde ele alınmaya özen gösterilmiştir.

İslam dini Balkanlar'da, özellikle Arnavut topraklarında XII. yüzyılda yayılmaya başlamış ve XIV. yüzyılda, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1389 Kosova zaferinden sonra hızla yayılmaya devam etmiştir. Osmanlı döneminde insanlar İslama gönüllü bir şekilde girmeyi tercih etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda yaklaşık beşyüz yıl bulundu ve dönem zarfında Balkan ülkelerinde zengin bir miras bıraktı. Arnavutça İslami eserler XIX. yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya başladığı dönemde yazılmaya başladı. Bu çerçevede XX. yüzyılın başında İslam diniyle ilgili genel bilgiler ve aynı zamanda Kur'an ilimleri ile ilgili kitaplar yazıldı. Tecvid kitapları, Arnavutça Kur'an tercümeleri ve tefsirler ilk olarak Arnavutluk'ta yazıldı, daha sonra diğer Arnavut topraklarında da yazılmaya başlandı. 1945 yılına kadar Arnavutça İslami eserler çoğunlukla Arnavutluk'taki alimler tarafından yazılıyor ve yayınlanıyordu. Daha sonra diğer Arnavut topraklarında ki alimler

de yazmaya başladılar. 1970 yılından sonra ise Arnavutça İslami eserler Kosova ve Makedonya’da yayınlanıyordu ve tüm Arnavut topraklarında dağıtılıyordu. Dönemin kötü şartları nedeniyle çok sayıda Arnavutça tecvid ve tefsir kitabı veya Arnavutça Kur’an tercümesi yazılamadı. Bununla birlikte Arnavut alimler, genel olarak İslam dini ve özellikle de Kur’an hakkında yaptıkları çalışmalar ile İslam dünyasına katkı sağlamaya çalıştılar.

Tezin Yöntemi

Bu çalışmada betimsel ve analitik yöntem ile dini ve milli içerikli Kur’an ilimleri konusunda yazılan Arnavutça kitaplar ve dergiler hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Bu dönemin Arnavut alimleri, -eserlerinde- dini özgürlüğün ulusal özgürlükle yakından ilişkili olduğunu ve “Vatan olmazsa din de olmaz” anlayışını vurgulamışlardır. Ayrıca çalışmamızda Arnavut İslam alimlerinin Kur’an-ı Kerim ile ilgili çalışmaları hakkında bilgi verildi. Yani Arnavut halkının Allah’ın kelamı olan Kur’an-ı Kerimi güzel okuması ve anlamasına yardımcı olan Arnavutça İslami kitaplar ve dergiler hakkında malumat verilmeye çalışıldı. Kur’an ilimleri ile ilgili bugüne kadar yazılan Arnavutça eserler kronolojik olarak sıralandı. Bu tez hazırlanırken güvenilir ve önemli kaynaklardan faydalanılmaya çalışıldı.

Bu tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam dininin Balkanlar’da ve özellikle Arnavut topraklarında yayılması; bu topraklara Osmanlılar’dan önce gelen müslüman tüccarlar, Osmanlı Devleti’nin İslam dinini yaymakta kullandığı yöntemler ve ilk Arnavutça İslami eserler ele alınmıştır.

İkinci bölümde İslam’ın temeli kaynağı olan Kur’an-ı Kerim ve bir tabloda kronolojik olarak verilen Avrupa ve diğer dillerde yayınlanan Kur’an tercümeleri hakkında kısaca bahsedildi. Bu bölümde 1894 yılından sonra yazılan bazı sürelerin tercümeleri ve 1985 yılından yapılan Arnavutça Kur’an tercümeleri üzerinde detaylı bir şekilde duruldu.

Üçüncü bölümde Kur’an güzel okuma usulü ve tecvid ilmi, farklı dönemlerde okunan otuz kadar Arnavutça tecvid kitabı ele alındı. Aynı zamanda bu tecvid kitapları çok okunan ve çok az okunan olmak üzere iki gruba ayrıldı.

Dördüncü bölümde ise az sayıdaki Arnavut müfessirleri ve tefsir kitapları üzerinde duruldu. Bu çerçevede Arnavut topraklarında Kur’an ilminin öncüleri ve en eski müfessirleri Hacı

Vehbi Dibra, Hafız Ali Korça ve Hafız İbrahim Dalli, Kosova’da ilk Kur’an tefsirini yazan Prof. Sherif Ahmeti; Dr. Qazim Qazimi ve son zamanda Prof. Sabri Bajgora gibi ilim adamları üzerinde duruldu. Bu bölümün sonunda Arnavutça Kur’an surelerinin tefsirlerini içeren eserler ve Kur’an’ın tamamının tefsir edildiği kitaplar hakkında bilgi verildi. Ayrıca bu tezde Arnavut İslam alimlerinin Kur’an ilimleri ile ilgili yazdıkları kitaplar hakkında veriler sunuldu.

Araştırmanın Önemli Kaynakları

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında başvurulmuş önemli eserler şunlardır: Samir Ahmeti’nin “Roli i Osmanlinjve në Përhapjen e Fesë Islame në Kosovë - Kosova’da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü 792-906h / 1389-1500m” adlı kitabı, Kosova İslam Birliği’nin “Kur’ani te shqiptarët– Arnavutlar’da Kur’an” adlı Bildiri Kitabı, Arnavutça yayınlanmış Kur’an tercümelemleri, bazı surelerin tefsirlerini içeren kitaplar ve Kur’an ilimleri ile ilgili yazıların yer aldığı Arnavutça İslami dergiler.

BÖLÜM 1: Arnavut Bölgesinde İslamiyetin Yayılma Tarihi

1.1. Arnavutlar'da İslamiyetin Yayılma Tarihi

İslam dininin yayıldığı yerlerdeki sürekliliğinin sırrı, bu insanların kendi iradeleriyle İslam'ı kabul etmeleridir. İnsanlar İslam dini uğruna her türlü işkence, zorluğa ve göçlere maruz kaldılar. Lakin bu insanlar bütün zorluklara sabredip dayandılar. Balkanlar'daki müslümanlar da bu tür durumlara maruz kaldılar.¹

İslam dini yalnız bir millete ve coğrafyaya ait değildir. İslam'da hiç kimse bir başkasından daha üstün değildir. İslam'ı kabul eden ve onu yaşayan biri, müslüman olarak doğan birinden Allah katında daha şerefli olabilir.² İnsanlar, devletlerden daha eskidir. Devletler, mahiyetleri gereği değişmekte ve geçicilerdir. Dinler felsefelerden daha güçlüdür. Din, siyaset ve hükümetlerden daha güçlüdür. Kur'an-ı Kerim, hükümdarlardan daha güçlüdür. Bundan dolayı ümmet ölümsüzdür ve her gün daha fazla büyümeye devam etmektedir.³

İslam düzeninde devlet, Allah'ın kanunları uyarınca dünyevi işleri düzenlemektedir. Devlet, insanlar arası ve dinler arası konuların düzenlenmesini sağlayan bir araçtır. Devlet, özellikle Osmanlı Devleti, kendi sınırlarının içinde ki halkı kapsamış ve hataya düşebilen hükümdarlar tarafından yönetilmiştir. Ancak İslam değerleri Osmanlı saltanatına ve hilafetine diğer milletleri yönetmekte model olmuştur.⁴

Arnavut toprakları veya Balkanlar'ın İslamiyetle tanışması, Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelmesinden önce olduğunu kanıtlayan bazı izler bulunmaktadır. Balkan topraklarında Osmanlı öncesine ait müslüman davatçıların olması doğaldır. Türklerin İslamiyetle daha

¹ Aslı Türkçe olduğu düşünülen "Balkan" kelimesi, ormanlık ve sarp sıradağlar anlamındadır. Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Slovenya, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Trakya'yı içine alan bölgedir. (Bakınız: Hazırlayan: Komisyon, Türkçe sözlük, 1. Cilt, A-J, Baskı: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, dokuzuncu baskı, 1998, s. 211) Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türkî adlı sözlüğünde Balkan kelimesi "Sarp ve müselsel veya ormanla mestur dağ, silsile-i cibâl" şeklinde belirtilmiştir.. (Bakınız: Şemseddin Sami, Kamus-i Turki, Enderun kitabevi, Beyazıt-İstanbul, 1989, s. 275) Diğerleri de "Balkan" kelimesinin aslı Türkçe olduğu ve "Dağ,... eski taş çağından önce bir insan topluluğu, 'Balkan Toprakları' adıyla anılan topraklara yerleşmişti" anlamına geldiği görüşündeler. Diğerleri de aynı fikirdedirler, ki onlara göre "Balkan" sözlüğün kökü Türkçeden gelir ve Dağ, anlamına geldiğini söylerler ... bazı insanlar taş çağından beri "Balkan Toprakları" isimlendirdikleri beri bu topraklarda yaşamaktaydı (Bkz: Ali Hasun, el-Usmaniyyun ve'l-Balkan, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Beyrut ve Dimeşk, II. Baskı, 1986m, 1406h, s. 7)

² Nexhat Ibrahimî, Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare dhe në Ballkanin mesjetar, /shekujt IX-XIV, Logos-A, Shkup-Prishtinë-Tiranë, 2003, s. 50.

³ A.g.e s. 51.

⁴ Muhidin Ahmeti, Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët, Gelenek Yayınevi, Fatih-İstanbul-Türkiye, 2003, s. 50.

erken tanışması ve Anadolu'nun Balkan ülkelerine yakınlığı nedeniyle müslüman davetçilerin çoğunun Türklerden olması da anlaşılır bir şeydir.⁵

Osmanlı döneminde Balkan topraklarındaki müslüman davetçi şahıslar desteklenmiş ve insanları İslam'a davet etmek için bir müslüman davetçi grubu oluşturulmuştur. Bu vazifeyi üstlenmiş olanlar, Peçeneklerdi. (Peçenekler ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. İngiliz ansiklopedisinde "Peçeneklerin (Petchenegs veya Patzinaks), ortaçağ tarihinde önemli bir rol oynayan Doğu Avrupa'daki bir boy" olduğu kaydedilmiştir.⁶ Tarihçiler arasında Peçeneklerin M.Ö VIII. yüzyılında Hazar Denizi kıyısında yaşayan bir Türk boyu olduğu⁷, IX. yüzyılda Balkanlara geldikleri (ancak VIII. yüzyılda geldikleri görüşü daha yaygındır.)⁸ ve Macaristan topraklarında yedi kişiden ortaya çıktıkları ve Peçenek veya İsmaililer adıyla anıldıklarına dair⁹ görüşler bulunmaktadır. Sırpların XII–XVI. yüzyıllar arasında Balkanlara gelmesi, Müslüman Peçeneklerin yok olmasına ve hiçbir kalıntılarının kalmamasına neden olduğu düşünülmektedir. Yokoluşları asimile edilerek veya başka yerlere göç ederek medyana gelmiştir.¹⁰ Ancak bu dönemde Balkan topraklarında İslam'ı tebliğ eden en meşhur davetçi, Sarı Saltuk'tu.¹¹ Sarı Saltuk, Sünni tarikatlardan biri olan¹² Bektaşî tarikatına mensuptu.¹³

⁵ Samir B. Ahmeti, Devru'l-Osmaniyyin fi neşri'l-İslami fi Kosova (Roli i Osmanlinjve në përhapjen e fesë islame në Kosovë –Kosova'da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü) 792-906h/1389-1500m. Özel Baskı, Prishtinë-Kosovë, 2010, s. 92.

⁶ Nexhat Ibrahimî, Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare dhe në Ballkanin mesjetar, /shekujt IX-XIV, Logos-A, Shkup-Prishtinë-Tiranë, 2003, s. 58.

⁷ A.g.e., s. 58.

⁸ Nexhat Ibrahimî, Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve, Prishtinë, 2000, s. 247.

⁹ Ejup Sidki Selman, El-Isti'rabu fi Jugoslavija, risaletu macister, Camiatu Bagdad, gayru metbua, 1984, s. 13-14.

¹⁰ Nexhat Ibrahimî, Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve, Prishtinë, 2000, s. 251.

¹¹ Sarı Saltuk, aralarında Kosova da bulunan Balkan ülkelerine gönderilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin müritlerinden biri kabul edilmektedir. Sarı Saltuk, kendine özgü yeteneğiyle, nadir tavırlarıyla ve çeşitli yöntemleriyle Balkan halkları arasında Bektaşî inançlarını yayan biri olarak bilinmektedir. (Komisyon, Historia e popullit shqiptar, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, Toena Yayinevi, 2002, s. 594.)

¹² Ekmeluddin İhsanoğlu, Ed-Devletü'l-Usmaniyyetu ve Hadâretun, çev. Salih Sadavi, İstanbul, 1999, s. 137. / Seid Abdu'l-Mexhid Bekër, El-Ekalliyatu'l-Muslimetu fi Urubba, Mekke Mukerreme, 1985, s. 90, 146.

¹³ "Bektaşîlik", Osmanlı Devleti'nin Asya toprakları, Anadolu'da kurulan bir tarikattır. Bektaşîliğin kurucusu olan Hacı Bektaş-ı Veli Hindistan, Tibet ve Çin'i ziyaret etmiş ve Budist inançları ve Sufi fikirlerinin gelişimi hakkında bilgi edinmiştir. (Komisyon, Historia e popullit shqiptar, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, Toena Yayinevi, 2002, s. 593.)

1.1.1. Arnavutların İslamiyetle Temasları

Arnavutlar farklı tarihi kaynaklarda albanas, albanesi, arbanasin, arbanus, arber, arnabut, arnaut ve arnavut olarak geçmektedir.¹⁴ Arnavutlar, kendilerine arbir ve şçıptar derler.¹⁵ İilir kabileleri¹⁶ yani İilirler, Balkan topraklarında yerleşen ilk millet oldukları kabul edilmektedir. İilirler, zamanla çoğalıp Adriyatik Denizi kıyılarına kadar yayılmış ve kısa bir zamanda tüm sahile hakim olmayı başarmışlardır.¹⁷ Slavlar ilk olarak, Bizans İmparatorluğu çöktüğü zaman, Balkan siyasi sahnesine çıkmış ve kendilerini destekleyen siyasi yapılar bulmuşlardır. Bu dönemde Sırp Krallığı, Bulgar Krallığı ve Arbir Prenslığı kurulmuştur.¹⁸ Slavların bir kolu olan Sırp'lar bu durumdan istifade edip M.S. XII. yüzyılın sonunda Yeni Pazar'ın¹⁹ kuzeyinde devletlerini kurmuşlar Arnavutluk ve Kosova'nın topraklarının büyük kısmının işgalini sürdürmüşler.²⁰ Kosova'daki Arnavutlara yönelik Sırp'ların dini ve etnik baskıları, Nemanja ailesinin tahta çıkmasıyla başlamıştır. Bu acımasız dini ve etnik baskılar daha çok o dönemin Sırbistan kralı olan "Stefan Duşan"ın hükümdarlığında (732-756h / 1331-1355m) görülmüştür. Bu acımasızlığını en iyi şekilde bu zalim kralın şu sözü gösterir "... gerçek inancı (Ortodoks dini Sırp'lar tarafından böyle tanımlanıyordu) kabul etmeyen her kimse ölümle cezalandıracaktır".²¹

Bu düşmanlık ilk önce din ayrılığı, daha sonra da etnik çatışma nedeniyle ortaya çıkmıştır.²² Sırbistan Krallığı'nın ana hedefi Arnavut halkının Balkan haritasındaki izlerini ortadan kaldırmak olmuştur. Ancak Arnavut halkı bütün bu haksızlıklara karşı direnmiştir. Sırp'lar, Stefan Duşan'ın ölümünden sonra, (ö. 756h/1355m) yılında güçlerini ve namını kaybetmeye başlamışlar. Bu koşullar altında Balkanlar'da, Sırp'ların bir rakibi olarak, yeni bir siyasi güç olarak, Osmanlı Devleti ortaya çıkmıştır. Osmanlılar, Sırp'ların şiddeti ve zulmü yerine istikrarlı ve insancıl bir yönetim anlayışını benimsedi, böylece Arnavutların ve özellikle Kosova'nın sosyal durumu tamamen değişti.²³

¹⁴ Skënder Rizaj, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII*, Prishtinë, 1982, s. 98.

¹⁵ a.g.e. s. 428.

¹⁶ "İilirler" Balkanlar'daki Arnavutların atalarıdır.

¹⁷ Skënder Rizaj, *Kosova ...* s. 24.

¹⁸ a.g.e. s. 31.

¹⁹ "Novi Pazar – Yeni Pazar": Bugünkü Sırbistan'da nüfusu çoğunlukla Müslüman Boşnak olan bir şehir.

²⁰ Skënder Rizaj, *Kosova ...* s. 43.

²¹ Kosova 22/23, 2000/2001, Instituti i Historisë, Prishtinë, 2003, s. 55-56.

²² a.g.e. s. 57.

²³ Samir B. Ahmeti, *Devru'l-Osmaniyyin fi neşri'l-İslami fi Kosova (Roli i Osmanlinjve në përhapjen e fesë islame në Kosovë –Kosova'da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü) 792-906h/1389-1500m. Özel Baskı, Prishtinë-Kosovë*, s. 93.

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlılar Balkanlar'a gelmeden önce bu topraklarda X-XIII. yüzyıllarda İslamiyet Peçenekler, Sarı Saltuğ'un başında olduğu bir grup insan, tüccar, derviş ve davetçi tarafından yayılmıştır. Ancak İslamiyet bu topraklarda fazla yayılmamıştır. Bu konu ile ilgili Kosovalı araştırmacı olan Nexhat İbrahimi (d. 1959) şöyle demiştir:

"Müslüman pedagogları, Osmanlılar gelmeden önce de Kosova'da vardı. İslam'ın barışçıl yöntemlerle yayılması için çalıştılar. Bunun kanıtı, 690h-1291m yılından önce Kosova'nın Dragaş kazasına bağlı Mlikë köyünde (Prizren yakınlarında) Suriye'nin Haleb bölgesinden bir ailenin yerleştirilmesidir. Bu aile Ağa olarak adlandırılmış ve söz konusu köyde 690h-1291m yılında bir cami inşa etmiştir. Bu cami, Kosova'nın bugünkü sınırlarındaki en eski cami kabul edilmektedir".²⁴

Malumdur ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasına ve özellikle Arnavut topraklarına gelmesiyle İslam dini daha da organize bir şekilde, barışçıl bir anlayışla, şiddete maruz kalmaksızın, hür iradeyle yayılmaya başladı.²⁵

Kimlikleri ve etnik yapıları krizlere sokan bir başka olgu ise, modernliktir. Bu olguya dair Fransız sosyoloğu Alain Tourain, "Modernliğin Eleştirisi" adlı eserinde şöyle der:

"Modern toplum, geçmişi ve inançları yok etmez, ancak eskiyi yok etmeden moderne dönüştürür..."²⁶

1.2. Arnavut Topraklarında İslamiyet ve Osmanlı İmparatorluğu

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu, İslam'ın ortaya çıkmasından asırlar sonra kurulmuştur. Ve İslam tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü İslam Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca kimliği, propagandası ve gelişmesinin temel amacı olmuştur. Bu yüzden de Osmanlılardan kalan tarihi mirasımız tamamen İslam dininin teorik ve pratik ilkelerine uygundur. Balkan halkı, özellikle Arnavutlar Osmanlı hakimiyeti altında yaklaşık beşyüz yıl yaşama şerefine nail olmuş ve onlardan çok istifade etmişler.²⁷

²⁴ Nexhat İbrahimi, *Kontaktet e para të islamit me popujt ballkanik në periudhën paraosmane*, Logos-A, Üsküp, 1997, s. 55.

²⁵ A.g.e. s. 56.

²⁶ Dr. Qazim Qazimi, Tema: *Rëndësia e identitetit dhe përkatësisë*, vjetari: Takvim 1435-1436/ Kalendar 2014, yayınevi: Bashkësia Islame e Republikës së Kosovës, Prishtinë, s. 183.

²⁷ Samir B. Ahmeti, *Devru'l-Osmaniyyin fi neşri'l-İslami fi Kosova (Roli i Osmanlinjve në përhapjen e fesë islame në Kosovë –Kosova'da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü) 792-906h/1389-1500m. Özel Baskı, Prishtinë-Kosovë*, s. 94.

1.2.1. Arnavutların İslam'ı Hür İradeleriyle mi Yoksa Zorla mı Kabul Edip Etmemeleri Meselesi

İslamın güç kullanarak kendisini zorla kabul ettirdiği iddiası, İslam dininde hiçbir zaman yer almayan bir iftiradır. Bu konunun devamında Müslümanların fehtettikleri yerlerdeki insanlara İslam'ı zorla kabul ettirmedikleri ve onların kendi inançlarını özgürce yaşamalarını sağladıkları anlatılacaktır.

İslam güç kullanarak kendisini zorla kabul ettirmemiştir. Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmaktadır: "... Sana ancak Allah'ın emirlerini tebliğ etmek düşer..." (Ra'd, 40). Bir başka ayet-i kerimesinde şöyle buyurmaktadır: "Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış, birbirinden ayrılmıştır, ...". (Bakara, 256)

Hz. Peygamber'in hadislerinde de diğer din mensuplarına gösterilen hoşgörü ve saygı görülmektedir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ, izinsiz ehline işareti kapının evlerine girmeyi yasaklamıştır"*. Başka bir hadis-i şerifinde ise şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü, ben anlaşma yaptığımız zimmîlerden birine zulmeden, haklarına tecavüz eden, ona gücünden fazla sorumluluk yükleyen veya istemediği halde ona zorla bir iş yaptıran kimseyi kabul etmeyeceğim"*.²⁸

İslam dini, dünyanın her köşesinde yayılmasına rağmen, insanlık tarihinde hiçbir zaman şiddete başvurmamıştır. Hz. Muhammed'in döneminde Lakhmid, Kinde, Gassani gibi Hristiyan Yemen kabileleri İslam'ı kabul etmişlerdir. Bu kabileler hiçbir zorlamaya maruz kalmadan İslam'ı kabul etmişlerdir. İslam bu şekilde yayılmaya başladı ve devam etmektedir.²⁹

Thomas W. Arnold (1883-1936) bu konu ile ilgili şöyle diyor: "İslam'ın gayr-i müslimlere zorla kabul ettirilmesi için düzenlenen herhangi bir teşebbüs ve Hristiyan dinine mensubiyeti yüzünden insanların yurtlarından sistematik bir şekilde kovulması hakkında hiçbir bilimiz yoktur. Halifeler yukarıdaki yöntemlerden yalnızca birini uygulamış olsaydı Hristiyanları yok etmelerinde Ferdinand ve İsabella'nın İslam'ı İspanya'da yok etmesi,

²⁸ Ebu Davud, Sunen Ebu Davud, 3. cilt, Beyrut, 1981, s. 437.

²⁹ Muhidin Ahmeti, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek Yayınevi, Fatih-İstanbul-Türkiye, 2003, s. 54.

İngiltere'deki Yahudi meselesi veya XIV. Louis'in Fransa'da protestanlığı yasaklamasında başarılı oldukları gibi başarılı olacaklardı".³⁰

Araplar, İslam'ı İspanyollara zorla kabul ettirmedikleri için VIII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına kadar İspanya'yı yönettiler. Bu yüzyıllarda büyük sayıda hristiyan İslam'ı kabul etmiştir. Ancak 1492 yılında Hristiyanların eline tekrar geçen İspanya'da Hristiyanlığı kabul etmeyen tüm Müslümanlar katledilmiştir. İmanlarını yalnız Habeşistan'a kaçabilen Müslümanlar koruyabilmiştir.³¹

Voltaire (1694-1778) Bizans İmparatorluğu ile ilgili şöyle der: "*O, bağırma ve mucizelerden başka hiçbir şey içermeyen anlamsız hikâyelerden oluşur. İnsan ruhunu küçümsemesidir, dünyayı hor görmesidir. Türkler en azından akıllılardır, kazandılar, kazanmayı hak ettiler, ama çok az yazdılar*".³² Dimitris Kicikis (d. 1935) şöyle diyor: "*Balkan Hristiyanlarına Türk-Yunan egemenliğinin temelleri 1453 yılında Konstantinopolis'in fethinden sonra atıldı*".³³ Hammer (1774-1856) şöyle diyor: "*Osmanlı Devleti ancak hâkimiyeti altındaki ülkelerin yerli nüfusunun nitelikleri ve yetenekleri, yani Yunan halkını ve Slav halkını karakterize eden girişkenlik ve ayrılmaz yetenekler, Arnavutların cesareti, Boşnak ve Hırvatların sabrı sayesinde başarılı olmuştur*".³⁴

İslam'ın kılıçla yayılması tezine karşı çıkan Yunanistan'daki Arnavutların başkanı Aristidh Kolia (1944-2000), "*İslam, Türkler tarafından hiçbir zaman zorla kabul ettirilmemiş*" diyerek onu "art niyetli yalan" olarak adlandırmıştır. Kolia, Arnavutların çoğunun İslam'a girmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "*Arnavutların dini zorla değiştirdikleri tezi, fantezi ve rahiplerin uydurduğu yalandır ve tarihçilerin bunu savunması hiç uygun değildir. Yunan şovenizminin hizmetindeki bazı insanların dini zorla değiştikleri tezini desteklemesi üzücüdür*".³⁵

³⁰ Thomas W. Arnold, *The Preaching of the Islam: A history of the Propagation of Muslim*, Lahore, 1986, s. 80.

³¹ Muhidin Ahmeti, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek Yayınevi, Fatih-İstanbul-Türkiye, 2003, s. 54.

³² Muhidin Ahmeti, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek Yayınevi, İstanbul-Türkiye, 2003, s. 49.

³³ Encyclopedia Universalis, corpus 8, Francë, S.A. 1988.

³⁴ J.Hammer, "Historia e Perandorisë Osmane", V.II, Paris 1940, s. 196-197.

³⁵ Aristidh Kolaj, "Arvanitët", Athinë, 1985.

Yarbay William Martin Leake (1777-1860) bununla ilgili şöyle diyor: “ *Arnavutlar aşağılama, eziyet, yaltakçılık ve hakarete tahammül etmedikleri ve bu din, doğalarına uygun olduğu için Müslüman oldular*”.³⁶

1.2.2. Osmanlı Devleti’nde Gayri Müslim Azınlıklara Yönelik Hoşgörüsü

Osmanlı Devleti Arnavut topraklarını içerisine alan geniş bir coğrafyada beş yüzyıldan fazla hâkim güç olmuştur. Osmanlıların bu süre içerisinde hâkimiyeti altındaki topraklarında azınlıklara karşı tutumu incelenmeye değerdir. Osmanlı Devleti’nde azınlıklara gösterilen saygı ve hoşgörü, Osmanlı Devleti’nin resmi dini olan İslam ilkelerine dayanmaktadır.

Bilindiği gibi, İslam kültürel-dini çoğulculuğu ve etnik, dini, ırksal ve dilsel farklılıkları desteklemektedir. Bu, birkaç ayet-i kerimeye dayandırılmıştır. Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “*Her ümmetin bir peygamberi var. Peygamberleri geldi mi aralarında adâletle hükmedilir ve onlara zulmedilmez*”. (Yunus, 47) Bir başka ayet-i kerimesinde şöyle buyurmaktadır: “*Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır*”. (Rum, 22)³⁷

Müslüman hükümdarları gerek Emevi, Abasi, Endülüs ve Hindistan’da Müslümanların hâkim oldukları dönemlerde, gerekse Osmanlı Devleti döneminde çok etnikli ve çok kültürlü toplumlarda ehl-i kitap kavramının geniş anlamını göz önünde bulundurmuştur.

İslam tarihine bakıldığında, gayri müslimler mensup oldukları din nedeniyle suçlandığı veya onlara zulmedildiği herhangi bir olay yoktur. Bunu diğer dinlere mensup araştırmacılar da kitaplarında belirtmektedir.³⁸

Osmanlı Devleti de daha önceki Müslüman devletler gibi aynı ilkeler, uygulamalar ve yöntemlere sahip olduğu için gayri müslim azınlıklara saygı ve hoşgörü göstermeye devam etmiştir. Müslüman devletlerin gayri müslim azınlıklara yönelik yaklaşımının ilkesi, “*Dinde zorlama yoktur*” (Bakara, 256) ayet-i kerimesiydi.³⁹

³⁶ William Martin Leake, *Udhëtime në Shqipërinë e Vezirëve* (Travels in Northern Greece), çev. Nestor Nepravishta, Migjeni Yayinevi, Tiranë-Shqipëri, 2008.

³⁷ Samir B. Ahmeti, *Devru’l-Osmaniyyin fi neşri’l-İslami fi Kosova* (Roli i Osmanlinjve në përhapjen e fesë islame në Kosovë –Kosova’da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü) 792-906h/1389-1500m. Botim privat, Prishtinë-Kosovë, s. 95.

³⁸ Dr. Xhabir Hamiti, *Feja dhe trajtimi i saj në shoqëri*, Prishtinë, 2014, s. 68-69.

³⁹ Samir B. Ahmeti, *Devru’l-Osmaniyyin fi ...* s. 95.

Gayri müslimlere özel hukuk ve aile hukuku açısından kendi toplulukları içinde geçerli olan din hukuku, diğer konularda ise İslam hukuku uygulanmıştır. Askerlik görevi ile can ve mallarının güvenliği karşılığında alınan cizye ve topraktan alınan haraç vergisini ödemekle yükümlüydüler. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, köleler, hastalar ve din görevlileri bu vergileri ödemekten muaf tutulmuştur.⁴⁰

İslam'ı kabul eden Arnavutların çoğu medeni, kişisel özgürlük, insani ve ekonomik haklardan yararlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun tam vatandaşıydı. Bu haklar Katolik ve Ortodoks azınlıklar tarafından da kazanılmıştır.⁴¹ Dr. Hermann Gross (1904-1988) "Balkan Ekonomisi" adlı kitabında şöyle diyor: "Arnavutlar beş asır boyunca Osmanlı Türklerle beraber bir arada yaşadılar ve memur olarak uyum yetenekleri ve kabiliyetleri sayesinde İstanbul hükümetindeki en üst makamlara yükselmiş ve Osmanlı Devletinde çok önemli roller oynamışlardır".⁴²

Robert Mantran (1917-1999) ise bu bağlamda şöyle diyor: "...Osmanlı yöneticileri hâkimiyeti altındaki halkı asimile etme iradesine sahip değildir ve zorla ne Osmanlılık ne de İslamcılık yaptılar. Aksine Yunanca, Bulgarca, Arnavutca ya da diğer dillerin, Hristiyanlığın ve yerel halk liderlerin dininin korunmasını nasıl açıklayabiliriz...".⁴³

Mehmet Handziç diyor: "İslam kılıç zoruyla yayıldığını söyleyenlerin görüşü doğru değildir. Bu görüşü reddeden birçok kanıt var. İslam'ın kılıç zoruyla yayılmış olsaydı XIX. yüzyılda Balkanlarda hiçbir Hristiyan, kilise ve manastır bulunmazdı. Zikrettiğim bu kanıt, kanıtlardan yalnız biridir".⁴⁴

Sultan II. Mahmud (1785-1839) bir konuşmasında diğer şeylerin yanı sıra şunları söylemiştir: "Ben vatandaşlarımı tanırım; Müslüman olan camide, Hristiyan olan kilisede, Yahudi olan sinagogdadır. Bundan başka diğer günlerde aralarında hiçbir fark yoktur."⁴⁵

1.2.3. Bizans İmparatorluğu Halkının Türkleri Kurtarıcı Olarak Karşılması

Bizans'taki toprak sahipleri, köylüleri sömürerek ağır vergiler altında ezmeye devam ediyordu. Bizans İmparatorluğunun içinde bulunduğu ahlaki kriz, köylülerin

⁴⁰ Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, A Culture of Peaceful Coexistence, IRCICA, Stamboll, s. 59.

⁴¹ Necip Alpan, Nesip Kaçi, *Shqiptarët në Perandorinë Osmane*, monografi, 1997, s. 11.

⁴² Necip Alpan, Nesip Kaçi, *Shqiptarët në Perandorinë Osmane*, monografi, 1997, s. 12-13.

⁴³ Robert Mantran, *L'histoire de L'Empire Ottoman*, Paris, 1989, s. 11.

⁴⁴ Mehmet Handziç, *Islamizija Bosne i Hercegovine*, Sarajevë, 1940, s. 13.

⁴⁵ Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, A Culture of Peaceful Coexistence, IRCICA, Stamboll, s. 63.

sömürülmesinden daha az önemli değildi. Köylülerin sömürülmesine büyük mülkleri olan manastırlar da katılmıştır. Birikmiş servete gözü doymamış birçok din adamı ahlaksız bir hayat sürüyordu. Bazı rahipler ise manastırlarına fahişe kadınlar alıyordu. Bu şekilde Hristiyanlığa karşı soğukluk büyümeyle devam ediyordu.⁴⁶

Osmanlılar işgalci değil, kurtarıcı olarak adlandırılmalıdır. Çünkü İslam'ı yayan Osmanlılar, gittikleri yerleri işgal etmemiş, ancak insanları küfür, şirk ve putperestlik gibi kötülüklerden kurtarmıştır. Müslümanlar hiçbir zaman işgalci olamaz, ancak katılmış kalplere Allah nuruna götüren yolları açarlar. Sonra İslam'ı kabul edip etmemelerini insanların hür iradelerine bırakırlar, çünkü dinde zorlama yok ilkelerine sahiplerdir.⁴⁷

XV. yüzyılın ikinci yarısında yabancı seyyahlar tarafından ahlaklı millet olarak nitelendirilen Türkler, Bizans'taki ahlaki ve insani krizden haberdardılar. Türk, sosyal adaleti sağlayan erdemli adamın eşanlamlısı haline gelmişti. Allah'ın bir iradesi olan Osmanlıların Bizans'ı fethi, Türklerden ziyade Yunanların lehine olmuştur.⁴⁸ Jani Kicikis şöyle yazar: "Türk ideolojik propagandası, Hristiyan köylülerde ağır işlerin ortadan kaldırılması, gelişmiş bir vergi sistemi sayesinde vergilerin indirilmesi ve Bizans İmparatorluğunun düşüşüne yol açan finans sistemi ve Osmanlı merkezileşmesinin doğru uygulanmasıyla birlikte yapılmıştır".⁴⁹

1.2.4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Zirvede Bulunduğu Dönem

Dimitri Kiçikis (1935- ...), Osmanlı Devleti hakkında şunları söyler: "*Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Hâkimiyeti altında bulunan bütün milletlere ortak bir medeniyet sağlamıştır. Batı'da dayanılmaz hale gelen Katolik hoşgörüsüzlüğüne katlanamayan Yahudiler, İspanya Faslıları, vasıflı işçiler, zanaatkarlar, dokumacılar, deniz yapıları uzmanları, ağır silah mucitlerinin büyük bir kısmı gönüllü olarak İslam dinini kabul etmiştir. Onlar, İslam'ın diğer dinlere üstünlüğüne inanarak Müslüman olmuşlardır*".⁵⁰

⁴⁶ Muhidin Ahmeti, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek Yayınevi, İstanbul-Türkiye, 2003, s. 55.

⁴⁷ Dr. Shefqet Krasniqi, Hytbe-Porosi nga minberi, konu: Osmanlinjtë si çlirues e jo pushtues, III. C, Prishtinë, 2015, s. 216.

⁴⁸ Muhidin Ahmeti, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek Yayınevi, Türkiye, 2003, s. 55.

⁴⁹ Encyclopedia Universalis, Corpus 8, Francë S.A.1988, s. 1002.

⁵⁰ Encyclopedia Universalis, Corpus 8, Francë S.A, 1988, s. 1003.; Muhidin Ahmeti, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek Yayınevi, Türkiye, 2003, s. 57.

1.2.5. Osman Devleti Döneminde Arnavutların Ulusal Kimliği ve Dini

Arnavutların ulusal kimliğini koruma arzusu büyüktü. Safet Juka (1921-2005) ve Hasan Kaleshi'ye (1922-1976) göre, "Osmanlılar coğrafi olarak uzakta olduklarından, Arnavutlar, komşu milletleri olan Slavlar ve Yunanlar tarafından asimile edilmekten korkmuşlardır."⁵¹ Juka bu bağlamda güçlü komşuları olan Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırlar tarafından asimile edilmemesi için Müslüman olmuş olan Boşnakların olayını hatırlatır.

Arnavutların büyük bir kısmının İslam'ı kabul etmesi, özellikle komşu şovenizm tarafından tehdit edilen alanlarda ulusal kimliğin korunmasını sağlamıştır. Arnavutlar Rum milletinden Osmanlı milletine, yani Türkler tarafından Ortodoks olarak adlandırılan Yunan nüfustan Osmanlı nüfusuna geçtiler. Yarımadamızın Müslümanları böyle adlandırılmıştır. Bu dinden dönmeye komşu güçler olan Yunanlar ve Slavlar tarafından Ortodoks Hristiyanlık aracılığıyla asimile edilmemişlerdir Arnavutlukataki Osmanlıların dinine asimile edilmeden geçmişlerdir.⁵²

1.2.6. Osmanlılar ve Arnavut Topraklarında İslamiyetin Yayılma Yöntemleri

Belgeler ve kaynaklar, Arnavut topraklarındaki Osmanlı sisteminin tam istikrarının, Arnavut milliyetçiliğinin İslam dini ve onun üstün medeniyetinin bayrağı altında siyasi ve kültürel açıdan birliğine yeni fırsatlar sunduğunun kanıtlamaktadır.⁵³ Çoğunluğun görüşüne göre, İslam XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlı Türklerinin Kosova topraklarına ve daha sonra komşu ülkelere gelmesiyle daha hızlı bir şekilde yayılmaya başladı.⁵⁴ O zamandan bu yana İslam'ın Balkan halkların üzerinde yayılma yolları açılmış ve Balkan halklarının İslam'ın ilkeleri ve iyi ahlâklı ve iyi tavırlara sahip olan Müslümanlarla tanışmaları sağlanmıştır. Bazı Balkan halkları İslam ile müşerref olmuştur.⁵⁵

Arnavutlar İslam'da kendilerini, itibarlarını ve insani değerlerini buldular. Osmanlı Devleti'nde eşitlik ve kardeşlik içinde yaşadılar ve diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip

⁵¹ Bu görüşe J.Irein ("Fati i islamit ballkanik", 1984), R.Falaski ("Ismail Qemal Bej Vlora", 1985, s. 11-12) ve William S.Daeis ("Historia e vogël e Lindjes së Afërt", New York, s. 211-214) katılmaktadır.

⁵² Samir B. Ahmeti, Devru'l-Osmaniyyin fi neşri'l-İslami fi Kosova (Roli i Osmanlinje në përhapjen e fesë islame në Kosovë –Kosova'da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü) 792-906h/1389-1500m. Botim privat, Prishtinë-Kosovë, s. 96.

⁵³ Dituria Islame, *Revistë mujore fetare kulturore shkencore*, viti XIII, no. 100, Şubat 1998, s. 55.

⁵⁴ Ejup Sidki Selman, *El-Isti'rabu fi Jugoslavija, risaletu maxhister*, Xhamiatu Bagdad, gajru metbua, 1984, s. 18.

⁵⁵ İsmail Sulejman Ahmedi, s. 46. / Ejup Sidki Selman, s. 20-21. / Dr. Bekër İsmail Ek-Kusufi: *El-Alakatu bejne'l-lugati ...*, s. 11-12.

oldular. Osmanlı Devleti işgalci bir devlet olmadığı için kırk iki Arnavut, sadrazam makamına ulaşmıştır.⁵⁶

Aşağıda, Osmanlıların İslam dininin yayılmasında uyguladıkları bazı temel yöntemlerden söz edilecektir. Bu yöntemler şüphesiz, insanların topluca İslam dinine geçmelerini sağlayan bazı durumlar ve koşullar ile ilişkilendirilmiştir.

1.3. Arnavutlarda İslami Literatürün Başlangıcı

Arnavutlarda İslam dini, kültürü ve geleneği Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavut topraklarına geldiğinden beri mevcuttur. Arnavutlar o dönemden beri İslam kültürü ve medeniyetinin bir parçası olmuş ve onların gelişmesinde büyük katkıda bulunmuşlardır.⁵⁷

Bir medeniyeti sanatsal eserler, mimari dini yapılar, kamu altyapısı, sözlü gelenek ve yazılı eserler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Arnavutlarda İslami literatürün oluşması XX. yüzyılın başında Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra hız kazanmıştır. Arnavut Müslüman Topluluğunun 1923 yılında Tiran'da kurulmasından sonra İslami literatür, dini hayatta etkili bir faktör olarak kurumlar tarafından oluşturulmaya başlamıştır. Bu topluluk ve dönemin âlimleri, bütün önceliklerine rağmen temel dini bilgiler içerikli kitapçıklar ve kitaplar yayınlamaya başladılar. Bu kitaplardan Said Naideni'nin Elbasan'da 1909 yılında yayınladığı "Fe-rrëfeje a mësimë muslimane (Dini Rehber ya da Müslüman Öğretileri)", Hafız Ali Korça'nın 1918 yılında yayınladığı "Myslimanësia (Müslümanlık)", Hafız İbrahim Dalliu'nun Tiran'da 1921 yılında yayınladığı "Besimet e Myslimanvet (Müslüman İnançları)" ve Shefqet Muka'nın İşkodra'da 1923 yılında yayınladığı "İlmihal", bu kitaplardan bazılarıdır.⁵⁸

Bundan başka pek çok önemli dini faaliyetler Hafız İbrahim Dalliu, Hafız Ali Korça, Ferid Vokopola, Hafız Abdullah Semblaku, Said Naideni, Haxhi Vehbi Dibra, Hafız Ali Kraja, Sadik Bega, Haki Sharofi gibi ünlü Arnavut âlimler tarafından yürütülmüştür. Bu alimler temel dini bilgiler içerikli eserler hazırlamakla beraber her açıdan dini faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu alimler, zamanın ihtiyacı olan İslami ilimlerle ilgili eserleri tercüme

⁵⁶ Samit B. Ahmeti, Devru'l-Osmaniyyin fi neşri'l-İslami fi Kosova (*Roli i Osmanlinjve në përhapjen e fesë islame në Kosovë*) 792-906h/1389-1500m. Botim privat (Özel baskı), Prishtinë-Kosovë, s. 12.

⁵⁷ Nexhat Ibrahim, Kontaktet e Para të Islamit me Popujt Ballkanik në Periudhën Paraosmane, Logos-A, Shkup, 1997, s. 55.

⁵⁸ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 6.

etmişlerdir. Hafız İbrahim Dalliu'nun Tiran'da 1921'de tercüme edip yayınladığı "Texhvid (Tecvit)", 1928'de "Hytbe e dytë ose Muhamedija (İkinci Hutbe veya Muhamediyeye)", 1928'de "Këshillat e së premtës (Cuma Nasihatleri)", 1929'ta İtalyancadan tercüme edilmiş "Jeta e Hazretit Muhamedit sipas gojdhanave dhe shkrimtarëve të mëdhenj arabë (Efsaneler ve Ünlü Arap Yazarlara Göre Hz. Peygamber'in Hayatı)" ve Hafız Abdullah Semblaku'nun Görice'de 1930'ta tercüme ettiği "Bilbil i fesë i sheriatit muhamedijan (Muhamediyeye Şeriatının Bülbülü)" ⁵⁹ adlı eserlerden bu tercümelerden bazılarıdır bu dönemde Arnavutluk'ta yayınlanan Arnavutça İslam literatürü, bütün Arnavutlar için hazırlanmıştır.

1.3.1. Kosova'da Arnavutça İslam Literatürü

Kosova'da Arnavutça İslam literatürü, 1912 yılından sonra ortaya çıkan olumsuz koşullar nedeniyle II. Dünya Savaşı'ndan on yıl sonra gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu, müminlerin kendi dilinde İslam literatürüne duydukları ihtiyaçları çok iyi anlayan Kosova İslam Birliği'nin yeniden örgütlenmesi sonucu gerçekleştirilmiştir.

Arnavutça İslam literatürü de Sırp işgali altındaki Arnavut halkının ve Arnavutça literatürünün kaderine mahkûm olduğu belirtilmesi gerekmektedir.⁶⁰ Kosova'da Arnavutça İslam literatürünün oluşması ve gelişmesi, diğer faktörler dışında personel eksikliği, kitap yazma geleneğinin olmaması, İslam Birliği'nin dışındaki kurumların İslam literatürü ve kültürüne değer vermemesi gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Arnavut halkının sistem değişikliklerinde karşılaştığı zorluklar ve Kosova'daki yaşamın gelişimini doğrudan etkileyen değişikliklere bakıldığında, Kosova'da Arnavutça İslam literatürünün de yeterli düzeyde gelişmediği sonucuna varılır.⁶¹

1.3.2. Arnavutça Özel Yayınlar

Kosova'da ve Eski Yugoslavya'daki Arnavut topraklarında yayınlanan ilk İslami eser, "*Ilmihali i vogël, për shkencat fillestare të fesë islame* (Temel İslami İlimler için Küçük İlmihal)"dır. 1957'de Sırp-Hırvat dilinden tercüme edilen bu eser, BFi (Dini İslam Birliği) bünyesi içerisinde yayın faaliyetinden sorumlu olan ve Priştine'de merkezi bulunan RSS

⁵⁹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 6.

⁶⁰ a.g.e., s. 7.

⁶¹ a.g.e., s. 7-8.

(Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti) Âlimler Derneği tarafından basılmıştır. Kosova'da İslam literatürü, hazırlayanı ve tercüme edeni belli olmayan bu kitapçıkla başladı ve halen devam etmektedir.⁶² İslam literatürü özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda çoğunlukla temel İslam bilgileri içerikli kitaplar ve kitapçıklardan oluşmaktaydı. Bu kitaplardan "*Mësimi i shkurtër mbi namazin dhe Jasini Sherif (Namaz Kılınışı ve Yasin-i Şerif)*" (1959), Fejzullah Haxhibajriqi'nin "*Ilmihal*" (Themelet e fesë islame - 1968) kitabı, Bajrush Ahmeti'nin "*Historia e Pejgamberëve (Peygamberler Tarihi)*" (1977) kitabı ve Muhamed Seid Serdareviq'in "*Fikhul ibadat, rregullat dhe detyrat themelore islame (Fikhu'l-ibadat, İslam'ın Temel Kuralları ve Sorumlulukları)*" (1978) kitabı zikredilebilir. XX. yüzyılın 80 yılları, Kosova'da ve diğer Arnavut topraklarında Arnavutça İslam literatürünün en önemli yıllarıydı. Çünkü bu yıllarda yayın hacmi, içeriği ve basılma teknikleri bakımından büyük gelişmeler katedilmiştir 1985 yılında Kur'an-ı Kerim Fetih Mehdiu tarafından ilk kez Arnavutçaya tercüme edilmiştir böylece Arnavutça, Kur'an dili haline gelmiş olmasıyla zirveye ulaşmıştır. Kısaca Tiran'da başlayan bu proje, Priştine'de sonuçlanmıştır.⁶³

Arnavutça İslam literatürü, komonist sistemin çöküşünden sonra (1990) yeni bir döneme geçmiştir. İlk dönemde (1957-1990) Arnavutça İslami yayın faaliyetleri, İslam Birliği'nin kurumlarınca yürütülüyordu. 1990'dan sonra ise İslam Birliği'nin kurumlarının yanı sıra sadece Priştine'de değil, aynı zamanda Prizren, Mitroviça, Yakova, Gilan gibi diğer şehirlerdeki çeşitli İslami dernek, sivil toplum ve bireylerden oluşan gruplar tarafından yürütülmektedir. Bu dönemde temel İslam bilgileri ve İslami ilimler içerikli kitapların dışında Aliye İzzetbegoviç'in (ö. 2003) "*Islami mes Lindjes e Perëndimit (Doğu ve Batı Arasında İslam)*" monografisi (Prizren, 1992), Süleyman Gavoçi'nin "*Monografia për jetën e Muhamedit a.s.(Muhammed'in a.s Hayat Monografisi)*" (Priştine, 1997) gibi İslam dünyasının âlimlerinin eserleri yayınlandı. Aynı zamanda Priştine Üniversitesi Filolojik Fakültesi Şarkiyat Bölümünün hocaları tarafından "*Sahihu'l-Buhari*" eseri 7 cilt olarak ve Kosova İslam Birliği Başkanlığı tarafından Abdurrahman Rafet Paşa'nın "*Fragmente nga jeta e sahabëve (Sahabe Hayatlarından Parçalar)*" adlı eseri 7 cilt olarak tercüme edildi. Kosova İslam Birliği Başkanlığı tarafından da "*Feja kultura dhe tradita islame ndër*

⁶² Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 8.

⁶³ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 8-9.

shqiptarët (Arnavutlarda İslam Dini, Kültürü ve Geleneği)” adlı sempozyum Bildiri Kitabı (Pristine, 1995) hazırlandı.⁶⁴

Arnavutça İslam literatürü 1999’dan sonra, Kosova’nın kurtuluşundan sonra nitelik açısından değil, nicelik açısından büyük gelişmeler katetmiştir. Çünkü Arnavut Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamayan, Arnavut topraklarındaki İslâm geleneğine uygun olmayan ve okuyuculara yarar sağlamayan farklı yazarların kitapları tercüme edilip yayınlandı. Bu kitaplar Kosova’da faaliyet gösteren İslami vakıflar ve dernekler veya bunların finanse ettikleri yerli kuruluşlar tarafından yayınlandı.⁶⁵

Kosova İslam Birliği, özellikle “Dituria Islame – İslami Bilgi” yayın organı son savaşta büyük ölçüde zarar görmesine rağmen, Arnavutça İslam literatürünün resmi ve yetkili sorumlusu olarak hızla güçlendi ve 40 yıllık yayıncılık geleneğini devam ettirdi. “Dituria Islame” ve “Takvimi” dergisinin düzenli olarak yayımlanmasının yanında biçim ve içerik açısından yeniden yapılandırılan “Edukata Islame -İslami Eğitim” dergisi üç ayda bir yeniden yayınlanmaya başladı. Bu yayın organı savaştan hemen sonra İslam kültürü ve sanatında önemli olan eserler yayınladı. Bu eserler şunlardır: “Si ta njohim artin Islam – İslam Sanatını Nasıl Tanıyalım” (2000); Dr. Muhamed Mufaku, “Xhamitë dhe mesxhidet e Beogradit- Belgrad’ın Mescitleri ve Camileri”, (2000); Prof. dr. Ibrahim Emiroğlu, “Pesë kryeveprat e Ebu Hanifes – Ebu Hanife’nin Beş Önemli Eseri”, (2000); Muhamed Ashik Ilahi el Bureni, “Çështje të fikur sipas Kuduriut – Kuduri’ye Göre Fıkhi Meseleler”, (2002); Thomas Arnold, “Historia e përhapjes së Islamit – İslam’ın Tebliğ Tarihi” (2004); Akademist Ekrem Murtezai, “Fjalori i terminologjisë fetare – Dini Terimler Sözlüğü” (2007); Ahmet Behxhet, “Të dërguarit e Allahut- Allah’ın Peygamberleri” (2009); Resul Rexhepi-Sadik Mehmeti “H. Rrystem ef. Shporta- jeta dhe vepra 1864-1937 – H. Rrystem Efendi Shporta- Hayatı ve Eseri”, (2010); Dr. Hasan Kaleshi, “Dokumentet me të vjetra të vakëfeve në gjuhën arabe në Jugosllavi – Yugoslavya’da Arapça En Eski Vakıf Belgeleri” (2012); Feti Mehdiu tarafından tercüme edilen “Kur’ani Kerimi” (yeni baskı, 2015); Naim Tërnavë “Ligjërime për fenë e atdheun I-II – Din ve Vatan Konuşmaları I-II”, (2015); “Kolana e “Zanit të Naltë – ‘Yüksek Ses’in Sütunu” on cilt (Arnavut İslam Topluluklarının Yayınları, 2015); Sabri Bajgora “Komentimi i sures “Jasin – Yasin

⁶⁴ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 9.

⁶⁵ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 11.

Süresinin Tefsiri”, (2016) vs.⁶⁶ Bunlar dışında Priştine’de 2000 yılında yayınlanan “*Barbaria serbe ndaj monumenteve islame në Kosovë* (shkurt ’98- qershor ’99)” – Kosova’daki İslami Anıtlar Üzerine Sırp Barbarlığı (Şubat 98 – Haziran 99)” adlı monografisi zikredilmesi gerekmektedir. Üç dilde yayınlanan bu eserde Sırp güçleri tarafından yıkıp yakılan camiler ve diğer İslam yapıları anlatılmıştır. Diğer önemli yayınlardan biri de 2010 yılında yayınlanan “*Imamët dëshmorë-shehidë në luftën e fundit në Kosovë 1989/1999 – (Son 1989-1999 Kosova Savaşındaki Şehit İmamlar)*” monografisidir.

67

⁶⁶ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, Prishtinë, 2017, s. 11.

⁶⁷ a.g.e., s. 12.

BÖLÜM 2: KUR'AN KERİM HAKKINDA ARNAVUTÇA ÇALIŞMALAR

2.1. Kur'an-ı Kerim Hakkında ki Bilgiler

Allah (c.c.), sonsuz rahmetiyle insanları doğru yola ileten, tevhidin inancına çağıran rehber ve açıklayıcı elçiler göndermiştir, gönderdiği elçilere insanları hidayete ulaştırmak için vahiy indirmiştir. Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Davud'a Zebur, Hz. İsa'ya İncil ve Hz. Muhammed'e Kur'an indirildiği malumdur. Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler."* (İsra, 88)

Kur'an-ı Kerim, ihtiyaçlara, olaylara göre kötülüklerin kaldırılması ve emirlerin yerine getirilmesinin daha kolay olması için 23 sene içerisinde yavaş yavaş ve kademeli olarak Hz. Muhammed'e indirilmiştir. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an-ı Kerim, benzeri olamayan mucize bir kitaptır.⁶⁸

Hiz. Muhammed'in mucizeleri maddi, somut ve duyusal özellikler dışında rasyonel, kavramsal ve son vahyin temeli olan mantık özelliklerine de sahiptir. Hiz. Muhammed ise *"Allah (c.c.) tarafından yalnız bir millete değil, tüm insanlara gönderilen ilk elçidir. Bu nedenle Allah, Hiz. Peygamber'e verilen mucizenin insanî ve mantıklı olmasını istemiş, aynı zamanda insanların Kur'an'a benzeyen veya ondan daha iyi bir şey ortaya koyamamalarını irade etmiştir. İşte Kur'an-ı Kerim, Allah (c.c.) tarafından insanlara gönderilen en büyük mucizedir"*.⁶⁹ Her insan Yüce Allah'ın bir nimeti olan Kur'an-ı Kerimi doğal olarak kabul etmektedir. Bunu Hiz. Ömer'in *"Kur'an-ı Kerimin okuyuşunu dinlediğimde kalbim manevi tat aldı, çocuk gibi ağladım ve İslam'ı hemen kabul ettim"*⁷⁰ sözleri kanatlanmaktadır. O dönemden bu yana Kur'an-ı Kerim dünyanın her köşesinde yayılarak oralarda güven, barış ve ilerleme sağlamıştır.⁷¹

Hiç kimse Kur'an'daki gibi fonetik ve (üslûp bilim açısından) fikirler içeren bir metin oluşturamaz. Bu bağlamda İbn Kesir (ö. 1373) *Kur'an-ı Kerim'in hem akla hem de duyulara*

⁶⁸ Muhammed Abduhu, Risaletu't-Tevhid, Sarajevë, 1989, s. 139-144.

⁶⁹ Muhammed Husejn Hejkel, *Hayatu Muhammed*, Kairo, 1977, s. 73; El-Mevdudi, Muhammedi a.s. dhe Kur'ani i shenjtë, Prizren, 1989, s. 75.

⁷⁰ Sejjid Kutub, Et-Tefsiru'l-Fenni fi'l-Kuran, 1980, s. 22.

⁷¹ A.g.e. s. 22.

hitap eden çift yönlü bir mucize olduğunu söylemiştir.⁷² Subhi es-Salih (ö. 1986 m) de Kur'an-ı Kerim'i taklit etmede acizliğin, onun ahengi ve konularının iç içe olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Örneğin; bir sure belli bir peygamberin ismini taşır veya belli meseleleri ele alır ve bunun eş değerini surelerin veya ayetlerin ahengi de oluşmaktadır.⁷³ Muasır müfessirlerden Abdülkerim el-Hatib (1957-...) ise Kur'an-ı Kerim mucizesinin (i'cazının) dört özelliği bulunduğunu iddia eder:

- Kur'anın evrensel, dini ve dünyevi gerçekleri ele alarak mutlak hakikatten söz etmesi ve özünü insanlara sunması;
- Kur'an'ın yüce bir kaynaktan indiği için otoriter bir sesinin olması;
- Kur'an'ın mükemmel anlatımının ve üslûbunun olması;
- Allah'ın emri, hükmü ve iradesine uyulduğunda elde edilen, kur'anın kullanılan manevi atmosferi.⁷⁴

2.2. Genel Kur'an-ı Kerim Tercümeleri (Arnavutça Eserlerde Yer Alan Kur'an Tercümeleri Hakkında Bilgiler)

Terceme kelimesi "tercüme-i hal", "kendisine ulaşmayan kişiye sözü tebliğ etmek", "bir sözü söylendiği dilde tefsir etmek" ve "bir sözü kendi dilinden başka bir dile tefsir etmek" anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Kurtubi (ö. 1273) "İslam dininin öğretilmesi ve yayılması Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilmesiyle mümkün olduğunu" söylemiştir.⁷⁶ İlim adamı Filistinli Kur'an Uzmanı A. L. Tibawi (ö. 1981) şöyle demiş: "*Kur'an-ı Kerim'in tercüme edip edilmediği*" konusunda "*Her Kur'an tercümesi tek başına yetersizdir, çünkü her tercüme Allah'ın kelamı Hz. Peygamber'e Arapça olarak indirilen ayetlerin manasını içermektedir. Klasik, modern, yabancı veya İslami herhangi bir dildeki Kur'an tercümesi, aynısını veya benzerini güzelce anlatan farklı sûrelerin birçok ayetini kapsamaktadır. Bunların tam anlamları şudur ki; her Kur'an tercümesi veya her Arapça veya yabancı bir dildeki tefsiri, Kur'an-ın kendisi değil, yakın anlamından da başka bir şey değildir.*"⁷⁷

⁷² Ibn Kethir, Hafidh, *Mrekullit e Muhammedit a.s.*, s. 17.

⁷³ Subhi Salih, *Mebahisu fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1968, s. 334-340.

⁷⁴ Abdülkerim El-Hatib, *I'cazu'l-Kuran*, vëllimi II, Beyrut, 1975, s. 193-250.

⁷⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, İstanbul, f. 216.

⁷⁶ El-Kurtubi, *El-Camiu li Ahkami'l-Kuran*, cilt. IX, Kahire, 1967, s. 340.

⁷⁷ Abdul Latif Tibawi, *Dali je Kuran prevodiv?*, Enes Karić, *Kuran u savremenom dobu*, I, Sarajevë, 1997, s. 313.

Tükenmez yeni anlamlar ve hazineler içeren Kur'an-ı Kerim, her seferinde yeni nesiller tarafından sürekli olarak keşfedilmektedir.⁷⁸

Hz. Peygamber'in dilinde, Arapça olarak indirilmişse de tüm insanlığa hitap etmektedir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in yabancı dillerde tefsir edilmesi ve tercüme edilmesi Hz. Peygamber'in zamanında başlamıştır. Hz. Peygamber'in Hicri 7. yılda komşu ülkelerin hükümdarlarına o ülkelerin dilini bilen elçilerle gönderdiği mektupların hükümdarın diline çevrilmesi, bu görüşü desteklemektedir.⁷⁹

Necaşi'ye Hz. Peygamber'in elçisi olarak giden Amr b. Ümeyye, Haşr süresinin 8. ve Nisa süresinin 171. ayetini Necaşi'nin konuştuğu dile tercüme etmiştir. Mısır hükümdarı Mukavkıs'a mektup götüren elçi de Mısır hükümdarının konuştuğu dilde Al-i İmran süresinin 64. ayetini yorumlamış ve Hz. Peygamber'in mesajını tercüme etmiştir.⁸⁰

Hz. Peygamber hayattayken İslamiyeti kabul edip Arapçayı bilmeyen Arap olmayan Müslümanların pratik dini bilgiler alma ihtiyacını gidermek için Kur'an-ı Kerim'in bazı kısımlarının tercüme edildiği bilinmektedir. Es-Serahsi'ye (ö. 1090) göre, sahabe Selman el-Farisi Hz. Peygamber'den izin alarak Arapça bilmeyen bir grup soydaşları için Fatiha süresini Farsçaya tercüme etmiş ve bu soydaşları sürenin tercümesini namazlarında okumuşlardır.⁸¹ Bu mesele, meşhur İslam âlimleri, özellikle fakihler ve kelimciler arasında tartışma konusu olmuş ve bu yüzden de adı geçen "*Word Bibliography of Translations of The Holy Qur'an: Prindet Translations 1515-1980*" adlı kitabın önsöz kısmında geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁸²

Yukarıda belirtildiği gibi, Kur'an tercümelerinde eksiklik çıkma ihtimali vardır. Bu yüzden günaha düşeriz anlayışı sebebiyle Müslümanlar arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Bu nedenle Kur'an geç tercüme edilmeye başlanmıştır. Kur'an'ın tercüme edip edilmeyeceği konusunda iki görüş vardır:

⁷⁸ Enes Kariç, *Uvod u tefsirske znanosti*, I, Sarajevë, 1988, s. 155-162.

⁷⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Hyrje në historinë e përkthimit kuptimor të Kur'anit*, Nê: "Edukata Islame" Nr. 58-59, Viti XXV, Prishtinë, 1996, f. 11. (*Word Bibliography Of Translations Of The Holy Qur'an: Prindet Translations 1515-1980*, Prepared by Ismet Binark & Halit Eren, Istanbul 1406/1986. Çevirmen: Nehat Krasniqi).

⁸⁰ a.g.e.: 12-13.

⁸¹ a.g.e.: 13.

⁸² a.g.e.: 13-22.

Kur'an-ı Kerim'in tercüme edilemeyeceğini savunanlar, kelime kelime yapılan tercümenin doğru olmadığını söylemektedir. Ancak bu tür tercümeyi bütün İslam âlimleri görüş birliğiyle reddetmektedir. Kur'an'ın tercüme edilebileceğini savunanlar ise Kur'an'ın tefsiri tercümesi olduğunu söylemektedir. Bunu İslam âlimlerinin çoğu da kabul etmektedir. Çünkü Arapça bilmeyen Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i anlamaları için kendi dillerine tercüme edilmesi gerekir. Kur'an-ı Kerim'in diğer dillere tercüme edilip edilmeyeceği konusunda yapılan büyük tartışmalara Ezher Üniversitesi Büyük Âlimler Konseyi 1936 yılında *"Kur'an-ı Kerim Arapçadır ve ibadetler, yasama meclisleri, içtihadlar ve diğerleri sadece Kur'an'ın Arapça metni ile yapılabilir ve gerçekleştirilebilir. Ancak, İslam'ın evrensel ve tüm insanlara gönderilmiş bir din olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Kur'an'ın tercüme edilmesi, anlamlarının açıklanması ve amaçlarının dillerin çeşitliliğine rağmen tüm insanlara açıklanması gerekmektedir;"* fetvasıyla son noktayı koymuştur.⁸³

Kur'an-ı Kerim'in dünya dillerine yapılan tüm tercümelerinin tespit edilmesi ve onlar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmesi bilimsel açıdan çok önemli bir adım sayılacaktır. Aynı zamanda bilim camiası, özellikle çeviri ile ilgilenenlerin bu Kur'an tercümeleri hakkında daha kolay ayrıntılı bilgi almaları sağlanacaktır.

Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i kendi dillerinde anlamak için Kur'an tercümelerine dinin ana kaynağı olarak müracaat ederler. Gayrimüslimler ise Kur'an tercümelerine İslam'ın temel kitabı hakkında bilgi almak ve misyoner amaçları için başvururlar.⁸⁴

Bilindiği üzere, Kur'an-ı Kerim şimdiye kadar dünyanın yüzden fazla farklı diline tercüme edildi ve İncil'e kıyasla dünyada en çok aranan, okunan ve yayılan kitaptır. Boşnak âlim Enes Kariç (1958-) Kur'an tercümesi ile ilgili şöyle der: *"Kur'an'ın tercüme edilmesine imkân yok, ancak mutlaka tercüme edilmesi gerekmektedir."*⁸⁵ Büyük Boşnak âlimlerden biri olan Husein Gjozo de (ö. 1982) Kur'an tercümesi ve tefsiri ile ilgili *"Bu tercüme ve tefsirin İslam düşüncesinin en mükemmel izahı olduğunu ve bunlar vasıtasıyla İslam'ın en temel kavramlarını ortaya çıkardığımızı ve yeterince açıkladığımızı düşünmüyoruz. Biz ancak hakkımızı kullanarak bize düşeni yapmaya çalıştık"*, demiştir. M. Mustafa el-Meraği (1881-1945) ise Kur'an tercümesi hakkında şöyle demiştir: *"Kur'an tercümesinin Kur'an'ını tam kendisi olmadığı doğrudur. Ancak bu, Kur'an tercümlerinden hüküm*

⁸³ Nexhat İbrahimi, Dimensione kuranore, Logos-A, 2003, s. 44.

⁸⁴ Kaleshi, Hasan: Kur'ani kryevpër e letërsisë arabe, "Edukata Islame", nr 31-32/1981, Prishtinë, s. 51.

⁸⁵ Nexhat İbrahimi, Dimensione kuranore, Logos-A, 2003, s. 29.

çıkarmanın mümkün olmadığı anlamına gelmez. Çünkü hükümler Arapça kelimelerin anlamlarından çıkarılır ve kelime anlamlarının diğer dillere çevirilmesi yasaldır."⁸⁶

2.3. Kur'an-ı Kerim'in Medine'de 63 Dile Tercüme Edilmesi ve Yayınlanması

Kur'an-ı Kerim, Medine-i Münevvere'deki *Kur'an-ı Kerim Basım Kompleksi* tarafından altmışüç dile tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır. Al-Arab gazetesine göre, kompleksin genel müdürü Muhammad Salim bin Shadid Al-Ufi, bu merkezin 30 yıl boyunca Kur'an-ı Kerim'in 37.000.000'dan fazla nüshasını yayınladığı ve hacılara dağıtıldığını söylemiştir. Bu kompleks Kur'an-ı Kerimi en son Savahilice'ye tercüme etmiş ve böylece Kur'an-ı Kerim'in tercüme edildiği dil sayısı 63'e yükselmiştir. Kur'an-ı Kerim kompleks tarafından 32 Asya dili, 15 Avrupa dili ve 16 Afrika diline tercüme edilmiştir. Muhammad Salim bin Shadid Al-Ufi, *Kur'an-ı Kerim Basım Kompleksinin Kur'an-ı Kerim'i İbranice ve Japoncaya tercüme etmesini ve yayınlamayı planladığını belirtti. Aynı zamanda Kompleksin Kur'an baskıları, Kur'an tercümeleri, Kur'an tefsirleri, CD'leri ve DVD'leri dâhil olmak üzere toplam ürün sayısının 300 milyona ulaştığını da belirtti.*⁸⁷

2.4. Kur'an'ın Avrupa Dillerindeki Tercümeleri

Kur'an'ın Avrupa dillerine en eski kısmi tercümesi 1515 yılında İngilizce olarak ve çevirmeninin ismi olmadan Londra'da yayımlanmıştır.⁸⁸ Robertus Ketenensis Hermanus Dalmata tarafından Latinceye yapılan tercüme, Kur'an'ın en eski tam tercümesidir ve 1143 yılında Basilex'te yayımlanmıştır.⁸⁹ Daha sonra bu Kur'an tercümesi, Kur'an-ı Kerim'in Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça ve diğer Avrupa dillerine tercüme edilmesine öncülük etmiştir. İkinci Latince Kur'an tercümesi 1698 yılında Ludovicio Marraci tarafından yayımlanmıştır. Bu Kur'an tercümesinde orijinal metin ve onu açıklayan bazı Arapça ifadeleri bulunmaktadır. İlk Fransızca Kur'an tercümesi Du Ryeri tarafından 1647 yılında

⁸⁶ Muhammed ibn Mustafa El-Meragi, *Bahsun fi tercemeti'l-Kurani'l-kerimi ile'l-lugati'l-Ecnebijje*, 1980.s. 12-29.

⁸⁷ www.alarabiya.net/2017.

⁸⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Hyrje në historinë e përkthimit kuptimor të Kur'anit*, Një: "Edukata Islame" Nr. 58-59, Viti XXV, Prishtinë, 1996, f. 23. (bu kitaptan alındı: *Word Bibliography Of Translations Of The Holy Qur'an: Prindet Translations 1515-1980*, Prepared by Ismet Binark & Halit Eren, Istanbul 1406/1986. Përktheu: Nehat Krasniqi).

⁸⁹ Po aty s. 25.

yapılmıştır. İlk İngilizce Kur'an tercümesi ise Alexandar Ross tarafından 1649 yılında yapılmıştır. Almancaya ilk Kur'an tercümesi Wahl tarafından 1828 yılında yapılmıştır.⁹⁰

XVIII. yüzyılda yapılan en meşhur Kur'an tercümeleri Sale (1734, İngilizce), Savary (1734, Fransızca) ve Bosyen (1773, Almanca) tarafından yapılan Kur'an tercümeleridir. Bu üç Kur'an tercümesi, XIX. yüzyılda neredeyse tüm Kur'an tercümelerine yol gösteren ana tercümeleri temsil etmektedir.⁹¹

Kur'an-ı Kerim'in Avrupa dillerine tercümesi üç aşamada yapılmıştır:

- a) Arapçadan Latinceye Kur'an tercümesi. Bu aşama tam bir asır, XI. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu dönemde Hristiyan camiasının Kur'an-ı Kerim'i inceleme ilgisi artmıştır.
- b) Kur'an tercümesinin ikinci aşaması, Kur'an-ı Kerim'in Latince'den diğer dillere tercüme edildiği dönemdir.
- c) Üçüncü aşaması ise Kur'an-ı Kerim'in doğrudan Arapçadan diğer Avrupa dillerine tercüme edildiği dönemdir.⁹²

Arnavutça Kur'an tercümesi diğer dillerde olduğu gibi iki aşamada gerçekleşmiştir:

- a. Birinci aşamasında Kur'an-ı Kerim, İlo Mitkë Qafzezi tarafından Arapçadan değil, İngilizceden tercüme edilmiştir.
- b. Arnavutça Kur'an tercümesinin ikinci aşaması iki aşamada gerçekleşmiştir:
 - Birinci aşamasında Kur'an-ı Kerim kısmen tercüme edilmiştir.
 - İkinci aşamasında ise tamamen tercüme edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Arnavutçaya tercüme edilme çabaları XVII. yüzyıldan itibaren yapılmıştır. Daha sonra XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu konuda çalışma yapanlar Hafız Ali Korça, İbrahim Dalliu ve diğerleridir.

⁹⁰ *Kurani te Shqiptarët (Arnavutlar'da Kur'an) – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip*, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës – (Kosova İslam Birliği), sesion shkencor (Simpozyum) 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 120.

⁹¹ A.g.e. s. 121.

⁹² A.g.e. s. 434.

Kur'an'ın tamamının tercümesi, Kosova'da XX. yüzyılın sonlarında 1980 yıllarda gerçekleşmiştir.⁹³

Dünyada yapılan Kur'an Meali çalışmalarını kronolojik bir şekilde aşağıdaki tabloda veriyoruz:⁹⁴

Nr	Basılma tarihi	Basılma yer	Dil	Tercüman	Kitabın adı
1	1143	Basilex / Venedik / İtalya	Latinca	Robertus Ketenensis	“Machvmentis sarace-Hermennus Dalmata “ <i>norem principis, eisu'qve successorvum vitae, ac doctrina, ipse'qve Alcoran ...</i> ”
2	1547	Venedik / İtalya	İtalyanca	Andrea Arrivabene	“L' Alcorano di Maometto, nel qual sicontiene la dottrina, la vita i costumi et le leggegi sue tradotto nuovamente dal' Arabo in lingua italiana.
3	1547	Nürnberg / Almanya	Almanca	Salomon Scheeigger	“Alcoranus Mahumeticus, Das ist: der Turcken Alcoran, Religion und Aber Glauben.”
4	1641	Hamburg / Almanya	Hollandaca	Salomon Scheeigger	“De Arabische Alkoran”

⁹³ A.g.e. s. 435.

⁹⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Hyrje në historinë e përkthimit kuptimor të Kur'anit*, Në: “Edukata Islame” Nr. 58-59, Viti XXV, Prishtinë, 1996, f. 25. (bu kitaptan alındı: *Word Bibliography Of Translations Of The Holy Qur'an: Prindet Translations 1515-1980*, Prepared by Ismet Binark & Halit Eren, Istanbul 1406/1986. Përktheu: Nehat Krasniqi).

5	1647	Paris / Fransa	Fransızca	Andre du Ryer	“L’Alcoran de Mahomet”
6	1648	Londra / İngiltere	İngilizce	Alexander Ross	“The Alcoran of Mahomet”
7	1716	Petrograd / Rusya	Rusça	Piotr Vasi’yevich Postnikov	“Al-Koran Magomet”
8	1734	Helmstadt / Almanya	Yunanca	Anonimus	“Qur’an Mubin”
9	1828	Lucknoe / Pakistan	Urduca	‘Abdu’s-selam Muhammed ve Abbasi Badayuni	“Zad-i ahirat”, Manzum
10	1831	Bilinmiyor	Macarca	Imre (Emory) Buziday Szdmayer – George	“Alkoran”
11	1837	Kalküta / Hindistan	Farsça	Kamal al-Din Husayn b .Ali Wa’iz Kashifi	“Mavahib-i aliya (Tafsiri Husayni)
12	1842	Kahire / Mısır	Türkçe	Muhammed el-Tefsiri (Aynitabi Debbaghzade)	“Terceme-i Tefsiri Tibyan”
13	1843	Stockholm / İsveç	İsveççe	Fredrick Crustentople	“Koran”
14	1844	Madrid / İspanya	İspanyolca	De Jose Garber De Robles	“Alcoran”
15	1857	Laipcig / Almanya	Hebrayince	Herman Hackendorf	“Al-Kuran o Hammikra....”
16	1858	Varshave / Polonya	Polonyaca	Jana Murzu Tarak Buczackkiego	“Koran (Al-Koran)
17	1861	Bahupal / Polonya	Polonyaca	Bilinmiyor	“Qur’an Maxhid mutarxham ba tarxhama

18	1867	Lahor / Pakistan	Sındıca	Muhammed Siddiq	“Qur’an şarif Sindhi arcami san”
19	1882	Paris / Fransa	Portekizce	Anonimus	“Alcoran”
20	1895	Belgrat / Serbiya	Sırpça	Miqo Ljubibratiq Hercegovac	“Koran”
21	1897	Caenepor	Sanskritçe	Bilinmiyor	“Qur’an Şarif. The holy Koran
22	1906	Lagos	Yoruşça	M. S. Cole	“Al-kur’ani”
23	1910	Varna	Armanca	Abraham Amirchanjan	“Qur’an”
24	1912	Cernauti Bukoviya	Romanca	Silvestru Octavian Isopescul	“Coranul”
25	1915	Rajpur	Hintçe	Ahmad Shah Masihi	“Al-Quran”
26	1919	Copenhagen	Danca	Pedersen	“Koranen”
27	1920	Bilinmiyor	Japonca	Ken-ichi Sakamoto	“Quran
28	1925	Prag	Çekçe	Ignacvcsely	“Koran”
29	1927	Pekin	Çince	Tiejeng Li	“Kelanjing The Quran”
30	1928	Bandon	Hintçe	Ahmad Hassan	“al-Furkan”
31	1930	Rushçuk	Bulgarca	Stefan Stefanya Skulef	“Koraniti”
32	1937	Sarayev	Boşnakça	Çausheviç Panxha	“Kur’an Çasni”
33	1971	Bağdat	Kürtçe	Muhammadi Koyie	“Tafsiri Kurdi”
34	1980	Oslo	Norveççe	Einarberg	“Koranen”

Arnavutça Kur'an mealleri ise tamamlandım:

35	1985	Priştine	Arnavutça	Feti Mehdiu	“Kur’ani”
36	1988	Priştine	Arnavutça	Hasan Nahi	“Kur’ani i Madheruar”
37	1988	Priştine	Arnavutça	Sherif Ahmeti	“Kur’an-i, përkthim me komentim”
38	1998	Medine	Makedonca	Hasan Xhilo	“Kuran so prevod”
39	1990	İslamabad	Arnavutça	Muhammad Zakaria Khan	“Kuran i shenjtë – Përkthim e komentim
40	1997 1998	Tiran	Arnavutça	Selim Stafa	Perzgjedhje ne komentimin e Kurani Kerimit
41	2000	Riyad	Arnavutça	Grup autorësh	Shpjegim i kuptimeve të Kur’anit të lartë në gjuhën shqipe
42	2007	Istanbul / Türkiye	Arnavutça	Emin Imer	Kur’an-i me përkthim në gjuhën shqipe
43	2007	Priştine / Kosova	Arnavutça	Avdi Berisha	Kur’ani i Madhërishëm – tentim për ta kuptuar
44	2010	New York / Amerika	Arnavutça	Alban Fejza	Kur’ani – Përkthim i autorizuar në gj. shqipe
45	2011	Gilan / Kosova	Arnavutça	Selim Sulejmani	Kur’ani – Përkthim I kuptimeve
46	2013	Arnavutluk	Arnavutça	Salih Ferhat Hoxha	Kurani
47	2017	Üsküp / Makedonya	Arnavutça	Bujar Hoxha	Mesazhi i Kur’anit, përkthimi dhe komentimi i Kur’anit në gjuhën shqipe - Muhammad Asad

2.5. Arnavutça Kur'an Tercümesinin Tarihçesi

Arnavutların tarihinde Kur'an çalışmalarına hayatını adayan birçok şahsiyetin olduğu bilinmektedir. Osmanlı döneminde Arnavut uleması bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Arnavut alimler ve yöneticilerinin de Kur'an'ın tercüme edilebileceği konusunda dönemin İslam dünyasındaki âlimleri ve Osmanlı ulemasıyla hem fikir olduğu bilinmektedir.⁹⁵

Özel kütüphanelerde asılları özenle korunan Arnavutça Kur'an tercümeleri, Arnavut halkının asırlar boyunca İslam dinine bağlılığını göstermektedir. Bu miras, Arnavut topraklarında İslam inancının varlığının en güçlü kanıtıdır. Arnavutça Kur'an tercümelerindeki tarihi bilgilerin bilimsel açıdan önemli olması, mütercimlerinin Arnavut dilini ve tarihini çok iyi bilmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu tercümelerin ortaya çıkarılması ve yayımlanması, Arnavut İslam Topluluğunun Arnavut milli kültürünün geliştirilmesi ve korunmasında büyük rol oynadığını göstermektedir. İslamla birlikte Kur'anla tanışan Arnavutlar, Kur'an'a karşı çok büyük bir sevgi, özen ve ilgi göstermiş ve öğretilerine uygun yaşamaya gayret etmişlerdir. Bu yüzden de içlerinden meşhur müfessirler, hafızlar ve kariler ortaya çıkmıştır. Ancak, Kur'an-ı Kerim Avrupa dillerine kıyasla Arnavutçaya daha geç tarihte tercüme edilmiştir. Bunun altında yatan nedenlerin en önemlileri şunlardır:

- Arnavutlar'da tercüme geleneğinin olmaması;
- Arnavutların kullanıyı ortak bir alfabenin olmaması ve
- Arnavut topraklarında; eğitim veren, bilimsel ve dini kurumların olmamasıdır.⁹⁶

Kur'an-ı Kerim'in Arnavutçaya tercüme edilmesi için ilk girişimler, Arnavut Ulusal Rönesansı sırasında (1850'den sonra) yapılmıştır.⁹⁷ Kur'an'ın ilk kısmi Arnavutça tercümesi ünlü Arnavut şairi Naim Fraşiri tarafından yapılmış ve 1894 yılında (Romanya) Bükreş'te "Kur'an'ın Özü" adıyla yayımlanmıştır. Bu eserde Fatiha sûresi ve farklı sûrelerin belirli

⁹⁵ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 62; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 31-32, viti XI, Prishtinë, 1981, s. 12.

⁹⁶ *Kurani te Shqiptarët – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip*, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 110.

⁹⁷ *Kurani te Shqiptarët – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip*, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 112-113.

ayetleri tercüme edilmiştir.⁹⁸ Meşhur âlim Hafız Ali Korça'nın 1920 yılında iki bin sayfalık tefsirli Kur'an tercümesini hazırladığı bibliyografyasından anlaşılmaktadır. Ancak maddi imkânsızlıklar nedeniyle yayımlanmamış bu Kur'an tefsirinin varlığı hakkında şimdiye kadar bilgi bulunamamıştır.⁹⁹ İşkodra'daki Şariat Yüksek Konseyi 1929 yılında Hafız İbrahim Dalliu'nun "Ajka e Kuptimeve të Kur'ani Qerimit (Kur'an-ı Kerim'in Ana Anlamları)" adlı meal-tefsirini yayınlamaya başlamıştır. Hafız İbrahim Dalliu bu Kur'an tercümesini daha sonra tamamlamıştır. Ancak bu tercümenin, Kur'an'ın altıncı sûresi ya da ilk dokuz cüzüne kadar kısmının veya üçte birinin tercümesini içeren kısmı yayımlanabilmiş, diğer kısmı hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.¹⁰⁰

Arnavutların Kur'an-ı Kerimi öğrenmeye ve anlamaya ilgisi gitgide artmaktaydı. Boşnakça bilenler Boşnakça Kur'an tercümelerine de başvuruyorlardı. Arnavutça Kur'an-ı Kerim'in tam tercümesi ilk defa Kosova İslam Birliği Bakanlığı tarafından 1985 yılında yayımlandı. Söz konusu bu Kur'an tercümesi Priştine Üniversitesi Şarkiyat fakültesinin hocası, Dr. Fetih Mehdiu tarafından yapıldı. Üç yıl sonra, 1988 yılında Alauddin Medresesi'nin meşhur müderrisi Hasan Nahi kendi imkânlarıyla "Kur'ani i Madhërishëm (Kur'an-i Azimüşşan)" adlı Kur'an tercümesini yayımladı. 1988 yılında Kosova İslam Birliği Bakanlığı da Alauddin Medresesi'nde müderrislik yapan Sherif Ahmeti'nin "Kur'ani, përkthim me komentim në gjuhën shqipe (Arnavutça dilinde Kur'an, Meal-Tefsir)" adlı tefsirli Kur'an tercümesini yayımladı. Söz konusu bu üç Kur'an tercümesi, özellikle ilk Kur'an tercümesinin yayımlanması, Müslüman Arnavutlar tarafından çok iyi karşılandı. Çünkü Yüce Allah'ın evrensel mesajını ana dillerinde okuyup anlamaları sağlanmıştı.¹⁰¹

Arnavutça Kur'an tercümeleri iki gruba ayırmak mümkündür:

⁹⁸ Dr. Muhammed Hysa, Dituria Islame, nr. 98 Dhejtor 1997, Prishtinë.

⁹⁹ Kurani te Shqiptarët – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 168.

¹⁰⁰ Hafız İbrahim Dalliu tarafından tercüme edilen Udha Muhammedane (Tarikatu Muhammediye) adlı eserin önsözüne bakınız.

¹⁰¹ Kurani te Shqiptarët – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 160.

2.5.1. Kur'an'ın Bir Kısımının Tercümesi

Kur'an-ı Kerim'in ilk kısmı Arnavutça tercümesi, Hristiyan-Ortodoks bir Arnavut olan İlo Mitkë Qafëzezi (ö. 1964) tarafından yapılmış ve 1921 yılında Romanya'nın Ploiești şehrinde yayınlanmıştır. 22x14 mm ölçüsünde ve 126 sayfalık olan bu Kur'an tercümesinde Fatiha sûresinden En'am sûresine kadar altı sûrenin Arnavutça tercümeleri yer almaktadır. İlo Mitkë Qafëzezi'nin İngilizce ve Fransızcadan çevirdiği bu surelerin tercümelerinde hatalar ve eksiklikler bulunduğu ve kullandığı dili de tercümenin yapıldığı tarihe dikkate alındığında bugünkü dilden oldukça farklı olduğu görülmektedir.¹⁰²

İlo Mitkë Qafëzezi'nin çalışmasından sekiz yıl sonra, 1929 yılında Hafız İbrahim Dalliu'nun "Ajka e Kuptimeve të Kur'ani Qerimit (Kur'an-ı Kerim'in Ana Anlamları)" adlı meal-tefsiri Şeriat Yüksek Konseyi tarafından fasikül halinde "Zani i Naltë" (Yüksek Ses) gazetesinde yayınlanmaya başlanmıştır. Bu tercümenin tamamı "Ora e Shkodrës" yayınevi tarafından 23x15mm ölçüsünde "Tefsiri i Kur'ani Qerimit (Kur'an-ı Kerim'in Tefsiri)" adıyla basılmıştır. Hafız İbrahim Dalliu Arnavutluk'un medreselerinde eğitim gördüğü için Arapça ve Osmanlıca'yı iyi bilmektedir. Kur'an-ı Kerim'i doğrudan Arapçadan tercüme etmiştir. Bu eserde Kur'an'ın dokuz cüzü veya üçte biri tercüme edilmiştir.¹⁰³

Hem Qafëzezi'nin tercümesi hem de Dalliu'nun tercümesi Arnavut halkının kültürel açıdan geliştiği dönemde yapılmıştır ve dil açısından aynı seviyedelerdir. Qafëzezi'nin tercümesi Arnavutçanın güney lehçesiyle, Dalliu'nun ki ise kuzey lehçesiyle yazılmıştır.¹⁰⁴

Üçüncü olarak Hafız Ali Korça "Ora e Shkodrës" yayınevi tarafından 1926 yılında yayımlanan "Kur'an-ı Azimüşşan ve Özü" adlı eseriyle Kur'an-ın bir kısmını Arnavutçaya tercüme etmeye başlamıştır. Hafız Ali Korça bu eseri 1920 yılında tamamlamış, ancak maddi imkânlar sebebiyle yazdığı zaman yayımlayamamıştır. Bu çalışma 15 sayfalık bir el kitabıdır ve orijinalinden bazı açıklamalar yapılarak tercüme edilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² a.g.e. s.162.

¹⁰³ Kurani te Shqiptarët – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 165.

¹⁰⁴ Kurani te Shqiptarët – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 123.

¹⁰⁵ a.g.e. s. 123.

Bir diğerk kısmi Arnavutça Kur'an tercümesi Abdullah Zemblaku (1930-1940 yıllarda) ve Ferit Vokopola tarafından yapılmıştır. Ferit Vokopola Kur'an'ın kısmi Arnavutça tercümesini Fransızcadan yapmıştır.¹⁰⁶

Kur'an'ın Arnavutça tercüme komisyonu¹⁰⁷ tarafından Şura sûresinin 227. ayeti tercüme edildi.¹⁰⁸ Bu komisyon adına Sherif Ahmeti Bakara sûresinin 1-26.¹⁰⁹, 26-60.¹¹⁰, 61-120.¹¹¹, 121-200.¹¹², 281-286. ayetlerini¹¹³ tercüme etmiştir. Bu komisyon Al-i İmran sûresinin 1-51.¹¹⁴ ayetlerinden sonra 52-102.¹¹⁵, 103-155.¹¹⁶ ve 156-200. ayetleri¹¹⁷ tercüme etmiştir. Komisyon tarafından Kur'an tercümesinin tamamı Sherif Ahmeti adına 1988 yılında yayımlanmıştır.¹¹⁸

2.5.2. Kur'an'ın Tercüme Edilip Edilmeyeceği Konusunda Bazı Görüşler

- a. Kur'an tercümesinde Kur'an-ı Kerim'in Arapça kelimelerinin esas anlamı dini, mitolojik ve sosyo-kültürel geleneklerden dolayı tam olarak aktarılamaz.
- b. Kur'an tercümesi Kur'an-ı Kerim'in birçok mesajını aktarabilir. Örneğin; Allahü ehad (Allah birdir) cümlesi tüm dillere kolayca tercüme edilebilir.

¹⁰⁶ a.g.e. s. 384.

¹⁰⁷ Kosova İslam Birliği Arnavutça'ya Kur'an tercüme için 1980 yılında bir komisyon kurdu.

¹⁰⁸ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 62; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 31-32, viti XI, Prishtinë, 1981, s. 10-18.

¹⁰⁹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 67; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 35-36, viti XII, Prishtinë, 1982, s. 57-60.

¹¹⁰ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 69; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 37-38, viti XIII, Prishtinë, 1983, s. 73-78.

¹¹¹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 70; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 39, viti XIV, Prishtinë, 1984, s. 55-63.

¹¹² Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 71; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 40, viti XIV, Prishtinë, 1984, s. 60-74.

¹¹³ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 72; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 41-42, viti XV, Prishtinë, 1985, s. 60-78.

¹¹⁴ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 74; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 43, viti XV, Prishtinë, 1985, s. 10-21.

¹¹⁵ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 76; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 44-45, viti XVI, Prishtinë, 1986, s. 9-19.

¹¹⁶ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 78; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 46-47, viti XVI, Prishtinë, 1986, s. 9-19.

¹¹⁷ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 80; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 48-49, viti XVII, Prishtinë, 1987, s. 13-22.

¹¹⁸ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame"* (1971-2016), s. 88; Edukata Islame, revistë fetare tremujore, nr. 57, viti XXV, Prishtinë, 1995, s. 123-124.

- c. Kur'an tercümesinin teolojik, etimolojik ve birçok nedenden dolayı Kur'an-ı Kerim'in aslı gibi okunması imkânsızdır.
- d. Kur'an tercümesi Kur'an-ı Kerim'in aslı okunurcasına değil, tercüme olarak okunması gerekmektedir. Çünkü tercüme, diğerlerinin yanı sıra Kur'an ile tercümanın tarihsel (varoluşsal) durumu arasında bir diyalogdur ve mutlaka bu karşılaşmanın izlerini taşır.
- e. Kur'an tercümesinde Kur'an-ı Kerim'in çağrıştırmaları, yansıması, kafiyesi ve güzelliği çok nadiren başarılabılır. Özellikle kafiyesi en iyi Kur'an tercümelerinde bile yansıtlamaz.
- f. Kur'an tercümelerinde tercümanların çeşitli yöntemleri yasıtılmaktadır. Çünkü Kur'an tercümesi, kendi tercümanının tarzını içermekte ve yaymaktadır.
- g. Kur'an tercümesini VII. yüzyılda Urtex'in çağdaşı olarak değil, tercümanının çağdaşı olarak okumamız gerekmektedir. Kur'an tefsirlerini müfessirlerinin çağdaşı olarak okuduğumuz gibi Kur'an tercümelerini de tercümanının çağdaşı olarak okumamız gerekmektedir.
- h. Kur'an tercümesi tercümanın bir eseri gibi okunmalıdır. Kur'an'ın zengin üslupları, herhangi bir kelimenin tercüman tarafından tek anlamlı olarak belirtilmesi, anlam kaybedilmesi ve sabitlenmesine yol açmaktadır. Ancak bu şekilde Kur'an-ı Kerim'in mesajı aktarılamaz. Kur'an'ı tercüme esnasında anlamı geniş olan kavramların nasıl tercüme edileceği veya nasıl eşdeğer bir kelime bulunacağı sorunu en çok karşılanan bir sorundur.¹¹⁹

Kur'an'ın tercüme edilip edilemeyeceği meselesi diğer bazı meseleler gibi tartışmalıdır. Ancak biz bu konuda Arnavutlardan öncekilerin dediği gibi "Kur'an tercüme edilemez, ancak mutlaka tercüme edilmeye çalışılmalıdır" diyoruz. Kur'an'ın mucizesi, kendisini taklit etmemize davet etmesi ve onun mükemmelliğine ulaşmayacağımızı bildirmesinde de yatmaktadır.¹²⁰

¹¹⁹ Amir Mamuti, *Analizë e përkthimeve shqip (Arnavutça Tercümeleri Analizi)*, 2014, s. 11; Enes Kariç, *Hermeneutika Kur'ana*, s. 220-221.

¹²⁰ Hoxhë Amir Mamuti, *Analizë e përkthimeve shqip*, 2014, s. 13; Enes Kariç, *Hermeneutika Kur'ana*, s. 220-221.

2.5.3. Kur'an Tercümesinin Arnavutlara Kazandırdığı Değerler

Bildiği üzere, Kur'an Arnavut topraklarında Osmanlı öncesi dönemden günümüze kadar kurumsal olmayarak, çoğu zaman da yasa dışı¹²¹ olarak inanç, eğitim, yetiştirme, yemek kültürü, barınma ve giyim, genel olarak insan ilişkilerinde müslümanları şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu özel kültür veya bakış açısı Arnavut halkının Slav-Ortodoks, Hellen-Bizans ve Roma-Katolik asimilasyonundan korunmasını sağlamıştır.¹²²

Kur'an-ı Kerim'in standart Arnavutçaya tercüme edilmesi, Arnavut halkının dini, kültürel ve bilimsel alanda ilerlemesine büyük katkılar bulunmuştur. (Vaazlar, hutbeler ve diğer dini etkinliklerde) Arnavut lehçelerinin farklılıklarının ortadan kaldırılması, yazı ve konuşma dilinin standart hale gelmesini sağlamıştır. Kur'an tercümesi onyıllar boyunca şiirler, hikâyeler, dramalar ve birçok edebi türün yazılmasında ilham kaynağı olmuştur. Bunun en iyi örnekleri Beyteci edebiyatı, ulusal Rönesans edebiyatı ve sonraki dönem edebiyatının eserlerinde görülmektedir.¹²³

Kur'an-ı Kerim'in Arnavutça tercümesi Arnavut halkını ve dilini hem doğuda hem de batıda uluslararası arenada tanıtmaya başlamıştır. Aynı zamanda Arnavutçanın Kur'an-ın tercüme edilebileceği zengin bir dil olduğunu göstermektedir. Arnavutça Kur'an tercümesi dünyaca bilinen kataloglar, bröşürler ve ansiklopedilerde yer alması Arnavut halkı için önemli bir olaydır.¹²⁴

Kur'an konularının farklı mahiyette olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Soyso ekonomik, psikolojik, politik ve çevresel konu ve sorunlardan bahsetmektedir. Bu yüzden tercüman farklı bilimlerde genel deneyim ve bilgiye sahip olmak zorundaydı. Kur'an'ın Arnavutçaya açık ve anlaşılır bir dille tercüme edilmesi Arnavut halkının İslami ve evrensel değerler hakkında daha fazla okumasına yol açmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Arnavutça tercümesi Arnavut halkının merhamet, hoşgörülü olması ve ırkları ve dilleri farklı olan halkın birlikte yaşama dini olan İslam ile tanışmasını sağlamıştır.¹²⁵ Yani, Arnavutçaya tercüme edilen

¹²¹ Nexhat Ibrahim, *Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare dhe në Ballkanin mesjetar*, Shkup, 2002.

¹²² Muhammed Piraku, *Kultura kombëtare shqiptare deri në Lidhjen e Prizrenit*, Prishtinë, 1989.

¹²³ Hasan Kaleshi, *Kontributi i shqiptarëve në dituritë islame*, Rijad, 1992.

¹²⁴ Gazmend Shpuza, *Kurani në gjuhë shqipe*, në www.shirazi.org.al/gazmend1.htm, s. 3.

¹²⁵ *KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip*, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 193.

ayetler açık bir şekilde dinin temel hedeflerinin insanlar arasında merhamet, barış, sevgi ve uyum olduğunu göstermektedir.¹²⁶

2.5.4. Aşırılık Kur'an-ı Kerim'de Mantıksız – Tabii Olmayan Bir Şeydir

Kur'an-ı Arnavutça tercümesi İslam'ın aşırılık, zorluk, imkânsızlık ve insan gücünün yetmediği yükümlülüğe karşı olduğunu en iyi şekilde anlatmıştır. İmam Şatibi (ö. 1274) şöyle demiştir: “Ümmetteki zorlukların ve sorunların ortadan kaldırmasını emreden Kur'an ayetleri kesin, açıktır, ... İslam hukuku insanı sorumlu tutan kuralları doğru orta yol izleyecek, hiçbir ifrat ve tefritten kaçarak, insan gücüne dikkat ederek ve hiçbir yük olmaksızın boş bırakmayarak koymuştur. Tamamı tüm insanlar için son derece adil ve dengeli bir yükümlülüktür.”¹²⁷

Kur'an-ı Kerim'i okuyan herkes İslam'ın pratik, kolay ve zor olmayan bir din olduğunu anlatan sûreleri ve ayetleri yakından inceleyebilir. Bu ayetler tercüme edildiğinde Allah'ın dinde kolaylık dilediğini tüm insanlar bilecektir.

2.5.5. Kur'an'ın Tamamının Tercümesi

Kur'an-ı Kerim'in tam Arnavutça tercümelerini yayınladıkları yıla göre sıralanacaktır. Şimdiye kadar yapılan on iki tam tercümeyle sahibiz ve bunlar sırasıyla şöyledir:

1. Feti Mehdiu,
Kur'an-i (Kur'an), Priştine, 1985.
2. Hasan Nahi,
Kur'ani i Madheruar (Kur'an-ı Azimüşşan), Priştine, 1988.
3. Sherif Ahmeti,
Kur'an-i, përkthim me komentim (Kur'an, Tefsirli Tercümesi), Priştine, 1988.
4. Muhammad Zakaria Khan,
Kurani i shenjte - përkthim e komentim (Mukaddes Kur'an- Tercüme ve Tefsir),
İslamabad, 1990.

¹²⁶ Feti Mehdiu, *Kurani-bosht i literaturës islame (Kur'an-İslam Edebiyatı Temeldir)*, Shkup, 1999.

¹²⁷ İmam Şatibi, *El-Muvafekat*, Botimi I, Beyrut, 2002, vëllimi II, s. 168.

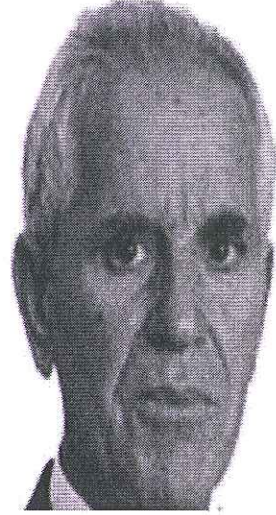
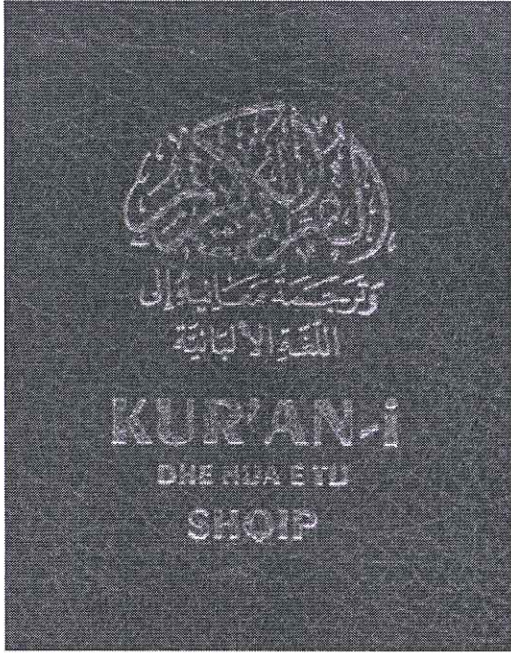
5. Selim Stafa,
Përzgjedhje në komentimin e Kur'ani Kerimit (Kur'an-ı Kerim Tefsirinden Seçmeler), Tiran, 1997-1998.
6. Grup autorësh (Bilinmeyenler)
Shpjegim i kuptimeve të Kur'anit të lartë në gjuhën shqipe (Arnavutça Yüce Kur'an'ın Anlamlarının Açıklanması), Riyad, 2000.
7. Emin İmer,
Kur'an-i me përkthim në gjuhën shqipe (Arnavutça Kur'an Tercümesi), İstanbul, 2007.
8. Avdi Berisha,
Kur'ani i Madhërishëm - tentim për ta kuptuar (Kur'an-ı Azimüşşan – Anlama Çabası), Priştine, 2007.
9. Alban Fejza,
Kurani - Përkthim i autorizuar në gjuhën shqipe (Kur'an – Resmi Arnavutça Tercümesi), Amerika, 2010.
10. Selim Sulejmani,
Kur'ani - Përkthim i kuptimeve (Kur'an – Meal Tercümesi), Gilan, 2011.
11. Salih Ferhat Hoxha,
Kurani (Kur'an), Tiran, 2013
12. Muhammad Asad (çev. Bujar M. Hoxha),
Mesazhi i Kur'anit, përkthimi dhe komentimi i Kur'anit në gjuhën shqipe (Kur'an Mesajı, Arnavutça Kur'an Tercümesi ve Tefsiri), Üsküp, 2017.

Arnavutça dilinde yapılmış Kur'an'ın ilk tam tercümesi 1985 tarihinde yayınlanan Filoloji Fakültesi Şarkiyat bölümünün Arapça hocası Feti Mediu tarafından yapılmış çeviridir. Arnavutça Kur'an tercümelerinin kronolojisi şunlardır:

2.5.5.1. "KUR'AN-I"

(Tercüman, Feti Mehdiu, editör: Bahri Aliu, Idriz Murati, Tefik Gashi; kontrol: Jusuf Gashi, Elez Ismaili, Mehmet Halimi; tashih: Hasan Emërllahu; teknik redaktör: Ali Govori; yayınevi: Kosova İslam Birliği, Priştine, 1985, s. 878)¹²⁸

¹²⁸ Feti Mehdiu, *Kur'an-i*, Prishtinë, 1985, s. 8.

(Feti Mehdiu'nun Arnavutça'da Kur'an'ın Tercümesi 1985) (Dr.Feti Mehdiu (1944-)

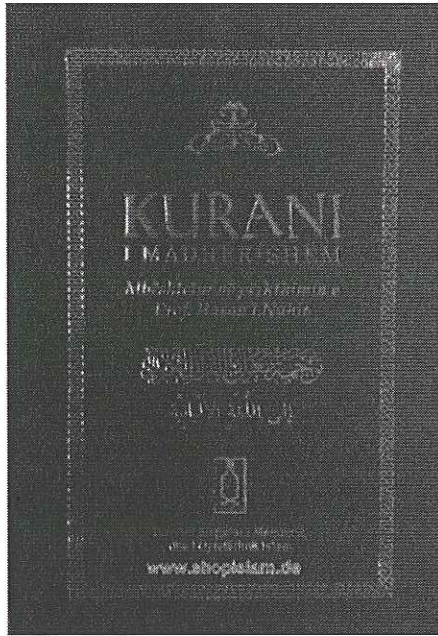
Feti Mehdiu tarafından yapılan bu Kur'an tercümesinin adı "KUR'AN-i dhe hija e tij (Kur'an ve Onun Gölgesi)" olup 878 sayfadan ibarettir. Hakemleri B. Aliu, I. Murati ve T. Gashi'dir. Jetish Bajrami'nin yazdığı önsöz ve F. Rrahmani'nin yazdığı bir yazıdan sonra 29-824. sayfaları arasında Kur'an'ın Arnavutça tercümesi yer almaktadır. Arapça olarak yalnız Fatiha ve son üç sûre, İhlâs, Felak ve Nas sûresi verilmiştir. 825-848. sayfaları arasında Besim Korkuti'nin yazıları bulunmaktadır. Bu bölümden sonra Kur'anı daha iyi anlamak için secde ayetleri, Kur'an'ın bazı özel terimleri vb. konuların anlatıldığı yazılar vardır. 865. sayfasında tercümanın "Birinci Baskısı Vesilesiyle" başlıklı yazısı bulunmaktadır. Feti hoca bu yazısında şöyle yazmaktadır: "Kur'anı tercüme etme fikri 1968-70 yıllarından beri aklımda vardı. Bu işe başlamam 1978 yılında nasip oldu. İlk başta belirli birkaç sûreyi tercüme etmeye başladım. 1980 yılında Kur'an'ın tamamını tercüme etmeye karar verdim ve bu işe düzenli bir şekilde giriştim. Bazı sûreleri "Edukata Islame" ve "Glasnik" dergilerinde yayımladım. 1985 yılı haziran ayında bu tercümeyi tamamlamayı başardım." Feti hoca bu yazının devamında Arnavut okuyucularına insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bu kitabın tam tercümesini sunmayı amaçladığını belirtmiştir. Kur'an'ın sosyo-ekonomik, hukuki vb. içerikli evrensel ve sanatsal açıdan ise en yüksek seviyede olan bir kitap olduğunu da belirtmiştir. Bu tercümenin özel bir özelliği de

tercümenin orijinal metne sadık kalarak hiçbir kelimeyi parantez içine almamasıdır. Bununla ilgili şöyle der: “Tercüme esnasında Kur’an’ın evrensel içeriğini ve farklı yorumlara açık olmasını göz önünde bulundurarak orijinal metne yakın bir tercüme yapmayı istedim ve takıldığım yerlerde yine orijinal metne sadık kalmayı tercih ettim. Kur’an üslubuna ve ifadesini dikkat ettim ve bu yüzden orijinal metne sonuna kadar sadık kalmaya çalıştım”.¹²⁹

İlk Arnavutça Kur’an tercümesi Priştine’deki *Kosova İslam Birliği Bakanlığı* tarafından yayınlandı, “*Rilindja*” yayınevi tarafından on bin adet basıldı. Eser “*KUR’ANI DHE HIJA E TIJ NË SHQIP* (Kur’an ve Arnavutça Gölgesi)” Üsküp’teki *Logos-A* ve İstanbul’da 1999 yılında *İHH* yayınevi tarafından yeniden yayımlanmıştır.¹³⁰

2.5.5.2. “KUR’ANI I MADHËRUAR”

(Tercüman: Prof. Hasan I. Nahi; hakemler: Adem Hoxha ve Nuhi Hajrullahu; Redaktör: Nexhat H. Nahi; Lektör: Mehmet Halimi ve Nexhat H. Nahi; düzeltmen: Jusuf Humolli; yayınevi: “Ognjen Prica” – Zagreb; Adet: 5.000; yayımlayan: Prof. Hasan Efendi Nahi, Priştine, 1988, s. 612.)¹³¹

(Hasan Nahi'nin Arnavutça'da Kur'an'ın Tercümesi 1988) (Hasan Nahi 1905-1991)

¹²⁹ Ramadan Shkodra, *Kumtesë (Makale)*, 16 Prill 2009, Prishtinë, s. 7.

¹³⁰ a.g.e. s. 8.

¹³¹ Hasan Nahi, *Kur'ani i madhëruar*, Prishtinë, 1988, s. 10.

İlk tercümeden üç yıl sonra, 1988 yılında âlim Hasan Nahi (ö. 1991) “Kur’an-ı Azimüşşan” adlı Kur’an tercümesini Priştine’de yayımlamıştır. Bu eserin ilk kısmı Sadri Prestreshi (ö. 2002) tarafından yazılan önsözdür. Önsözünde yazılan Ekim 1986 tarihi kitabın bu yılda yayınlamaya hazır olduğunu göstermektedir. Önsözünden sonra Hasan Nahi’nin “*Përkthimi i Kur’anit* (Kur’an Tercümesi)” başlıklı yazısı vardır. Tercüman bu yazısında “*her âlimin Kur’an’ı kendi diline tercüme etme sorumluluğu*”, Kur’an’ın tercüme türü (*harfî tercüme mi, tefsirli tercüme mi*) ve Avrupa dillerinde yapılan Kur’an tercümeleri hakkında bilgi vermiştir. Bundan sonra 7-15. sayfaları arasında “*Hz. Muhammed’in Hayatı*”, 16. sayfasında “*İçindekiler*”, 17-31. sayfaları arasında “*Sürelerin konuları*” ve bundan sonraki sayfasında “*Arapça terimlerin ve kısaltmaların açıklanması*” ve bu sayfanın sonunda secde ayetlerinin listesi verilmiştir. Kur’an’ın Arnavutça tercümesi 610 sayfadır. 611. sayfasında ise hatim duasının yalnız Arapçası bulunmaktadır. Önceki Kur’an tercümesinden farklı olarak bu tercümede orijinal metin verilmiştir.¹³²

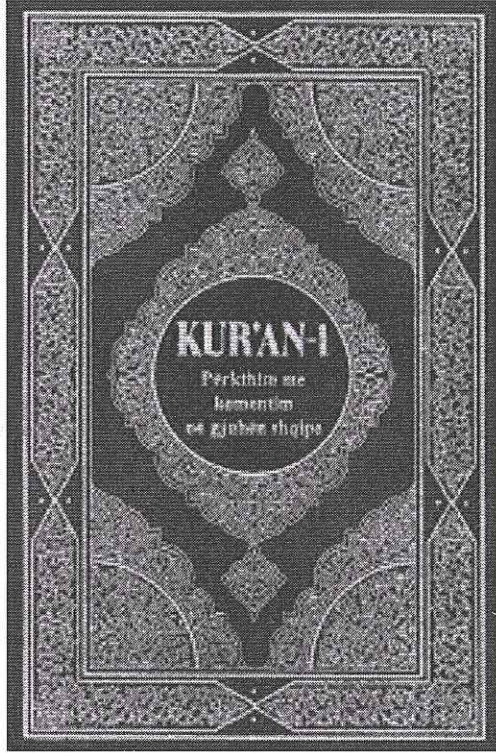
Bu meal, ikinci baskısının Reshat Mexhid’in önderliğinde Gazi Mehmet Paşa-Bajrakli Camii Konseyi tarafından 2000 yılında Prizren’de yeniden yayımlanmıştır.¹³³

2.5.5.3. “KUR’ANI, PËRKTHIM ME KOMENTIM”

(Tercüme ve tefsir eden: H. Sherif Ahmeti, hakemler: H. hfz. Muhammed Gashi - Müderris ve Prof. Miftar Ajdini; Lektör: Mehmet Halimi, Shefkije Islamaj ve Ragip Mulaku; düzeltmen: Avni Aliu ve Rexhep Luma; teknik redaktör: Ali Govori, yayınevi: “Rilindja” Priştine; yayımlanan: Kosova İslam Birliği Başkanlığı, Priştine, 1988, s. 904.)

¹³² Kur’ani i Madhëruar; përktheu Hasan ef. Nahi, Prizren 2000, s. 10.

¹³³ Kur’ani i Madhëruar; përktheu Hasan ef. Nahi, Prizren 2000, s. 10-12.

(Sherif Ahmeti'nin Arnavutça'da Kur'an'ın Tercümesi 1988) (Sherif Ahmeti 1920-1998)

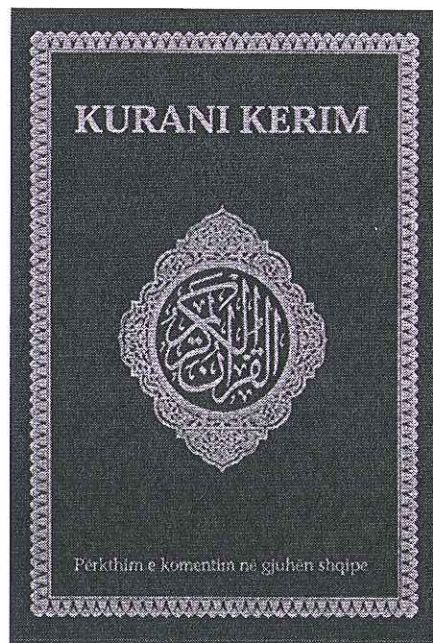
İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutça İslami basınının kurucusu Kosova, Alauddin Medresesi'nin ünlü müderrislerden, Sherif Ahmeti'nin "KUR'AN-I PËRKTHIM ME KOMENTIM (Kur'an Tercümesi ve Tefsiri)" adlı Kur'an tercümesi, Kosova İslam Birliği Bakanlığı tarafından 1988 yılında Priştine'de yayımlanmıştır. Bu yayının 3-6. sayfalarında "İçindekiler", 7-10. sayfalarında Jetish Bajrami tarafından yazılan "Önsöz" ve 11-23. sayfalarında "Kur'an'a Dair Bir İnceleme" yazısı bulunmaktadır. Birkaç alt başlıklara ayrılan bu yazıda Kur'an-ı Kerim'in özellikleri, vahiy, konuları, mucizeleri, cüzlere, hizblere ve ayetlere ayrılması ve toplanması hakkında bilgi verilmiştir. Kur'an'ın Arnavutça tercümesi 26-893. sayfalarında verilmiştir. Bu kitapta ilk iki Kur'an tercümesinden farklı olarak tercümenin yanında kısa bir tefsiri de yapılmıştır. Bu tercümeyi Kosova İslam Birliği Bakanlığı Priştine'de 1988 yılında yayımladı. Kaç adet basıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.¹³⁴

¹³⁴ Ramadan Shkodra, *Kumtesë (Makale)*, 16 Prill 2009, Prishtinë, s. 8.

Bu tercüme, içindeki tefsir sayesinde halk kitlelerine en çok nüfuz etmeyi ve yayılmayı başardı ve Arnavutça en çok sayıda basılan kitaplar arasında yer almaktadır. Mısır'ın Kahire şehrinde (1992) ve Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde (1993) yeniden basılmıştır. Bu iki baskısı Arnavutluk'taki Müslüman Arnavutlar için Suudi Arabistan Kraliyet ailesi tarafından finanse edilmiştir. Yalnız Medine'de bir milyon adedi basılmış ve tüm Arnavut topraklarında bedava dağıtılmıştır.¹³⁵ 1994 yılında Kahire'de İngiltere'den bir dernek olan Islamic Relief tarafından tekrar yayınlanmıştır. WAMY tarafından da yer ve yıl (1996 yılında Priştine'de) belirtilmeden yayınlanmıştır

2.5.5.4. “KURANI I SHENJTË, përkthim e komentim”

(Tercümesini ve tefsirini yapan: Muhammed Zakaria Khan; Islamabad'da Ahmediye Hareketinin yüce lideri ve Vaat Edilen Mesih'in IV. Halifesi Hazreti Mirzah Tahir Ahmad'in önderliğinde yayınlandı; yayınevi: Islam International Publication, Islamabad-Pakistan, 1990, s. 893.)

(Muhammad Zakaria Khan'nin Arnavutça'da Kur'an'ın Tercümesi 1990)

Beş yıllık bir dönemde dördüncü Arnavutça Kur'an tercümesi 1990 yılında yayınlanmıştır. Bu Kur'an tercümesi Arnavutlar tarafından tercüme edilen ve Priştine'de ilgili kurumlar

¹³⁵ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 55.

(ikisi İslam Birliği Bakanlığı, birisi tercüman) tarafından yayınlanan ilk üç Kur'an tercümesinden farklı olarak, Pakistanlı albanolog Muhammed Zekeriya Han tarafından yapılmış ve Islam Internacional Publication yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu yayında The Holy Quran in Albanian yazısı da bulunmaktadır. Bu tercüme yayıncının yazdığı önsöz yazısıyla başladıktan sonra tercümanın mukaddimesi gelmektedir. Tercüman bu yazısında bu tercümenin ilk Arnavutça Kur'an tercümesi olmadığını belirtir, ancak önceki Arnavutça Kur'an tercümeleri hakkında bilgi vermez. Bundan sonra surelerin listesi ve 1-893. sayfalarında Kur'an'ın tefsirli tercümesi bulunmaktadır. Orijinal metin ve tercümesi aynı sayfada verilmiş, tefsiri ise 1-1423 sayılarıyla numaralandırılmıştır. Tefsirli tercümeden sonra hatim duasına yer verilmiştir. Kitabın sonunda ise içindikiler bölümü bulunmaktadır. Tercüman, içeriklerine göre ayırarak a- oruç, b- dünya, d- domuz ve etinin yasaklanması gibi Kur'an konuları Arnavutça vermiştir.¹³⁶

Mehdi hoca bu Kur'an tercümesi ile ilgili şöyle der: "Bu yayın İslam geleneğine aykırı olan iki özelliğiyle okuyucuların dikkatini çekmektedir. Birincisi, buna da söylenecek söz yoktur ve ikincisi ise Kur'an'ı serbest şekilde yorumlaması ve ondan sorumsuzca bahsetmesidir. Bununla ilgili son sözü büyük müfessirler söylemelidir." Feti Mehdiu, bu Kur'an tercümesinde hiçbir Kur'an tefsirinde bulunmayan "Medyen Hz. İbrahim'in oğludur" (s.208), "Cin kelimesi hükümdar, başkan ve büyük insanlar demektir" (s. 223), "Bu nedenle iki el iki süper güce (Amerika ve Sovyetler Birliği) işaret eder" (s. 890), "Gelişi sabah yıldızı gibi olan mukaddes elçi İmam Mehdi'nin halifesinden söz edilir..." (s. 854) gibi yorumların bulunduğunu göstermiştir. Ona göre, bu tür yorumlar kasıtlı olmasa da cehaletten yapıldığı kesindir.¹³⁷

Muhammed Zekeriya Han'ın tercümesi, Arnavutların yaşadığı birçok Batılı ülkeye dağıtılmıştır. İslam dini hakkında yeteri kadar bilgisi olmayan kişilerin de bu Kur'an tercümesinin temelsiz ve zararlı yorumlarından etkilendiği bilinmektedir. Söz konusu bu tercümenin profesyonel redaksiyonu yapılmadığı herkes tarafından fark edilebilen dil hatalarından anlaşılmaktadır.

Bu tercüme 1990 yılında Islam International Publication tarafından İslamabad'da yayınlanmıştır. 2003 yılında *Islam International Publication* tarafından "*Kurani Kerim*,

¹³⁶ Feti Mehdiu, Studime Orientale, nr. 2/2002, Prishtinë, fq. 252.

¹³⁷ Feti Mehdiu, Studime Orientale, nr. 2/2002, Prishtinë, fq. 253.

përkhim e komentim në gjuhën shqipe (Kur'an-ı Kerim, Arnavutça Tercümesi ve Tefsiri)" adıyla tekrar yayınlanmıştır.

Kitabın 1-1202. sayfalarında Kur'an'ın Arnavutça tercümesi ve tefsiri, 1203. sayfasında ise hatim duasının hem Arapçası hem de Arnavutçası bulunmaktadır. Bu tercüme Tiran, Priştine, Londra ve Frankfurt'ta bulunan Ahmediyye Hareketinin merkezlerinin adresleri listesiyle bitmektedir.¹³⁸ Bu tercüme Şia ilkelerine göre yapılmıştır.

2.5.5.5. PËRZGJEDHJE NË KOMENTIMIN E KUR'ANI KERIMIT

(Arapçadan tercüme eden: Selim Stafa. Yayınlanan: Arnavutluk Müslüman Topluluğu – İslam Dünyası Komitesi, 1997-1998. Redaktör: Ali Musa Basha, hakem: Ismail H. Muçej. Orijinal metinli ve tercümeyle uyumlu olmayan bazı ayetleri olan bir Kur'an tercümesi.)¹³⁹

(Selim Stafa 1936-2018)

Hacı Selim Stafa tarafından beşinci Arnavutça Kur'an tercümesi Tiran'da yayınlanmıştır. *Përzgjedhje në komentimin e Kur'ani Kerimit* (Kur'an-ı Kerim Tefsirinden Seçmeler), cilt 1-10, Tiran, 1996-1998 künyeli bu Kur'an tercümesi Arnavutluk Müslüman Topluluğu – İslam Dünyası Komitesi tarafından yayınlanmıştır. Kur'an-ı Kerim Tefsirinden Seçmeler başlığı Arapça başlığından tercüme edilmiştir. Bu tercüme, Kahire'de 1988 yılında

¹³⁸ Feti Mehdiu, Studime Orientale, nr. 2/2002, Prishtinë, fq. 245-264.

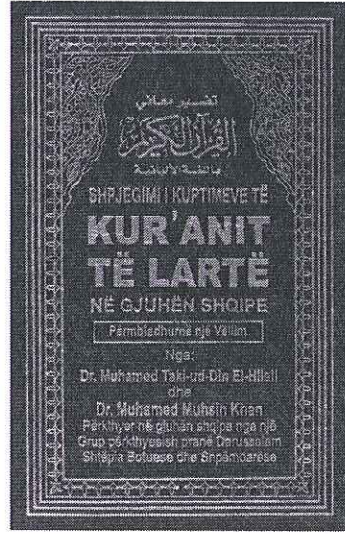
¹³⁹ a.g.e. s. 265.

yayınlanan *Al-Muntahab fi tafsiri-l-Kur'ani-l-kerim* adlı eserin adını taşıyan kitapların on üçüncüsüdür. I. ciltte okuyuculara iki söz yazısı ve tercüman Stafa'nın yaptığı yorumlar bulunmaktadır. Terüman, Müslüman Arnavutlara yönelik çalışmalarını destekleyen İslam Dünyası Komitesine olan minnettarlığını sunar. Bu ciltte Fatiha ve Bakara surelerine yer verilmiştir. II. ciltte Ali İmran ve Nisa sûreleri ve tercümanın yazdığı yazı bulunmaktadır. III. ciltte bir sayfalık bir girişten sonra Maide, En'am ve A'raf sûreleri vardır. IV. ciltte tercümanın yazdığı yazıdan sonra Enfal, Tevbe ve Yunus sûreleri bulunmaktadır. V. ciltte tercümanın yazısından sonra Rad sûresinden Ta-Ha sûresine kadar sûreler yer almaktadır. VI. ciltte giriş bölümünden sonra Enbiya sûresinden Neml sûresine kadar sûreler vardır. VII. ciltte Kasas sûresinden Sad sûresine kadar sûreler bulunmaktadır. VIII. ciltte tercümanın diğer ciltlerdekinden daha uzun bir yazısından sonra Zümer sûresinden Necm sûresine kadar sûreler verilmiştir. IX. ciltte giriş bölümünden sonra Kamer sûresinden Kıyamet sûresine kadar sûreler ve 177. sayfasında diğer ciltlerde olmayan içindekiler bölümü bulunmaktadır. X. ciltte ise giriş bölümü, Kur'an hakkında bilgilerin yer aldığı bir yazı ve İnsan sûresinden Nas sûresine kadar sûreler bulunmaktadır. Sonunda, Profesör Feti Mehdiu şöyle diyor: "Bugün Arnavutlar bu tercümeyle beraber ana dillerinde beş Kur'an tercümesine sahiplerdir. Bu, Arnavut aydınların İslamiyetle ilgili ciddi çalışmalar yaptıklarını göstermektedir."¹⁴⁰

2.5.5.6. SHPJEGIM I KUPTIMEVE TË KUR'ANIT TË LARTË NË GJUHËN SHQIPE

(Kur'an, Sahih-i Buhari'nin yorumlarıyla Tabari, Kurtubi ve İbn Kesir'in derlenmiş versiyonu, bir ciltte derlenmiş, 2000 yılında Riyad'da Darussalam yayınevi kapsamında bir grup çevirmen tarafından Arnavutçaya çevrilmiştir.)

¹⁴⁰ Emin Behrami, *Qasje Studimore Katër Përkhimeve të Kur'anit në gjuhën shqipe*, Prishtinë, s. 20.

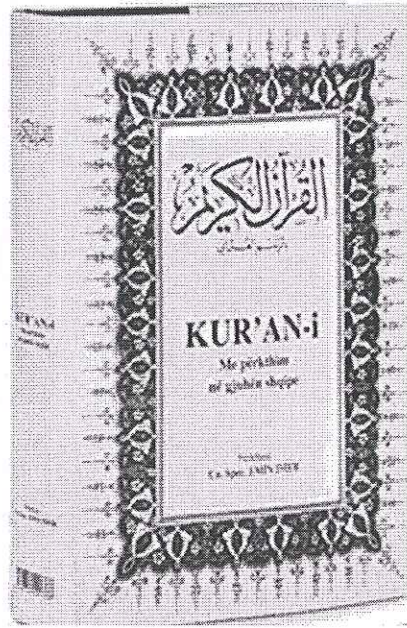
(Arnavutça Yüce Kur'an'ın Anlamlarının Açıklanması, Komisyon, 2000)

Arnavutça yayınlanan altıncı Kur'an tercümesidir. "Shpjegimi i kuptimeve të Kur'anit të Lartë në gjuhën shqipe (Arnavutça Yüce Kur'an'ın Anlamlarının Açıklanması)" adlı bu eser Dr. Muhammed Taki'ud-Din el-Hilal ve Dr. Muhammed Muhsin Han tarafından bir ciltte derlenmiş ve Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde Darussalam yayınevi kapsamında bir grup çevirmen tarafından Arnavutçaya çevrilmiştir. Bazı bilgilere göre, bu tercüme Medine'de okuyan Arnavutluk'tan bir grup öğrenci tarafından yapılmış ve sadece onların bildiği nedenlerden isimlerini yazmamışlar. Bu da kabul edilemez bir şeydir. Bu tercüman iki baskısı vardır. Biri 1999 yılında, diğeri ise 2000 yılında yapılmıştır. İki boyda baskısı olan bu kitabın biri Arapça orijinal metnin de bulunduğu ve sert kapaklı büyük boyda, diğeri ise yalnız Arnavutça tercümenin bulunduğu küçük veya cep boyundadır. Kitabın ilk sayfasında Arnavutça Yüce Kur'an'ın Anlamlarının Açıklanması, Sahih-i Buhari'nin yorumlarıyla Taberi, Kurtubi ve İbn Kesir'in derlenmiş versiyonu, bir ciltte derlenmiş yazmaktadır. Sayfanın devamında Darussalam kapsamında bir grup çevirmen tarafından Arnavutçaya çevrilmiştir yazısı vardır. Bundan sonra Medine İslam Üniversitesinin eski hocası Dr. Muhammed Taki-ud-Din el-Hilal'ın ve Medine İslam Üniversitesi Hastanesinin eski müdürü Dr. Muhammed Muhsin Khan'ın adı yazılıdır. Sayfanın sonunda ise Darussalam Yayınevi ve Dağıtım, Riyad, Suudi Arabistan yazmaktadır. Bu sayfadan sonra Yüce Kur'an başlığı yazıldığı sayfa vardır. Devamında içindekler bölümü ve yayımcıdan İki Söz yazısı ve Yüce Kur'an, Allah'ın Bir Mucizesi, Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla ve Yüce Kur'an,

Allah'ın (Hz. Muhammed'e - sallâllâhu aleyhi ve sellem - indirilen) Bir Mucizesi yazıldığı bir sayfa bulunmaktadır. Bu sayfadan sonra iki derleyenin biyografisi vardır. Kur'an'ın Arnavutça tercümesi 11-902. sayfalarındadır. Arnavutça tercümesinden sonra Ek 1 kısmı vardır. Bu kısımda Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla Tevhid, Hz. Muhammed'in Şehadet Kelimesi, İncil ve Kur'an'da Hz. İsa ve Hz. Mahammed, İncil'e göre Hz. Muhammed'in Peygamberliği, Haç Varlığının Uydurulması ve Kanıtlanması Konusunda Sonuçlar, Şirk ve Küfür (politeizm ve inkâr), Şirk - Politeizm ve Şirk Koşmanın Yolları ve Nifak - İkiyüzlülük ve Ortaya Çıkmasının Farklı Şekilleri konuları ele alınmıştır. Bundan sonra Ek 2 kısmı vardır. Bu kısımda ise İslam'a Davet (Kur'an'ın Allah Konusunda Kararlılığı) başlıklı bir yazı, bir duyuru ve sûreler listesi bulunmaktadır.¹⁴¹

2.5.5.7. KUR'AN-I ME PËRKTHIM NË GJUHËN SHQIPE

(Kur'an-i, tercüme eden, Emin İmer, İstanbul'da 2007 yılında yayınlanmıştır.)

(Arif Emin'nin Arnavutça'da Kur'an'ın Tercümesi 2007)

Bu Kur'an tercümesinin başında içindekile bölümü verilmiştir. İçindekilerde Önsöz, Kur'an'ın Arnavutça Tercümesi (süreler: 1-114), Bu Mushaf-ı şerifte Verilen Bilgiler, Mekki ve Medeni Sûrelerin İsimleri Hakkında Fihrist Bilgileri verilmiştir.

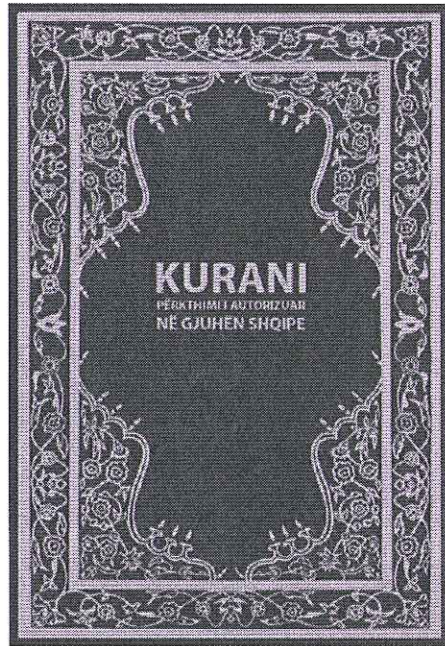
¹⁴¹ Emin Behrami, *Qasje Studimore katër përkthimeve të Kur'anit në gjuhën shqipe*, Prishtinë, 2005, s. 25.

2.5.5.8. KUR'ANI I MADHËRISHËM-TENTIM PËR TA KUPTUAR

(Avdi Berisha tarafından “Kurani i madhërishëm – tentim për ta kuptuar (Kur'an-ı Azimüşşan –Anlama Çabası)”adıyla tercüme edilmiştir. Hafız Muhammed Panxha ve Xhemaludin Çausheviq tarafından Boşnakçaya tercüme edilmiştir. Priştine’de 2007 yılında yayınlanmıştır. Sayfa sayısı 782. Orijinal metin çerçevesi.)

2.5.5.9. KURANI – PËRKTHIM I AUTORIZUAR NË GJUHËN SHQIPE

(Alban Fejza tarafından tercüme edilmiştir. Tercümana göre, tercümesi ve yayınlanması Reşad Halife’nin¹⁴² gözetiminde yapılmıştır. Amerika’da 2010 yılında yayınlanmıştır. Sayfa sayısı 424.)

(Alban Fejza’nın Arnavutça’da Kur’an’ın Tercümesi 2010)

Përkthimi i Autorizuar i Kuranit në Gjuhën Shqipe (Kur’an’ın Resmi Arnavutça Tercümesi) adlı Kur’an tercümesi 2010 yılında yayınlanmıştır. Alban Fejza tarafından Arnavutçaya tercüme edilmiş ve Reşad Halife’nin Kur’an’ın Resmi İngilizce Tercümesi adlı eserinin Arnavutça versiyonudur. Arapça metin ve herhangi bir yazı verilmemiştir.

¹⁴² Reşad Halife, 1935 yılında doğmuştur. Biyokimyacıdır. Kur’an’ı tercüme etmiş ve “İngilizce Resmi Versiyonu” adlandırmıştır. 1974 yılında Kur’an’da matematiksel mucizeler olduğu ve sonradan iki ayetin eklendiğini iddia söylemiştir. Hicri 1408 yılında Allah’ın Resulü olduğunu iddia etmiştir. 1990 yılında öldürülmüştür.

Reşad Halife, 19 sayısı ile ilgili metamatiksel bir sistem ortaya atmış ve Kur'an'ın bu sayı etrafında inşa edildiğini iddia etmiştir. İslam ilkelerinin dışında olan ve takipçileri Müslüman olarak kabul edilmeyen bir tarikatın kurucusudur. Bu tarikat sünneti reddetmekte¹⁴³ ve açık bir şekilde inkâr ettikleri nedeniyle hain olarak ilan edilen Ghulam Ahmed Parwez (ö. 1985) ve Reşad Halife'nin eserlerinden etkilenecek ortaya çıkmıştır.¹⁴⁴

Reşad Halife tarikatının inançları ve uygulamaları;

-Diğer yazılar gibi Kur'an da değiştirilebilir! -Kur'an tek yasa kaynağıdır, hadisler ise değişmiş ve kabul edilemez. -Gerçekleri ve yasaları çıkarmak için (19'a dayanan) numeroloji bir araç olarak desteklemeli. -Allah Hz. İbrahim'e (selam onun üzerine olsun) oğlunu kurban etmesini emretmedi. -Müslümanlar Hz. Muhammed'e (*sallâllâhu aleyhi ve sellem*) ibadet ettiler. -Hz. İsa vefat etmiştir. -Reşad Halife, Allah'ın elçisidir! -Bilgisayar Dünya'nın Canavarıdır, Yecüc ile Mecüc 2271 yılında ortaya çıkacak ve Kıyamet 2280 yılında kopacaktır.

-Cehenem henüz yaratılmadı. -İslam dini, Kur'an'a ve Hz. İbrahim'in dini uygulamalarına dayanmaktadır, ancak bunlar insanlar tarafından değiştirilmiş. -Mükellefiyet yaşı 40'dır. -Evlilik dışı cinsel ilişkiye girenlere recm cezası ve hırsızlara el kesme cezası verilmez. -Hicap dini bir uygulama değildir.¹⁴⁵

2.5.5.10. KUR'ANI – PËRKTHIM I KUPTIMEVE

(Tercüme eden Selim Sulejmani. Sayfa sayısı 606+606, Gilan, 2011. Dr. Enes Kariq Boşnakçaya tercüme etmiştir. Profesyonel ortaklar: Qazim Qazimi, Lulzim Esati, Mustafë Bajrami. Dil redaksiyonu: Selim Sulejmani. Düzeltmen: Islam H. Osmani, Zekerija Abdullahu. Orijinal metin ve tercüme yan yana verilmiştir.)

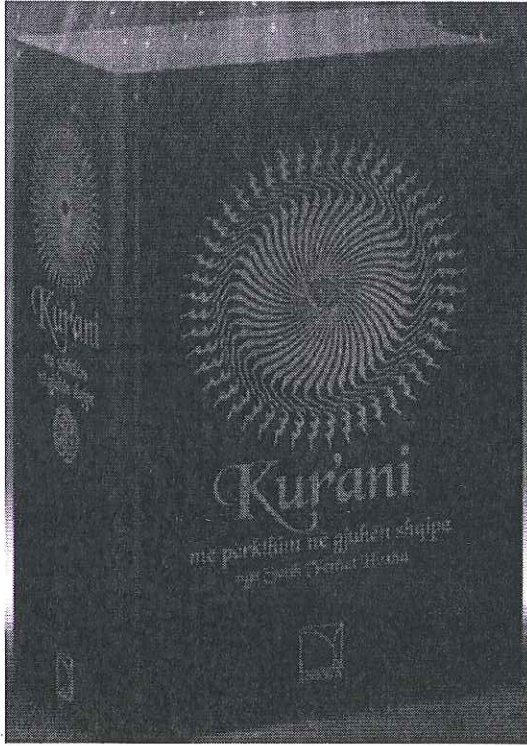
2.5.5.11. KUR'ANI

(Kur'ani, tercüme eden: Müftü Salih Ferhat Hoca, baskı yapan: Adnan İsmaili, lektör: Ruzhdi Lata, Bahri Aliu, Ziber Lata, yayınevi: Logos-A, Üsküp, 2013 s. 410.)

¹⁴³ Raşad Khalifa, *Kurani, Hadithi dhe Islami*, 2011.

¹⁴⁴ Raşad Khalifa, *Kurani, Hadithi dhe Islami*, 2011, s. 15.

¹⁴⁵ Raşad Khalifa, *Kurani, Hadithi dhe Islami*, 2011, s. 15-16.

(Salih Ferhat Hoxha'nın Arnavutça'da Kur'an, 2013)

(Salih Ferhat Hoxha 1917-1995)

Kitapta bu baskı hakkında birkaç söz edildiği yazıdan (s. V) sonra Prof. Dr. İsmal Ahmedi tarafından yazılan önsöz (s. VII-X) vardır. Önsözden sonra 1-605. sayfalarında Kur'an'ın Arnavutça tercümesi ve özel bir hatla yazılan Arapça orijinal metni yan yana verilmiştir. Tercümenin yanında Arapça metnin konulması bu Kur'an tercümesini diğer Kur'an tercümelerinden daha değerli kılmakta ve yapılan tercümeyle orijinal metin ile karşılaştırmak isteyenlerin işini kolaylaştırmaktadır. Arnavutça tercümesinden sonra hatim duası (s. 606-607) ve Müftü Salih Ferhat Hoxha adlı tercümanın kısa bir özgeçmişi verilmiştir. Kitabın sonunda, 608. sayfasında cüzler listesi ve 609-611. sayfalarında sûreler listesi bulunmaktadır. Allah'ın mukaddes kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in tercümesine girişmenin çok büyük bir sorumluluk olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Çünkü tercüman Allah'ın kelimini, mesajını dünya diliyle aktarmaya çalışmalıdır. Arapça orijinal metni Arnavutçaya tercüme esnasında karşılanacak zorlukları dikkate aldığımızda eski tercümanların Kur'an ayetlerinin anlamlarını okuyuculara aktarmaya çalıştıklarını görmekteyiz.¹⁴⁶

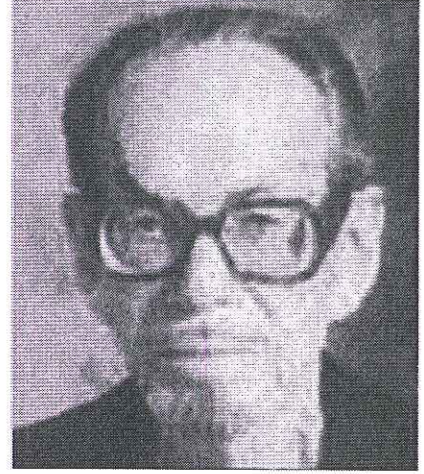
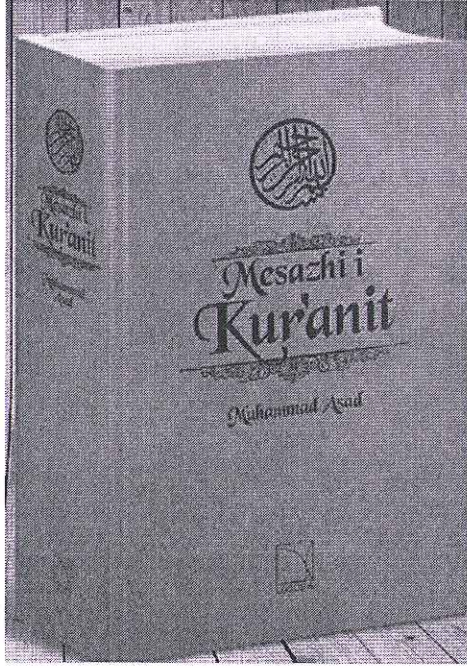
¹⁴⁶ Jahja Hondozi, makale, Prishtinë, 2017, s. 3.

Söz konusu bu Kur'an tercümesini diğer tercümelerden üstün kılan husus Müftü Salih Ferhat Hoxha'nın doğrudan Arapça'dan güzel ve akıcı bir dille tercüme etmesidir. Arnavutluk Cumhuriyeti'nde yapılması da tercümanın tercüme esnasında Slav dillerindeki mevcut Kur'an tercümelerinden etkilenmediğini göstermektedir. Prof. İsmail Ahmedî bu kitabın önsözünde şöyle demektedir: "Anlatımı mükemmel ve üslup figürleriyle çok zengin olan Kur'an'ın dilini ve üslubunu tam olarak tercüme etmek imkânsızdır." Müftü Salih Ferhat Hoxha sadece dini mesajı aktarmaya değil, aynı zamanda Kur'an'ın dilini, üslubunu ve kafiyesini de sürdürmeye özen gösterdi. Özellikle Kur'an anlatımında fazla olan güzel üslup figürlerini tercüme etmeye gösterdiği çaba takdir edilmesi gerekmektedir. Tercüman Kur'an'ın ritmini, ahengini ve retorikini yeniden yansıtmının zorluğuna rağmen tercümesinde bunları aktarmaya azami çaba sarfetmiştir. Kur'an'ın güzelliklerini tercümesinde çoğu zaman aktarmayı başardığını düşünmekteyiz. Güzel dil, üslup ve akıcılık Hoxha'nın tercümesinin baş özellikleridir. Hoxha'nın söz dizimi konusunda da gösterdiği çaba takdire şayandır. Tercümesinde Arapçadan Arnavutçaya tercüme esnasında iyelik ekleri, bağlaçlar ve benzer kelimelerin tercümesinde karşılaşılan bazı zorlukların aşılması için orijinal metne zarar vermeyecek şekilde bazı öneriler sunmuştur. Hoxha'nın tercümesi Arnavutça Kur'an tercümeleri tarihinde önemli bir yere sahiptir ve Arapçadan Arnavutçaya yapılan tercümeleri incelemek isteyenlere ana kaynak olacağını düşünmekteyiz. Prof. İsmail Ahmedî bu ünlü Arnavut alimin tercüme konusunda gösterdiği büyük çabaların ürünü olan bu Kur'an tercümesinin ileride yapılacak tüm Kur'an tercümelerine vazgeçilmez bir model olarak hizmet verecek İslami, tarihi ve medeni bir nimet olacağını söylemiştir.¹⁴⁷

2.5.5.12. Mesazhi i Kur'anit, përkthimi dhe komentimi i Kur'anit në gjuhën shqipe

(Arapçadan tercüme ve tefsir eden: Muhammad Esed. Orijinal Adı: *The Message of the Qur'an, Translated and Explained by Muhammad Esed, Dar'l-Andalus Limited, Gibraltar, 1980. İngilizceden Arnavutça'ya tercüme eden: Bujar M. Hoxha. Yayınlayan: Logos-A. Baş redaktör: Husamedin Abazi. Çeviri redaksiyonu: Metin Izeti ve Muharrem Jahja. Yayınevi: Focus Print, Üsküp-Makedonya. Yıl: 2017.)*

¹⁴⁷ Jahja Hondozi, makale, Prishtinë, 2017, s. 4.

(Muhammad Asad'ın Arnavutça'da Kur'an'ın Tercümesi, 2017) (Muhammad Asad 1900-1992)

Bu Kur'an tercümesinin tercümanı, Muhammed Esed'in karşılaştırmalı ya da karşılaştırmalı analiz yöntemini diğer tercümelerle kullandığını belirterek şöyle der: "Kur'an'ı anlama ve tercüme etme konuzunda ilerlememize yardımcı olan bir başka yöntem, daha önce edebiyat ve felsefede, son zamanlarda ise tercüme dâhil olmak üzere diğer alanlarda da uygulanan karşılaştırmalı çalışma ya da analizdir. Karşılaştırmalı yöntem vasıtasıyla daha anlaşılır ve daha müspet olan tercümeleri belirleyebiliriz. Bizim Kur'an tercümelerimizi diğer dillerdeki Kur'an tercümeleriyle karşılaştırsak, Kur'an meallerimiz ve tercümelerimizin diğer dillerdeki tercüme ve meallere kıyasla ne derecede olduğunu görebileceğiz."¹⁴⁸

Muhammed Esed (ö. 1992)¹⁴⁹ tercümesini daha anlaşılır kılmak için her yönüne başvurmuştur. Tercümesinde Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasını sağlayan unsurlardan olan parantezler ve dipnotları kullanmıştır. Aynı zamanda tüm klasik ve modern tefsirleri

¹⁴⁸ Abdullah Rexhepi, Yeni Kur'an Çalışmaları ve Arnavutça Kur'an Tercümeleri, makale, s. 7.

¹⁴⁹ Muhammed Esed (Leopold Weiss) düşünür, gazeteci, yazar ve politikacıdır. Lembreg'de 1900 yılında Yahudi bir ailede dünyaya gelmiştir. İslam'ı seçtikten sonra ömrünü İslam kültürüne adanmıştır. Viyana Üniversitesi'nde Felsefe ve Tarih bölümünde derslerini bırakıp Sigmund Freud, Alfred Adler ve Ludwig Wittgenstein gibi Avrupa'nın büyük düşünürlerinin derslerine katılmış ve düşüncelerinden etkilenmiştir. The Message of the Qur'an en önemli eseridir. Nga Muhameed Esed'in Arnavutçaya tercime edilen eserleri: Mekke'ye Giden Yol ve Yol Ayrımında İslam. 1992'de Grenada'da öldü.

kullanmış ve ayetlerin tercümesi ve yorumuna oldukça rasyonel bir yaklaşım izlemiştir. Tercümesinin birçok yerinde ayetlerin tercümesinden çıkan anlamsızlıkları gidermek için dipnotlarda dilbilimsel ve tarihsel delillere dayanarak açıklama yapmıştır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Abdullah Rexhepi, *Studimet e reja kur'anore dhe përkthimet e Kur'anit në gjuhën shqipe*, makale, s. 8.

BÖLÜM 3: BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE ARNAVUT DİLİNDE

3.1. Arnavutça Yazılan Tecvitler

Bu bölümde Arnavutlarda tecvit ilminin gelişimi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Arnavutların yaşadığı topraklarda yazılan, okutulan ve okutulmayan tecvit eserleri ve bu eserlerin müellifleri hakkında bilgiler verilecektir. Geçmişten günümüze kadar yazılan Arapça, Osmanlıca, Boşnakça ve çok sayıda Arnavutça tecvit kitaplarından bahsedilecektir. Ayrıca, Arnavutlar tarafından kullanılan tecvit kitapları kronolojik olarak verilecektir. Arnavut topraklarında tecvit ilmi, karşılaştığı tüm engellere rağmen diğer İslami ilimler gibi giderek gelişmiştir.

3.1.1. Tecvit İlmi

Sözlükte “bir şeyi güzel yapmak, süslemek” anlamına gelen “tecvid” kelimesi “sıfatlarına uygun şekilde harfleri mahreçlerinden çıkarmak” demektir. Tecvid ilmi, “Kurân-ı Kerîm harflerinin mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakıf (duruş), vasıl (geçiş), sekte (nefes kesme) vb. tilâvet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilim”¹⁵¹ olarak tanımlanmıştır.

Tecvid, bir takım teorik bilgileri içermekle birlikte daha çok pratik yönü ön plana çıkaran bir ilimdir. Tecvid’e dair bilgiler kitaplardan elde edilebilirse de uygulama aşamasında uzman hocaya ihtiyaç duyulmaktadır. Tecvid konuları, ilim; uygulamaları ise sanattır. Sanat da sanatkârdan öğrenilir. Bu nedenle Kur’an eğitiminde en önemli unsur, işin uzmanı olan hocadır (sanatkâr).

Kur’ân-ı Kerîm’de tecvid kelimesi bulunmamakla birlikte “Kur’an’ı yavaş yavaş, tane tane, düşünerek okuma” anlamında “tertil”¹⁵² kelimesi geçmektedir. Hz. Ali, ayetlerde geçen tertil kelimesini Kur’an harflerinin mahreç ve sıfatlarına uygun biçimde telaffuz edilmesi ve durulacak yerlerin bilinmesi olarak açıklamıştır.¹⁵³

¹⁵¹ Çetin, Abdurrahman, “Tecvid”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, s. 253.

¹⁵² *el-Furkân*, 25/32; *el-Müzzemmil* 73/4.

¹⁵³ “Tecvid”, *DİA*, XL, 253.

Tecvid İlmi'nin Konusu :

Tecvid ilminin konusu, Kur'ân-ı Kerîm'in harfleridir.¹⁵⁴ Bu çerçevede içinde harflerin mahreç ve sıfatları, bağımsız ve birleşik ses özellikleri, med, kasır gibi konular tecvid ilminin inceleme alanına girmektedir.

Tecvid İlmi'ni Öğrenme ve Uygulamanın Hükümü:

Tecvidi teorik olarak öğrenmek ile Kur'an okurken uygulamak birbirinden farklı hususlardır. Tecvidi ilim olarak öğrenmek ve bilmek müslümanlar üzerine farz-ı kifâyedir. Bir grup müslümanın tecvid ilmini öğrenip öğretmesi gereklidir. Aksi takdirde bütün Müslümanlar sorumlu tutulur¹⁵⁵.

Kur'an okuyan bir müslümanın kıraatini lahn-ı celî'den (açık hata) kurtaracak kadar tecvîde riâyet ederek okuması,¹⁵⁶ daha açık ifadeyle, herkesin okuyabildiği ve öğrenebildiği sûre ve âyetlerde tecvid kaidelerine uyarak hareket etmesi farz-ı ayn'dır.¹⁵⁷ Lahn-ı hafî'den (gizli hata) kurtaracak kadar tecvîde riâyet etmesi ise farz-ı kifâyedir¹⁵⁸. Her müslümanın en azından namazda okuyacak kadar Kur'an'dan bir bölümü düzgün bir şekilde okumayı öğrenmesi lâzımdır.¹⁵⁹

Tecvid İlminin Gayesi:

- a. Kur'ân-ı Kerîm'in tecvid ile okunması hususundaki ilâhi emri yerine getirmek,
- b. Kur'an lafızlarını Hz. Peygamber (sav)'den öğrenildiği gibi okuyabilmeyi sağlamak,
- c. Kur'an okurken dili hatadan korumak ve sorumluluktan kurtulmak,
- d. Kur'ân'a karşı önemli bir sorumluluğumuzu yerine getirmenin manevi hazzını ve ahiret mutluluğunu yaşamaktır¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa, 2007, s.76.

¹⁵⁵ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa, 2007, s. 81.

¹⁵⁶ a.g.e.

¹⁵⁷ Altıkulaç, Tayyar, *Tecvidu'l-Kur'an*, Ankara, 1983, s. 4.

¹⁵⁸ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa, 2007, s. 82.

¹⁵⁹ a.g.e.

¹⁶⁰ Bkz., Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul, 2008, s. 166; *Tecvidu'l-Kur'an*, s. 3; *Kur'an Okuma Esasları*, s. 77.

Tecvit İlminin Değeri

Tecvid ilmi Kur'ân-ı Kerîm ile doğrudan meşgul olması bakımından en mühim dini ilimlerden birisidir.

Bilindiği gibi tecvid, Kuran'ı usûlüne uygun olarak doğru okumayı öğreten bir ilimdir. Kur'ân-ı Kerîm ise Peygamberimiz (sav)'in ifadesiyle, "Allah katında yerden, göklerden ve onlarda bulunanlardan daha sevimlidir." Öyleyse, böyle seçkin ve yüce bir kelâmın tilâvetine konu olması da tecvide seçkin bir yer kazandırmaktadır¹⁶¹.

3.1.1.1. Arnavutlarda Tecvit İlminin Başlangıcı

Tecvit ilmi, Arnavut topraklarında bulunan ilkokullar (sıbyan mektebi), medreseler gibi bütün öğretim seviyelerinde özel bir ders olarak öğretilmiştir. Ayrıca camilerin Kuran kurslarında temel dini bilgilerin yanında, Kur'an-ı Kerimi okuma ve tecvit kaideleri de tedris edilmiştir.

Arşiv belgelerine göre, Arnavut âlimlerin çoğu Kur'an-ı Kerimi ezberlemiş ve yalnız yaşadıkları yerde değil, diğer coğrafyalarda da meşhur olmuş hafızlar yetiştirmişlerdir.¹⁶² Kıraatiyle meşhur olan hafızlar ve imamlar, toplum içinde en saygın insanlardı. Hatta vakıfnamelerde vakıf kurucularının camilerde imam ve müezzinlik yapacak kişilerin Kur'an-ı Kerimi çok güzel ve tecvit kurallarına göre okumalarını şart koştukları görülmektedir.¹⁶³

Arnavutların Kur'an-ı Kerim okumanın faziletini bildiklerini ve onu doğru okumasına gösterdikleri özeni günümüzde de hala kullanmakta olan "falan imam tecvidi iyi bilir...", "tecvidi iyi bilen falan imamla kimse kıyaslanamaz" gibi sözler göstermektedir.

Arnavut topraklarında Kur'an-ı Kerimi doğru okumayı öğreten ve hafızlar yetiştiren özel okullar bulunduğu belirtilmesi gerekir. Bu okullar, "Dāru'l-Kurrā" olarak bilinmekteydi ve Evliya Çelebi'ye göre, sadece Üsküp'te bu okulların sayısı ondu.¹⁶⁴

¹⁶¹ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa, 2007, s. 77.

¹⁶² Feti Mehdiu, *Hafizë tanë gjatë historisë (Tarih Boyunca Hafızlarımız-Arnavutlar)*, Prishtinë, 2010.

¹⁶³ Dr. Hasan Kaleši, *Nastariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji*, Prishtinë, 1972, s. 251, 302.

¹⁶⁴ Dr. Hasan Kaleši, *Nastariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji*, Prishtinë, 1972, s. 23

Arnavut topraklarında tecvit ilmi ile ilgili eserlerin yazılması ve istinsah edilmesi, bu topraklarda İslamiyet'in yayılmasıyla başlamıştır ve günümüzde de devam etmektedir. Buna yalnız âlimler tarafından istinsah edilen eserler değil, Kur'an-ı Kerim'i doğru ve kurallara göre okumayı öğreten Arnavutça 'ya tercüme edilen eserler de tanıklık etmektedir.

Arnavutlar tarafından kullanılan tecvit kitapları hakkında bilgi sahibi olmamız için kütüphanelerde araştırma yapılması yeterlidir. Kütüphanelerde bulunan bu kitapların farklı nedenlerle, özellikle son yıllarda yakılan kitapların yalnız küçük bir kısmı olduklarını belirtmemiz gerekir.¹⁶⁵ Özel ve devlet kütüphanelerinde bulunan Arapça, Türkçe ve Farsça yazma eserlerin kataloglarının yetersizliği nedeniyle Arnavutların kullandıkları tecvit kitapları hakkında bilgi edinilmesi güçtür. Ancak Arnavut topraklarında ve diğer bölgelerdeki kütüphanelerde bulunan Arapça, Türkçe ve Farsça yazma eserlerin kataloglarından¹⁶⁶ ve eski imamlardan edindiğimiz bilgiler sonucu, Arnavutların farklı dönemlerde kullandıkları birçok yazar tarafından farklı dillerde tecvit kitaplarını tespit ettik. Burada tespit ettiğimiz tecvit kitapları hakkında bilgi vereceğiz. Ancak bu kitapların Arnavutlar tarafından kullanılan bütün tecvit kitaplarını kapsadığı anlamına gelmemektedir. Arnavutların yaşadıkları bölgelerin geniş olması ve bahsettiğimiz dönemin uzun olması nedeniyle âlimler tarafından kullanılan ve medreselerde okutulan tecvit kitaplarının hepsini tespit etmek oldukça güçtür. Aynı nedenlerden tecvit kitabı yazan, istinsah eden veya tercüme eden Arnavut âlimleri de tespit etmek zordur. Arnavut topraklarındaki mektepler ve medreselerde okutulan bazı tecvitlerden bahsetmeden önce, onları sosyal ve politik koşullar açısından beş gruba ayırarak ele alacağız:

Birinci gurupta, Arapça ve Türkçe yazılan ve Arnavut topraklarında uzun süre kullanılan tecvitler.

¹⁶⁵ Bunun sebebi savaş esnasında bazı kütüphanelerin ve yaym evlerinin yakılıp yok olmasıdır.

¹⁶⁶ Hfz. Bajram Agani, Regjistri i librave dhe dorëshkrimeve të Bibliotekës së Vakëfit (Dorëshkrim i vitit 1958, i pa botuar), ruhet në Arkivin e Kryesisë së Bashkësisë Islame të Kosovës, nr. i inventarit 1. 8Vakıf Kütüphanesinin Elyazmalarının ve Kitaplarının Defteri (1958 senesinin elyazması olup yayımlanmamıştır), Kosova Din İşleri Başkanlığı Arşivi'nde bulunuyor, no. 1.) / Kasim Dobrača, Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, I, Sarajevo, 1963. / Josef Blaškovičs, arabische, türkische und persische handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava, 1961. / Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu (The Union Catalogue of Manuscripts in Turkey), III/07, Istanbul 1982, etj..

İkinci grupta, I. ve II. Dünya Savaşları arasında kullanılan tecvitler.¹⁶⁷

Üçüncü grupta, II. Dünya Savaşından 1986 yılına kadar kullanılan tecvitler.¹⁶⁸

Dördüncü grupta, 1986 yılından sonra yayınlanan Arnavutça tecvitler. Bu tecvitler iki gruba ayrılmaktadır:¹⁶⁹

- a) Ehil kişiler tarafından yazılan ve büyük bir kitle tarafından kullanılan ve halen medreselerde okutulan tecvitler.
- b) Ehil olmayan kişiler tarafından yazılan veya genelde Arapçadan tercüme edilen ve fazla kullanılmayan tecvitler.

Beşinci grupta ise Arnavut yazarlar tarafından yazılıp yayımlanamayan ve el yazması bulunan tecvitler yer almaktadır.

3.1.1.1.1. Arapça ve Osmanlıca Tecvit Kitapları

Arnavut coğrafyasında kullanım alanı açısından en çok kullanılan ve okutulan Arapça ve Osmanlı tecvitler şunlardır:

a) *el-Mukaddime el-Cezeriyye et-Tecvîd*: Muhammad b. Muhammad el-Cezerî eş-Şafi'î (ö. 883/1429) tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır.¹⁷⁰ Bu eser birçok yazar ki bu yazarların bazıları biliniyor- tarafından farklı dillerde şerh edilmiştir. Bu tecvit esas alınarak birçok dilde tecvit kitapları hazırlanmıştır.

b) “*Şerh Mukaddime el-Cezeriyye fi’lmi’l-Kurâ*”: Müellifi bilinmemektedir. Muqaddima al-Ğazariyy eserine yazılan bir şerh kitabıdır.¹⁷¹

c) “*Kaside fi tecvidi’l-Fâtiha*”. Cemaluddin Yûsuf ed-Darîriyyu tarafından kaleme alınmıştır. Mukaddime el-Cezeriyye eserine yazılan bir diğer şerh kitabıdır.

¹⁶⁷ Bu dönemi seçmemizin sebebi, Manastır’da toplanan Ulusal Kongre’nin 1908 yılında Latin harfleri esasına dayanan tek Arnavutça alfabeyi benimseme kararını alması ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra Arnavutların bu alfabeyi kullanmaya başlamalarıdır.

¹⁶⁸ Arnavutluk komünizmle yönetildiği dönemde dünyanın ilk ateist devleti olarak ilan edilmiştir. Bu dönemde komünist rejimi tarafından dinler tamamen yasaklanmıştır.

¹⁶⁹ Bu dönemde Doğu Avrupa’daki komünist rejimlerin yıkılmasının ardından Arnavutluk’ta da demokrasiye geçiş yaşanmıştır.

¹⁷⁰ Kasim Dobrača, *Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa*, c. I, Sarajevo, 1963, s. 62.

¹⁷¹ Bu tecvid eserinin bir nüshası elyazması olarak Priştine’deki Kosova Devlet Arşivi’nde bulunur. Hamza b. Ali tarafından ne zaman çoğaltıldığı bilmemektedir.

d) *El-Mukaddime el-Anzûma fî tacvîdi'l-Kuran* (ed-Dakâiku'l-Mahkeme fî şerhi'l-Mukaddime): Ebu Yahyâ Zekeeriyya el-Ansârî eş-Şafiî el-Misrî (ö. 1520) tarafından Mukaddime al-Cezeriyye eserine yazılan bir şerhtir.¹⁷²

e) *Şerhu'l-Mukaddime el-Cezeriyye Ali Taşköprü Zâde*: Mukaddime el-Cezeriyye adlı esere yazılan diğer önemli bir şerhtir. Abu'l-Hayr Ahmed b. Muslihuddîn Mustafâ Tashköprü Zâde tarafından yazılmıştır (ö. 968/1560)¹⁷³.

f) *Ed-Durru'l-Yetîm*: Muhammad b. Pîr Ali al-Birgavî (ö. 981/1573)¹⁷⁴ tarafından yazılmıştır. Bu tecvid Arnavut uleması arasında tanınmış ve Arapça ve Osmanlıca birçok şerh yapılmıştır. En önemli şerhlerinden Ahmad Fâ'izarr-Rrûmî'nin (ö. 1041/1631) "Şerhu'd-Durru'l-Yetîm" adlı kitabıdır. Bu tecvit kitabı, Arnavut ulemasının kütüphanelerinde bulunmaktadır.¹⁷⁵

g) *Hirzu'l-Emânî ve vechi't-tahânî fî'l-Kirâ'âtî 'S-sab'i*: Abu Muhammed Kâsim b. Firruh eş-Şâtibî (ö. 590/1194) tarafından yazılan bu eser, Eş-Şâtibiya ismiyle de bilinmektedir. Manzum olarak yazılan bu eserde Kur'an-ı Kerim'in yedi kıraatı açıklanmıştır. 1173 dizeden oluşmaktadır.¹⁷⁶ Bu eser birçok yazar tarafından farklı dillerde şerh edilmiştir.

ğ) *Karabâş Tecvidi*: Arnavut topraklarındaki medrese ve mekteplerde öğretilen, hem öğrenciler hem de âlimler tarafından çok kullanılan diğer bir tecvit kitabı da "Tecvîdi Karabâş"tır. Abdurrahman Karabâş (ö. 904/1498 İstanbul)¹⁷⁷ tarafından yazılmıştır. Bu eserin Osmanlı döneminde büyük bir kitle tarafından kullanılması, ezberlenmesi gelenek haline gelmesi ve esas alınarak bir çok tecvit kitabının yazılması, sade ve anlaşılır üslubundandır. Arnavutça da dâhil olmak üzere birçok dile tercüme ve şerh edilmiştir. Halen Arnavutluk'taki bazı medreselerde okutulmaktadır.

¹⁷² Bu tecvid eserinin bir nüshası elyazması olarak Priştine'deki Kosova Devlet Arşivi'nde bulunuyor. Bu elyazmasını Muhammed b. 'Alauddîn 1014/1615 senesinde Trablusgarp'ta çoğaltılmıştır. Arapça, Türkçe ve Farsça elyazmalarıyla ilgilidaha fazla bilgi için bkz). Mr. Sc. Sadik Mehmeti, *Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës, Prishtinë*, 2008, s. 64, 65, 86, 87, 88.

¹⁷³ Kasim Dobrača, *Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa*, I, s. 75.

¹⁷⁴ Kasim Dobrača, *Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa*, I, s. 62.

¹⁷⁵ Një kopje në dorëshkrim e këtij texhvidi ruhet në Arkivin e Kosovës dhe është kopjuar në vitin 1030/1621. shih: Sadik Mehmeti, *Dorëshkrimet orientale në Arkivin e Kosovës, Prishtinë* (Kosova Devlet Arşivinde Doğu Elyazmaları), 2008, s. 86.

¹⁷⁶ Kasim Dobrača, *Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa*, I, s. 75.

¹⁷⁷ a.g.e., I: s. 62.

I. ve II. Dünya Savaşı Arasında Telif edilen Tecvit Kitapları

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan çekilmesinden sonra Kur'an-ı Kerim'i doğru okumasını öğrenmek isteyen ve medreselerde/mekteplerde okuyan öğrenciler için yeni ve küçük hacimli risaleler hazırlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu dönemde Hafız Ali Korça (ö. 1956), Hafız İbrahim Dalliu (ö. 1951), Hafız Abdullah Sëmbaku (ö. 1960), Hafız Vehbi Dibra (ö. 1937), Hafız Ismet Dibra (ö. 1955) gibi ünlü yazarlar tarafından İslami ilimler ile ilgili birçok eser kalem alınmış ve Arapça başta olmak üzere birçok dilden tercüme yapılmıştır. Böylece İslam ilimleri konusunda duyulan ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmıştır. Arnavutça ilk tecvit kitabı, önemli bir akademisyen ve âlim olan Hafız İbrahim Dalliu tarafından Arapçadan tercüme edilmiştir. Arnavutça yayınlanan diğer iki tecvit kitabı da bu döneme aittir.

a. *Hafız İbrahim Dalliu tarafından 1921 yılında Tiran'da Yayınlanan "Tecvit"*

Bilindiği kadarıyla, Arnavutça yayınlanan ilk tecvittir.¹⁷⁸ Eser 16 sayfadır ve 20x14 cm boydadır. Giriş kısmında tecvidin tanımı ile ilgili bilgi verilmektedir. Örneğin; "Tecvit her harfi çıkış yerinden çıkararak ve kendi hakkını vererek Kuran-ı Kerim'i doğru ve güzel okumasını öğreten ilminin adıdır. Her bir ferdin tecvidi öğrenmesi Allah'ın emridir."¹⁷⁹

Bu eserin hangi dilden çevrildiği hakkında bilgi verilmemektedir. Ancak içeriğinden anlaşıldığı üzere söz konusu eser, birkaç değişiklikte birlikte yukarıda zikredilen "Karabâş Tacvîdi"nin tercümesidir. Eserin üçüncü sayfasında "Karabâş Tacvîdi" kitabında olduğu gibi harflerin mahreçlerini gösteren bir tablo verilmiştir. O dönemde tercüme edilmiş ve yayınlanmış olmasına rağmen oldukça açık, anlaşılır ve pratiktir. Hafız İbrahim Dalliu tarafından kullanılan terminoloji, tecvit kitabı hazırlayanlara ve Kur'an-ı Kerimi öğreten hocalara kaynaklık edecek niteliktedir.

b. *Hafız Abdullah (Sabri) Sëmbaku, "Bilbil i Hazreti Kur'anit"*

Arnavutça tecvit yayınlayan Arnavut yazarlardan biri de Hafız Abdullah (Sabri) Sëmbaku'dır. "Bilbil i Hazreti Kur'anit" (Hazreti Kur'an'ın Bülbulü) adlı eseri 1927

¹⁷⁸ Bu tecvidin kapağında şöyle yazmaktadır: Hafız İbrahim Dalliu tarafından tercüme edilen tecvid, "Sanxhakçian" yayınevi, 1337/1921, Tirana.

¹⁷⁹ Hfz. İbrahim Dalliu tarafından çevirilen tecvid kitabı Tiranë, 1337/1921, f. 1. Biblioteka Kombëtare (Milli Kütüphane)– Tiranë, S12/D29 dhe S10/E96.

yılında yayınlanmıştır. Eserde “Kur’anı nasıl öğrenebiliriz?”, “Arapçanın püf noktalarını nasıl bulabiliriz?” “Arapça harflerin çıkış yerleri nasıldır?” “Tecvit Arnavutçada nasıl gelişir?”¹⁸⁰ gibi sorular üzerinde durulmuştur. Bu eser, Hafız İbrahim Dalliu’nun tecvidinden sonra yayınlanan ikinci Arnavutça tecvit kitabıdır. Yaptığımız araştırmalara göre, 1986 yılına kadar yapılan üçüncü bir tecvit kitabı yoktur.

Söz konusu bu iki tecvidin “Etnik Arnavutluk” döneminde, 1942-1945 yılları arasında mekteplerde ve Kosova’daki Müslümanlar tarafından okutulduğu ve kullanıldığına eminiz. Çünkü bu iki tecvidin eski Arnavut imamların kütüphanelerinde bulunduğu rastladık. Bu aynı zamanda söz konusu eserlerin yazarlarının bu topraklarda tanınmış insanlar olduklarını göstermektedir.

Söz konusu bu iki tecvit kitabının yeniden basılması ilk önce medreselerdeki öğrencilerin sonra da Arnavut topraklarında din eğitimi ile ilgili araştırma yapan tarihçilerin yararına olacağını düşünüyoruz. Aynı zamanda yazarlarına olan vefa borcumuzu ödemiş oluruz.

c. Hasan Heremiç, “Tedžvid za Drugi i Treći Razred Mektebi İptidaiije u Bosni i Hercegovini”

Bu dönemde Arnavut medreseleri ve mekteplerinde kullanılan tecvitlerin arasında Boşnak asıllı olan Hasan Heremiç’in “Tedžvid za drugi i treći razred mektebi iptidaiije u Bosni i Hercegovini” (Bosna Hersek’in imam hatipleri, ilkokul ikinci ve üçüncü sınıflar için tecvit) adlı eseri de yer almaktadır. Toplam 28 sayfadan oluşan bu eser, “*Karabāš Tacvīdi*”nin bir tercümesidir. Ancak eserde Karabaş Tecvidinin birkaç bölümü tercüme edilmemiştir.¹⁸¹ Bu tecvit kitabı II. Dünya Savaşı’ndan sonra Yugoslavya’daki Müslümanlar tarafından da kullanılmıştır. 1945 yılından sonra birkaç kez basılmıştır. Eserin bazı baskılarındaki önsöz Hafız Kamil Silajxhiçi’ye aittir.¹⁸²

¹⁸⁰ Biblioteka Kombëtare-Tiranë, S10/E35. Shih edhe: Maksim Gjinaç – Petrit Bezhani, *Libra në gjuhën shqipe për Islamin* (İslamla İlgili Arnavutça Kitaplar), İstanbul, 2002, s. 22-23. (Eser şunları içermektedir: “Kur’an, seni nasıl öğrenebiliriz?”; Arapça kilitleri nasıl açılabilir?; “Arapça harfler nerden çıkarılır?”; Arnavutça tecvid ilmi nasıl gelişir?”).

¹⁸¹ Hfz. Mahmut Traljiç, *Tedžvidi na bosanskom jeziku*, në: librin e Hfz. Fadil Fazliç, *Tedžvid-Pravila o učenju Kur’āna*, a.ş., I, Sarajevo, 1997, s. 207.

¹⁸² Hafız Kamil Silajxhiç, *Texhvidi - lexim këndimi i drejtë i Kur’anit, përktheu Nexhat Ibrahimimi dhe Miftar Ajdini*, (Tecvid-Kur’an’ın Doğru Okunuşu, çev. Nexhat (Necat) İbrahimi-Miftar Ajdini (Aydini)) Prizren, 1996.

İkinci Dünya Savaşından Sonraki Tecvitler

II. Dünya Savaşından sonra Londra'da çizilen Arnavutluk sınırlarının dışında kalan Müslüman Arnavutlar, Arnavutçaya tercüme edilen ve Tiran ve Arnavutluk'un büyük şehirlerinden biri Görice'de basılan tecvit kitaplarını belli nedenlerden dolayı kullanamamışlardır. Bu nedenle, Arnavutluk dışında kalan Arnavut topraklarında Karabaş Tecvidi' okutulmuştur. Arnavutluk'ta ise dinler yasaklanıncaya kadar Hafız İbrahim Dalliu ve Hafız Abdullah Sëmbaku'nun tecvitleri okutulmuştur.

1945 yılından sonra Yugoslavya'nın sınırları içerisinde kalan Arnavut topraklarında "Karabaş Tecvidi" ve Hasan Heremiç'in tecvit kitabının dışında Boşnak asıllı olan Hafız Kamil Silajxhiç ve Hafız İbrahim Trebinjac'ın "*Ahkamu't-Tedžvid-Pravilno učenje Kur'ana*" adlı tecvit kitapları da okutulmaya başlanmıştır.

a) "*Ahkamu't-Tedžvid-Pravilno Učenje Kur'ana*"

Hafız Kamil Silajxhiç ve Hafız İbrahim Trebinjac tarafından yazılan "Ahkamu't-Tedžvid - Pravilno učenje Kur'ana" (Tecvit Kuralları: Kur'anı Doğru Okuma) tecvidi II. Dünya Savaşından sonra hem Bosna Hersek'de hem de bütün Yugoslavya'da en çok okutulan tecvitlerdendi.¹⁸³ Bu tecvit kitabı asırlarca bu topraklarda okutulan "Karabaş Tecvidi" adlı eserin yeriden okutulmayı başarmıştır.

Ders Kitabı Olarak Okutulan Tecvit Kitapları

Yukarıda adı geçen tecvit kitaplarının Priştine'daki "Alaudin" medresesinin müfredatından (mekteplerde okutulmaya devam etmiş) çıkarılması, 1986 yılında "Kuran okuması üzerine (*Tertili-Tecvidi*)" adlı eserin yayınlanmasıyla olmuştur. Arnavutça yazılan en kapsamlı tecvit kitabı olan bu eser, "Alaudin" medresesindeki öğrenciler için hazırlanmıştır. Bu tecvit kitabı, bir dönemde Üsküp'teki "İsa Beg" medresesinde ve Arnavutluk'ta medreselerde komünist-ateist sistemin çöküşünden sonra okutulmuştur.

¹⁸³ Hfz. Mahmut Traljić, Tedžvidi na bosanskom jeziku, nē: librin e Hfz. Fadil Fazlić, Tedžvid-Pravila o učenju Kur'ana, a.š., I, Sarajevo, 1997, s. 207.

a. Emin Behrami tarafından yazılan “Kuran okuma üzerine (*Tertili-Tecvidi*)” tecvit kitabı,¹⁸⁴ Kosova sınırları dışında da uzun bir süre okutulmuştur. Bu tecvit kitabı halen Kosova’daki medreselerde ve Arnavutluk’taki birçok medresede okutulmaya devam etmektedir. Aynı zamanda Priştine İlahiyat Fakültesi’nde de okutulmaktadır. Üsküp’teki İlahiyat Fakültesinde ise İbrahim Trebinjac tarafından Saray Bosna’da 1982 yılında yayınlanan “Uçenje i proučavanje Kur’ana” (Skripta za studente ITF u Sarajevu), adlı tecvit kitabı okutulmaktadır.¹⁸⁵

b. Makedonya’daki medreselerde ders kitabı olarak okutulan tecvit kitaplarından biri de Shafi Osmani ve Bajram Ajeti’nin “*Bazat e texhvidit*” (Tecvit Esasları) adlı tecvit kitabıdır. Bu eser Üsküp’te 1995 yılında yayınlanmıştır.

c. Arnavutluk’taki medreselerde okutulan “Karabaş Tecvidi” ve E. Behrami’nin tecvit kitabı dışında Rejhan Neziri tarafından Arnavutçaya tercüme edilen ve tercümesi Kreuzlingen’de (İsviçre) 2006 yılında yayınlanan Dr. Abdurrahman Çetin’in “*Kur’an Okuma Esasları – Tecvit*” adlı tecvit kitabıdır. Bu tecvit kitabı Türkiye’de birkaç ilahiyat fakültesinde de okutulmaktadır. Tercümesinin önsüzünde kitabın bazı parçalarının tercüme edilmediği ve tercüme esnasında sadeleştirmeler ve uyarlamalar yapıldığı belirtilmiştir.¹⁸⁶

Ders Kitabı olarak Okutulmayan ve Fazla Okunmayan Tecvit Kitapları

Bu grupta yer alan tecvit kitapları aşağıdaki gibi ayrılmaktadır:

- a. Fazla okutulmayan tecvit kitapları,
- b. Ehil olmayan kişiler tarafından yazılmış tecvit kitapları,
- c. Ehil olmayan kişiler tarafından (çoğu Arapçadan) tercüme edilen tecvit kitapları. Bu gruptaki tecvit kitapları şunlardır:

- 1) Ramiz Zekaj, Kur’an Okumasına İlişkin Kaideler, Medine 1992.
- 2) Fahrudin Ebibi, Tecvit İlmine Giriş, Üsküp 1995 ve 2004

¹⁸⁴ Në vitin 2000 kjo vepër është ribotuar me disa plotësime dhe ka një titull më ndryshe: “Shkenca e Texhvidit”(2000 yılında bazı ilavelerle bu eser “Tecvid İlmi” (Shkenca e Texhvidit) başlığı altında tekrar basılmış).

¹⁸⁵ www.fshi.edu.mk.

¹⁸⁶ Dr.Abdurrahman Çetin, “Bazat e leximit të Kuranit (Kur’an Okuma Esasları) – Texhvidi, i përkthyer nga turqishtja nga Mr. Rejhan Neziri dhe i botuar në Kreuzlingen, 2006, parathënie, s. III.

- 3) Hossein Asadi, Okuma Hassasiyeti, Tecvit Kurallarının Yeni Metodu, (bir grup yazarlar tarafından tercüme edilen) Tirana 1995.
- 4) Dr. Musli Verbani, Tecvit – Kıraat İlmi (Kur'anı Doğru Okuma), Kaçanik 2008.
- 5) Afet Beadini- Hamit Shabani, Yeni Elif- Arap Alfabeti ve Örneklerle Tecvit Kuralları, Gostivar 2008.
- 6) Shefqet Krasniqi, Tavsiye Edilen Kur'an Okuma Tecvidi, Priştine 2009.
- 7) Miftar İslami, Tecvit İlmi, Üsküp 2010.
- 8) Nusret Krasniqi, Tecvit Kuralları, Priştine 2011.... vb.¹⁸⁷

Burada Arap alfabesi ve Kur'an Harflerine Giriş ile ilgili olan elifbaları ve internet sitelerinde bulunan herhangi bir tecvit kitabı pratik nedenlerden dolayı verilmediğini belirtmemiz gerekir.

3.1.1.1.2. Arnavutça Yazma Olarak Kalan Tecvitler

Arnavut âlimleri, talebelerine ve insanlara Kur'an okumayı öğretmenin değerini bildikleri için tecvit ilmi ile ilgili kitaplar yazmış veya istinsah etmiş ve tercüme etmişlerdir. Bu nedenle Arnavut topraklarında Arap harfleri veya Latin harfleriyle yazılan Arnavutça yazma tecvit kitaplarının bulunduğunu biliyoruz. Bu yazma tecvitlerden biri Opayalı Mehmet Efendi Salihu'nun "Arnaudçe Tegvid i Ri" (Arnavutça Yeni Tecvit) adlı tecvit kitabıdır. Mehmet Efendi Salihu (1898-1985), eserini Kosova'daki Arnavutça Arap harfleriyle yazmıştır. Günümüze kadar gelen kitaplarının hepsi yazma olarak durmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden Arnavutların Kuran'ı okuma ve okuma kurallarına çok önem verdikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Arnavutları Kur'an ve öğretilerinin nakilleri olarak tereddüt etmeden nitelendirebiliriz. Bunu Arnavut topraklarındaki medreseler ve mekteplerde okutulan tecvit kitapları ve tecvit kitapları hazırlayan, tercüme eden ve istinsah eden yazarların çok sayıda olması desteklemektedir.

Kanaatimize göre söz edilen bütün tecvit kitaplarına rağmen, tecvit ilminde ehil olan kimseler tarafından eski dönemlerden günümüze kadar medreselerde okutulan bütün tecvit kitapları esas alınarak pratik, sade, uyumlu ve anlaşılır bir dil ve terimle bir tecvit kitabı yazılması zamanı gelmiştir. Hazırlanacak bu tecvit kitabı, Arnavut topraklarındaki

¹⁸⁷ Burada broşürlere ve "sufaret-suparet" olarak bilinen Kur'an-ı Kerim'in harflerine okumak için giriş mahiyetinde yazılmış olanlar ve web sitelerinde yayımlanan küçük hacimli risaleler yer verilmemiştir.

medreselerde bir ders kitabı ve Arnavutluk, Kosova ve Makedonya'daki ilahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin istifade edeceği nitelikte bir kitap olmalıdır.

BÖLÜM 4: KUR'AN'IN ARNAVUTÇA TEFSİRİ VE MÜFESSİRLER

4.1. Kur'an'ın Arnavutça Tefsiri ve Müfessirler

4.1.1. Arnavut Müfessirler

Arnavut alimler, Kur'an'ın tefsir edilmesine çok önem vermişler ve bu çerçevede çeşitli teliflerde bulunmuşlardır. Bunlardan her biri kendi açısından ayrı bir ehemmiyet taşır. Kimi Kur'an'ı dilsel yönden ele alırken kimisi de nakil (Kur'an'ını Kur'an ile, Peygamber (a.s.) hadisleriyle, sahabe ve tabiilerin sözleri ile) yoluyla tefsir etmiştir. Son zamanlarda ise, tefsirlere Kur'an ve Peygamber (a.s.)'ın hadislerine uyan bilimsel keşif ve yorumlar eklenmiştir.¹⁸⁸

İslam'ın ışığı Arnavutların dünyasını parlatmaya başladığı günden bugüne, Arnavut milleti İslam kültürü ve medeniyetine karşı kayıtsız kalamamıştır. Hatta çoğu zamanda bu kültür ve medeniyeti ilmin her dalında daha da ilerlemesi için sürekli çaba sarf etmiştir.

21. yüzyılın yirminci yıllarında Müslüman-Arnavut önderler bütün Arnavut bölgelerinde dini hayatını organizasyonu ve yönetimini görev bildiler. Onlar bu kutsal görevin gerçekleşmesi ve uygulanması için ciddi çalışmalar yaptılar.¹⁸⁹

Arnavutlar, Yeniden Milli Doğuştan (1850 yılından sonra) bu yana yazdıkları eserlerle ilme büyük katkılar sundular. İster Arnavutça dilinde olanlar ister diğer oryantal yabacı dillerde olanlar, Arapça, Türkçe ve Farsça dilleri de buna dâhildir. Osmanlı ansiklopedilerinde Arnavut milletinin tarihi ve geçmişine baktığımızda, birçok dikkat çekici isimler karşılaşmaktayız. Bunlar arasında oryantal dillerinde yazmış olan yazar, şair ve âlimlerden bahs edildiğini görüyoruz.¹⁹⁰ Aralarında Arapça, Türkçe ve Farsça gibi dilleri bilen Kosova Arnavutlarından olan Sinan Paşa ve Ahmet Paşa gibi isimlerin yer aldığını de görüyoruz. Onlar hadis, fıkıh ve tefsir alanlardaki olduğu gibi kültüre ve bilime büyük katkılar verdiler.¹⁹¹

İlmi açıdan diğer Arnavut topraklarında yaşayan Arnavut vatansever önderlerin de katkıları oldu. Örneğin Debre asılı olan Ömer Fani Efendi (ö. 1034/1624-25) gibi isimlerden söz edebiliriz. O, Kur'an ilmiyle uğraşanlardan biri olduğu ve bu ilmiyle meşhur olduğundan

¹⁸⁸ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 61.

¹⁸⁹ a.g.e. s. 62.

¹⁹⁰ Hasan Kaleshi "Kontributi i shqiptarëve në Diturit islame", 1991, s. 9

¹⁹¹ Dituria Islame, revistë mujore, nr.79, 1997

Müfessir lakabını haketmiştir. Hayatını İstanbul'da geçirdi ve ayasofya camiinde vaizlik yaptı. O zamanlarda en bilinen ilim insanlarından biriydi.¹⁹²

Biz bu bölümde tefsir ilminde arnavut milletine en çok katkısı olan büyük alimlere odaklandık. Çünkü bu ilim; düşüce, yorum ve analiz etme konusunda ümetin durumuna açıklık getiren en uygun olan ilimlerdendir.

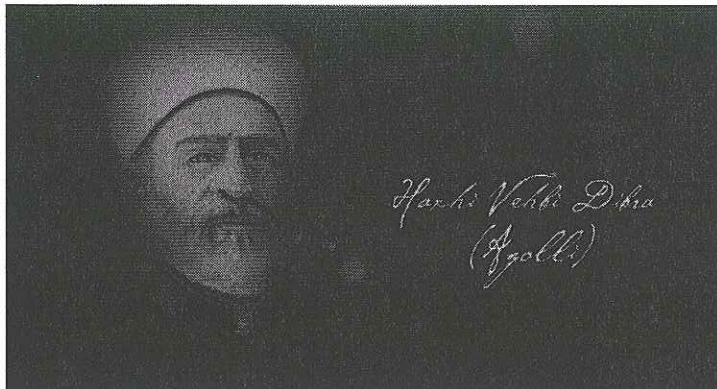
XX. yüzyıldan bugüne kaleme alınan Arnavutça dergi ve kitaplara baktığımızda tefsir ilminde öne çıkan müfessirler: Hacı Vehbi Dibra, Hafız Ali Korça ve Hafız İbrahim Dalliu'nin -ki bunlar kur'an'ın bazı ayetlerinin meali ve tefsirleriyle, Arnavutça tefsir ilminin temeline bilimsel boyutunu kazandırdılar, bundan dolayı onlar arnavut dünyasında ilk müfessirler olduklarını rahatça söyleyebiliriz.¹⁹³

Kosovada ise, İslam dini ilimlerinden Arnavutça dilinde eser kazandıran öne çıkan isimlerden biri H. Şerif Ahmeti'dir. Onun ilk yazıları "Buletin", "Takvim" gibi isimli dergilerde yayınlanmaya başlamış, fakat o, her şeyden önce yazı ve çalışmalarını "Edukata Islame" isimli dergide yayınlanmasını istemiştir.

Son zamanlarda Arap dünyasında ilim tahsilini bitiren Arnavutlardan -farklı yöntemlerle- tefsir ilmine katkısı olup öne çıkan isimler; Dr. Qazim Qazimi, Prof. Sabri Bajgora, Dr. Xhabir Hamiti ve en son Jakup Cunaku'dır. Bahsi geçen bu isimler ilmi yolunda Hacı Şeref Ahmeti'yi takip ederek kendi ilmi çalışmalarını Kosova'da çıkan "Edukata Islame" isimli dergide halen yayımlatmaktadırlar.

Şimdi bazı Arnavut müfessirleri ve çalışmaları tanıtmaya çalışacağız:

4.1.1.1. Hacı Vehbi Dibra-Agolli (1867-1937)

¹⁹² Hasan Kaleshi "Kontributi i shqiptarëve në Diturit Islame", 1991, s. 65.

¹⁹³ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 44.

H. V. Dibra zamanında Kur'an tefsirinde en öne çıkan isimlerdendir. Onun tefsir ilmine yaptığı büyük katkılardan olduğu inkar edilemez. Dini görevleri ve devlet meşguliyeti olmasına rağmen, yazılarını o zamanda yayımlanan "*Zani i Nalte/Yüksek Ses*" (tahmini 1930 yıllarında) isimli dergide yazılarını yayınlar ve eserlerinde görüldüğü gibi yazılarını başta el-Fatiha süresine hatta yirmi sayıyla buna odaklanarak "*Kur'an ne Emreder*" başlığıyla sunar. Tefsir yorumlarında onun vizyonu, ileriye dönük öngörülleri ve özellikle İslam ilminde olan derin bilgisi açıkça görülmektedir.¹⁹⁴

O, Allah c.c. kelamının yorumunun ağırlığı ve nasıl bir sorumluluğum olduğu bilincindeydi. Bundan dolayı ilk yorumlarında kendisi de şu ifadelerde bulunmuştur: "*Allah'ın kelamını yorumlamak için bizim dışımızda olan bir güçlük vardır. İnşallah bu ayın bereketiyle gücümüz yettiği kadarıyla bu sûreyi yorumlamaya çalışacağız, fakat zannetmeyiniz ki onun yüce anlamlarının sonuna varabileceğiz. Hayır beyler, biz konuşacağız, bizden sonra kuşaktan kuşağa da konuşacaklar, hayat son bulacak lakin Kur'an'ın tefsiri son bulmayacaktır, çünkü o Allah'ın kelamı olduğu ve Allah'ın sonu olmadığı gibi Onun kelamı da sonsuzdur...*"¹⁹⁵

4.1.1.1.1. Hayatı ve Eserleri

1908 yılında Arnavutça dilinin alfabesinin resmileşmesi için toplanan Manastır Kongresine katıldı. 1909 yılında Debre Kongresine katıldı ve Kongre başkanı seçildi. 28 Kasım 1912 yılında Debre temsilcisi olarak bayrak ve Arnavutluk bağımsızlığı ilan edilen Avlonya kongresinde yer aldı. İlk Arnavut hükümetinde Hacı Vehbi Dibra, öncülerin başkanı seçilip aynı zamanda hükümet başkan yardımcılığını de üstlendi. Hükümet başkanı Avlonyalı yaşlısı olan İsmail Kemalin yokluğunda vekâleten hükümet işlerini yürütüyordu. 1913 yılında, geçici Arnavutluk hükümeti Hacı Vehbi Dibraya bütün dini işler sorumluluğunu vererek Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanlık görevine atadı. 1916 yılında, Yargıtay başkanı olarak görevlendirildi ki bu görevlendirme rastgele veya şanslılığından dolayı verilmedi.

¹⁹⁴ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 45.

¹⁹⁵ Haxhi Vehbi Dibra, *Ç'urdhnon Kurani*, Tiranë, 2014, s. 19.

1923 yılında, Hacı Vehbi Dibra Arnavut Müslümanlarının ilk kongre başkanı seçildi. 1924 yılında, Tirana Medresesi açılışını ilk yapanlardandı. Bu mühim ve sorumluluk taşıyan görevlerin yanında Hafız Vehbi Dibra yazı ve ilim alanıyla de meşgul oldu.¹⁹⁶

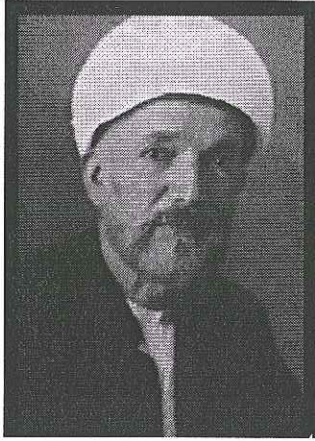
Birçok eser yazdı, birçoğunu yayımladı, incelemeler, araştırmalar ve birçok eser tercüme ederek 1923 ile 1939 yılar arasında nisandan ekime kadar yayınlanan “Zan i Naltë” (Yüksek Ses) dergisi başta olmak üzere pek çok diğerde.

1993 yılında ABD ülkesi olan Detroit- Michigan Harper Woods’de İmam Vehbi İsmail’inin gözetimi altında Hacı Vehbi Dibranın “Kur’an neler Emreder” başlığıyla bütün yazıları toplandı.

28 Kasım 1912 yılında Arnavutluk’un bağımsızlığı ve bayrak günü ilan edilen Avlonya Kongresinde Hacı Vehbi Dibranın yaptığı konuşması bugüne dek unutulmayan destani sözlerin başında: “Arnavut Hristiyan ve Arnavut Müslüman ayrılmayan iki kardeştir.”¹⁹⁷ gelmektedir. Bu söz Arnavut milletinin birliği sağlanması için ilham kaynağı olmuştur.

Arnavut dünyasında nam salıp iz bırakan H. V. Dibra 24 Mart 1937 yılında 70 yaşında vefat etti.

4.1.1.2. Hafız Ali Korça (1873-1956)

4.1.1.2.1. Hayatı

Arnavutluk’un Korça kasabasında doğdu. Küçük yaşta hâfız oldu. İlk ve orta öğrenimini Korça’da tamamladıktan sonra İstanbul’a gitti. Burada dinî ilimler okudu, Arapça, Farsça ve Fransızca’sını geliştirdi. Ardından Korça’ya dönerek kurucusu sayıldığı ilkokullarda

¹⁹⁶ a.g.e. s. 10.

¹⁹⁷ Haxhi Vehbi Dibra, Ç’urdhënon Kur’ani?, Komuniteti Musliman i Shqipërisë, 2014, s. 20.

matematik, coğrafya ve Türkçe öğretmenliği yaptı. Ağustos 1909'da düzenlenen Debre Kongresi'nde eğitim ve öğretimin Arnavutça yapılması için karar alınmasında etkili oldu. Aynı yıl yapılan Elbasan Kongresi'ne de katılarak Balkanlar'da yaşayan müslümanlara daha iyi hayat şartlarının sağlanmasını amaç edinen Terakkî Örgütü'nün başkanlığına seçildi. Bu örgüt, otuz dört ilkokulun yanı sıra büyükler için de yirmi dört okul açmıştır. 1914 yılında Eğitim Bakanlığı müsteşarlığına tayin edilen Hâfız Ali iki yıl sonra İşkodra başmüftülüğüne getirildi. 1918'de çalışmalarını sürdürmek için Tiran'a gitti. Burada İslâmî ilimlerin okutulduğu orta dereceli bir medrese açtı. Arnavutluk'taki medreselerde eğitim öğretim programlarının çağdaş hale getirilmesi, seviyesinin yükseltilmesi, buralardan mezun olan öğrencilerin diğer İslâm ülkelerinde yüksek öğrenim yapabilmeleri için çaba gösterdi. Diğer bazı araştırmacılarla birlikte Arnavut dili üzerinde de çalışmalar yapan Hâfız Ali orta okullar için Arap dil bilgisi kitapları hazırladı. Bir süre Durs, Tiran, Debre ve Pogradets yörelerinde eğitim öğretim müdürlüğü görevini yürüttü. İslâmî kimliği ve tavrı sebebiyle komünistlerin etkili olduğu dönemde baskılara mâruz kalan Hâfız Ali 1947 yılında Tiran'dan Kavaya'ya sürüldü. Burada münzevi bir hayat yaşadı ve 31 Aralık 1956'da vefat etti.¹⁹⁸

4.1.1.2.2. Eserleri

1. Mevludi (Korçë 1900). Manzum bir mevlit kitabıdır. 2. Treqint-e-tri fjalët të Imami Aliut (Korçë 1900). Eserde Hz. Ali'nin 303 sözü açıklanmaktadır. 3. Historija e shenjtë edhe të katër halifetë (Kutsal tarih ve dört halife; Tiran 1900). Manzum bir eserdir. 4. Abetare (Alfabe; Korçë 1910). Arnavutça öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. 5. Alfabeti Arebisht (Arap alfabesi; Shkodër 1914). 6. Gramatika, Syntaksa Shqip-Arebisht edhe fjalime (1916, baskı yeri yok). Arapça gramer kitabıdır. 7. Jusufi me Zelihanë (Yûsuf ve Züleyha; Elbasan 1923). 8. Shtat ëndrat e Shqipërisë (Arnavutluk'un yedi rüyası; Tiranë 1924). Millî duygular ve vatan sevgisinin ön planda olduğu eserde müslümanlara uygulanan soy kırımı konu edilmektedir. 9. Bolshevizma çkatërimi i njerëzimit (İnsanlığı çökerten bolşevizm; Tiran 1925). 10. Kur'anî i Madhëneshim e Thebi i tij (Yüce Kur'an ve özü; Shkodër 1926). Fâtiha sûresinin meâl ve tefsiridir. 11. Myslimanija (Müslümanlık; baskı yeri ve tarihi yok).¹⁹⁹

¹⁹⁸ DİA, Korça Hâfız Ali maddesi, 26. Cilt, İstanbul, s. 197.

¹⁹⁹ DİA, Korça Hâfız Ali maddesi, 26. Cilt, İstanbul, s. 197.

Ayrıca Sa‘dî-i Şîrâzî’nin Gülistân’ı ile (Gjylistani, Trëndafilishta e Sadist, Tiranë 1918) Ömer Hayyâm’ın rubâîlerini (Rubaijati-Katroret e Umer Khajjamit, Tiran 1930) Arnavutça’ya çeviren Hâfız Ali’nin Kur’ân-ı Kerîm tefsiri, Kelîle ve Dimne tercümesi, İslâm inancı, din felsefesi, partilerin İslâm’daki yeri ve İslâm dininin yayılmasına dair eserleri ile diğer bazı çalışmaları henüz yayımlanmamıştır. Hâfız Ali’nin yazıları Dielli, Korça, Zani i Naltë, Diturijs, Koha gibi dergi ve gazetelerle Akşam, Aks-i Sadâ ve Sırât-ı Müstakîm gibi İstanbul’daki yayın organlarında çıkmıştır.²⁰⁰

H. A. Korça, İslam ilimlerine, dilsel, tercümeler, edebiyat ve tanıtım gibi birçok yönüyle büyük katkılar verdi. O, zamanın yayını olan Arnavutça “Korça”, “Zani i Naltë”, “Kultura Islame”, ve İstanbul’da yayınlanan “Sabah”, “Aksam”, “Sıratı Müstekim” vd. dergi ve gazetelerde birçok makale yayımladı.²⁰¹

H. A. Korça 1920 yılında bitirdiği fakat maddi sıkıntılardan dolayı yayımlayamadığı “Yüce Kur’an ve Onun Temeli” isimli eserini 1926 yılında yayımlamaya başladı. Bu kaynağı bizzat kendi sözleriyle aktarıyoruz: “... daha önce bir çok tefsir çalışması yapmıştık fakat baskıya verilmesi gereken iki binden fazla napolon (eski Arnavutluk’un parası) bende olmadığı için baskıya veremediğimizden dolayı Kur’an’ın Temeli isimlendirdiğimiz eseri daha sonraki bir zamanda basılmasını münasip gördük.” Neyse ki o, 1926 yılında bu eseri yayımlayabilmişti.²⁰²

Kur’an’ın tercümesini el-Fatiha süresinin tamamıyla başlayıp ikinci süre olan el-Bakara süresinin 37. ayetine kadar yayımlar.²⁰³ H. A. Korça, “el-Fatiha”, “el-Kadr”, “el-Maun”, “en-Nasr” gibi kısa süreleri “Zani i Naltë” dergisinde yayımladı²⁰⁴.

Eserleri halen ilham kaynağı olan H. Ali Korça, 31 aralık 1956 yılında Arnavutluk’un küçük bir şehri olan (Akçakale) Kavaj’da vefat etti²⁰⁵.

²⁰⁰ DİA, Korça Hâfız Ali maddesi, 26. Cilt, İstanbul, s. 197.

²⁰¹ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 47.

²⁰² Hfz. Ali Korça, “Kur’ani i Madhmueshim e thebi i tij”, Shkodër, 1926.; Dr. Ismail Ahmedi “Hafiz Ali Korça – jeta dhe vepra e tij”, s. 103.; KORÇA, Hâfız Ali, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 26, s. 197.

²⁰³ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 48.

²⁰⁴ KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 47-48.

²⁰⁵ Mexhid Yvejsi, *101 Personalitete – Fetare Atdhetare Kulturore Letrare*, Prishtinë, 2013, s. 167.

4.1.1.3. Hafız Ibrahim Dalliu (1878-1951)

4.1.1.3.1. Hayatı

Tiran'da doğdu. Babasının adı Mustafa'dır. Tiran'ın tanınmış kültürlü ailelerinden birine mensup olan Hâfız İbrâhim ilk ve orta öğrenimini Tiran'da tamamladı. Bu arada Osmanlıca ve Arapça öğrendi. Ardından tahsil için İstanbul'a gittiyse de iki yıl sonra maddî sıkıntı yüzünden memleketine döndü. Arnavut isyanı döneminde yetişip kendi bölgesinin önde gelenlerinden biri olmasına rağmen kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi yoktur.²⁰⁶

Tiran'da ilk olarak Arnavutça tedrisat yapan okula öğretmen tayin edilen Hâfız İbrâhim, bilhassa kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi hususunda faaliyet gösterdi. 1909 yılının sonlarına doğru Arnavutluk halkı için kurulmuş olan İlbasan'daki öğretmen okulunda görev yaptı. 1908'de Manastır (Bitola-Makedonya), 1909'da İlbasan ve 1920'de Luşnyı (Lushnjë-Arnavutluk) kongrelerine katıldı. 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığının ilânında da etkili olan Hâfız İbrâhim'in, 1924-1926 yılları arasında Tiran'da çıkan haftalık Dajti adlı derginin sorumlu başyazarlığı görevini yürüttüğü görülmektedir.²⁰⁷

1910'dan itibaren döneminin fikrî cereyanlarına karşı çıktığı için değişik zamanlarda hapsedildi. Arnavutluk Kralı Ahmet Zogu devrindeki İtalya istilâsı esnasında ve özellikle

²⁰⁶ DİA, Hâfız İbrâhim Dalliu maddesi, 15. Cilt, İstanbul, s. 92.

²⁰⁷ DİA, Hâfız İbrâhim Dalliu maddesi, 15. Cilt, İstanbul, s. 92.

Enver Hoca döneminde kaleme aldığı yazıları sebebiyle tutuklandı, yazılarını neşreden yayınevleri kapatıldı. Enver Hoca'nın komünist iktidarı zamanında mahkûmiyeti bittikten sonra Tiran'da vefat etti.

Hâfiz İbrâhim, Arnavut aydınlarının önde gelenlerinden biri sayılmaktadır. Eğitim, din, siyaset ve kültür alanlarında etkili faaliyetlerde bulunmuş, bir yandan okullarda görev yaparken öte yandan Kur'an tercüme ve tefsir çalışmalarını sürdürmüştür. Dajti dergisinin kurucularından biri olan Hâfiz İbrâhim dönemindeki aydınları bu dergi etrafında toplamaya çalışmıştır. Arnavut halkına ait etnik bölgelerin birleştirilmesi için mücadele etmiş ve bu sebeple geniş bir çevre edinmiştir. Bu arada Osmanlı parlamentosunda milletvekili olan Hasan Priştina ve kültür çevrelerinin meşhurlarından sayılan Mûsâ Maçi, Hâfiz Ali Korça, İsmâil Ndroçi, Hasan Vogli, Müslim Lagami, Norbert Yokl gibi kişilerle münasebet kurmuştur. Arapça, Türkçe ve muhtemelen Farsça'ya da vâkıf olan Hâfiz İbrâhim eserlerinde, toplumu yaşadığı dönemin kültürel değerlerine bağlı kalarak ilerletmeyi amaçlamıştır. İsmâil Bardhi tarafından Hâfiz İbrâhim'in hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği konusunda bir doktora tezi hazırlanmaktadır.²⁰⁸

4.1.1.3.2. Eserleri

Hâfiz İbrâhim'in en önemli eseri Ajka e Kuptimevet të Kur'ani Qerimit (Kur'an-ı Kerîm Meâllerinin Özü) adlı Arnavutça tercüme ve tefsir çalışmasıdır (Tiranë 1929). Kur'an-ı Kerîm'in başından Tevbe sûresinin 16. âyetine kadar devam eden 1572 sayfa hacmindeki eser bu dilde yazılmış ilk tefsir kitabıdır. Müellifin hepsi Tiran'da basılmış diğer eserleri de şunlardır: Texhvidi (Tecvid 1921); E Lemja e të Madhit Profit dhe Jeta e Tij (Ulu Peygamber'in doğumu ve hayatı 1934); Dhuntie Ramazani (Ramazanın Verdikleri 1935); Mësimë Teorike dhe Praktike të Moralit Islam (İslâm ahlâkına ait teorik ve pratik dersler 1935); Libri i së Falmes (Namaz kitabı 1937); Një Broshurë mbi Degat e Imanit (İman Esaslarına Ait Bir Broşür 1939); Besimi i Muslimanëvet (Müslümanın inanç esasları 1942); Ç'është Islamizma (İslâm nedir?); Udha Muhammedane (Muhammed'in Yolu); Hadithi Arbain (Kırk Hadis); Patriotizma në Tiranë (Tiran'da vatanperverlik); Grenxat e Kuqe të Tiranës (Tiran'ın Kızıl Arıları); Dokrrat e Hinit (Kül budalalıkları); Një Andërr e Imë (Bir rüyam). Son eserin yazma bir nüshası İsmâil Bardhi'nin özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

²⁰⁸ DİA, Hâfiz İbrâhim Dalliu maddesi, 15. Cilt, İstanbul, s. 92.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutluk'taki komünist rejim yüzünden bu eserlerin bir kısmının Belçika, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlandığı söylenmektedir.²⁰⁹

Eserlerin içerisinde en değerlisi olan Arnavutça "*Ajka e kuptimeve të Kur'ani Qerimit*"²¹⁰, (*Kur'an'ı Kerimin Anlamlarının Kaymağı*) isimli tefsiridir. Tefsir alanında telif edilen bu eser, bir milletin manevi kültürünün doğuşu, oluşumu ve başlangıcı için sıralanan eserlerin başındadır. Aynı zamanda, H. İbrahim Dalliu bu eser ile özelde Arnavutların ve genelde Balkanlıların en büyük müfessirlerden biri olduğunu rahatça söyleyebiliriz.²¹¹

4.1.1.4. Hacı Sherif Ahmeti (1920-1998)

İlmiyle Allah'ın onurlandırdığı bu ilim insanı Arnavut dünyasının dört tarafına, tüm müminlerin kalplerine ferah ve nur saçmıştır.

Temelini attığı ve yaklaşık yirmi yıl yönettiği yayınevinden sonra, Kosova'da İslami temel dini bilgilere dair teliflerin yayınlanmasında büyük katkılara imza attı. Böylece, 1969 yılında Boşnakça'dan Arnavutça'ya ilmihali tercüme ettikten sonra yasini şerif tercümesi ve mevlit gibi çalışmaları Arnavutçaya kazandırdı. 1988 yılında da Arnavutça bazı

²⁰⁹ DİA, Hâfiz İbrâhim Dalliu maddesi, 15. Cilt, İstanbul, s. 92.

²¹⁰ Ismail Bardhi, *Hfz. Ibrahim Dalliu dhe ekzegjeza e tij Kur'anore*, s. 94.

²¹¹ *KURANI TE SHQIPTARËT – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip*, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, sesion shkencor 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016, s. 54.

yorumları içeren Kur'an'ın mealini yazdı. Bu çalışma ona tacı giydiren çalışmalarının başı olduğunu kabul edilir.²¹²

H. Sherifinin İslami ilimlere katkıları oldukça büyüktür. Akait, tefsir, felsefe, daha sonra İslam kültürü ve bazı İslami başlıklarının yorumlaması gibi farklı konular içeren ikiyüze yakın makale yayımladı. Bu çalışmaların sonucunda onun ilmi yönden ne kadar derin olduğu açıkça fark edilir.

Arnavutça dilinde İslam ilmine verdiği değerli katkılardan dolayı muhterem H. Sherif Ahmeti Hoca 1997 yılında Kosova İslam Birliği tarafından "İslami Altın Kalem" ödülü ile ödüllendirildi. Fakat biz, sadece onun tefsir ilmine verdiği katkıları üzerinde duracağız. Bu alanda yaptığı çalışmalarının otuz ikisini "*Edukata Islame*" dergisinde yayımlamıştır. Bunların çoğu kısa sürelerinin yorumlarını içeren çalışmalar olup bazılarını örnek verecek olursak:

- "Vel Asri" süresinin yorumlamaları.²¹³
- "el-Fatiha" süresinin yorumlamaları.²¹⁴
- "İhlas" süresinin yorumlamaları.²¹⁵
- "Kevser" süresinin yorumlamaları.²¹⁶
- "Felek" süresinin yorumlamaları.²¹⁷
- "el-Kadir" süresinin yorumlamaları.²¹⁸
- "Ez-Zilzal" süresinin yorumlamaları.²¹⁹

²¹² a.g.e. s. 55.

²¹³ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 24; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 2, viti I, Prishtinë, 1971, s. 3-9.

²¹⁴ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 25; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 3, viti I, Prishtinë, 1971, s. 8-16.

²¹⁵ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 27; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 5, viti II, Prishtinë, 1972, s. 3-9.

²¹⁶ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 40; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 15-16, viti VI, Prishtinë, 1976, s. 3-5.

²¹⁷ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 49; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 22, viti VIII, Prishtinë, 1979, s. 3-7.

²¹⁸ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 57; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 27, viti X, Prishtinë, 1980, s. 13-19.

²¹⁹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës "Edukata Islame" (1971-2016)*, s. 72; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 41-42, viti XV, Prishtinë, 1985, s. 3-11.

- Ali İmran süresinin 19.²²⁰, El-Bekara 201.²²¹, Ez-Zariyat 56-58²²², El-Hucurat 13.²²³, El-‘Ankebut 45.²²⁴, El-Bekara 183.²²⁵, El-Cuma 9.²²⁶, El-Bekare 129.²²⁷, El-Bekara²²⁸ 1-4, El-Bekara 255.²²⁹, Fussilet 53.²³⁰, El-Ahzab 72.²³¹, El-Enbiya 25.²³², ve En-Nahl 78. Ayetlerinin yorumlamaları²³³.

Bütün bunlar muhterem Hacı Sherif Ahmeti Hocanın yaptığı tefsir çalışmalarıydı.

4.1.1.5. Dr. Qazim Qazimi (1946 -)

²²⁰ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 26; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 4, viti II, Prishtinë, 1972, s. 3-8.

²²¹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 28; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 6, viti II, Prishtinë, 1972, s. 3-10.

²²² Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 32; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 9-10, viti IV, Prishtinë, 1974, s. 3-8.

²²³ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 34; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 11-12, viti IV, Prishtinë, 1974, s. 3-7.

²²⁴ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 36; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 13, viti V, Prishtinë, 1975, s. 3-6.

²²⁵ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 38; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 14, viti V, Prishtinë, 1975, s. 7-10.

²²⁶ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 42; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 17, viti VI, Prishtinë, 1976, s. 3-8.

²²⁷ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 44; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 18, viti VI, Prishtinë, 1976, s. 3-7.

²²⁸ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 45; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 19, viti VII, Prishtinë, 1977, s. 3-8.

²²⁹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 51; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 23, viti IX, Prishtinë, 1979, s. 3-9.

²³⁰ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 52; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 24, viti IX, Prishtinë, 1979, s. 3-8.

²³¹ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 54; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 25, viti IX, Prishtinë, 1979, s. 3-8.

²³² Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 58; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 28-29, viti X, Prishtinë, 1980, s. 3-9.

²³³ Ramadan Shkodra, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, s. 76; *Edukata Islame*, revistë fetare tremujore, nr. 44-45, viti XVI, Prishtinë, 1986, s. 3-8.

4.1.1.5.1. Hayatı ve Eserleri

Kosova şehri olan Gilan'ın Llovce köyünde 1946 yılında dünyaya geldi. İlk okulu Pogragjeda, orta okulu ise "Alauddin" Medresesi-Priştinede tamamladı. Daha sonra Bağdat'da Felsefe anabilimdalında Edebiyat ve Şeriat ilimlerini okuyup 1972 yılında buradan mezun oldu. Mezuniyet sonrası Priştinde bulunan ve Alauudin medresesinde müderis olarak çalışmaya başlayan Qazimi burada arapça ve tefsir ilimlerini verdi. Söz konusu olan medresede 1995 yılına kadar müderis olarak hizmet verdi.

Yüksek öğrenimini Piştine Üniversitesi Filoloji bölümünde devam etti. Burada "*Naim Frasherinin Edebiyatta Orientalist Etkisi*" yüksek lisansını teziyle mezun oldu. Priştine'de İslami İlimler Fakültesinin açılışından (1992) itibaren öğretim görevlisi olarak çalıştı.

Dergi çalışmalarıyla 1975 yılından beri aktif çalışmalar yapmaktadır. İlk olarak çalışmalarını "Drita e Kur'anit". Yayımladı daha sonra sırasıyla "Edukatë Islame", "Zëri i Rinisë", "Dituria Islame" ve birçok dergide çalışmalarını yayımladı. Çalışmaların geneli İslami İlimler ve Filoloji alanlar üzerindedir. Qazim Qazimi Gilan şehrinde yaşayıp ve çalışmalarını buradan devam ettirmektedir.

"Dituria Islame" dergisinin ilk sayfalardan itibaren tefsir ilmiyle katkılar sağlayan yazar şüphesiz Dr. Qazim Qazimidir. Dr. Qazim Qaziminin çalışmalarını inceleme ve yorumları ikiye ayırırız.

Onun yorumlamalarından kısaca bahsedecek olursak:

1. Ramazan Kur'an'ın ayı.
2. İsra sûresinin ilk ayetinin yorumu gibi...

Dr. Qazim Qazimi tefsir dalında bazı incelemeler yaptı. Bazıları;

1. Kur'an'da sosio-etik boyutluğu.
2. Kur'an'ın algısı ve ayetlerin ayrımı (üç demala).²³⁴
5. Kur'an, İlahi Kitabı.
6. "Kur'an'da arapça dışında kelimelerin varlığı ve yokluğu söz konusu mu?"²³⁵

²³⁴ Qazim Qazimi "Dituria Islame", prill 1991 s.7, nr.35 s.15, nr.34 s.5, nr.119-120 s.10, nr.158 s.12, nr.159 s.11, nr. 160-161 s.6

²³⁵ Qazim Qazimi "Dituria Islame" nr.100 s.25

4.1.1.6. Prof. Sabri Bajgora (1964 -)

4.1.1.6.1. Hayatı

1964 Yılında Priştinede doğdu. İlk ve orta okulunu Alauddin Medresesi Priştinede okudu. Kahire “El-Ez-her”, Üniversitesi Usulu-Din Anabilimdalı Tefsir Bölümünde yüksek öğrenimini devam edip ve buradan 1998 yılında mezun oldu. Mezun olduktan sonra Kosova İslam Birliğinde çalışmaya başladı. İlk olarak ”Sultan Mehmet Fatih” camisinde vaiz olarak çalıştı daha sonra 1992 yılından ve halen bu görevini devam eden Bajgora aynı kurumun içerisinde baş imamlık görevinde getirildi. 1995 yılından beri İslami İlimler Fakültesi Tefsir bölümünde öğretim üyeliğine devam ediyor, 1996-2000 yıllar arasında ise “Dituria Islame” (İslam İlmi) dergisinde baş yönetmen olarak görev yaptı. Sabri Bajgora medrese hayatından iken yazılar yazmaya başladı, ilk yazılarını “Nuru’l-Kur’an”, dergisinde yayımladı ve daha sonra sırayla “Edukata Islame” (İslam Edebi), “Takvim-Kalendar”, “Thirrja Islame” (İslam Çağrısı) (New York), “Frymëzimi” (İlham) ve “Dituria Islame” (İslam İlmi) dergilerinde devam eden Bajgora bütün yazılarını “ tefsir risaleleri” başlığıyla yayımladı. İslami yazılarıyla yaptığı hizmetlerden ve sağladığı katkılardan dolayı Kosova İslam Birliği tarafından 1997 yılında en yüksek ödülü olan “*Pena e artë Islame*” (Altın Kalem) ödülüyle ödülendirildi. Sabri Bajgora şu ana kadar yayımladığı eserler şunlardır: Şa’râvî’ nin “Hayat ve Ölüm” eserini ortak tercüman olarak baskıdan çıkardı, Priştine 1995; Dr.Abdurrahman Rafet El-Başa’nın “Ashab Hayatlarından Kesitler” eserinin tercümesi, Priştine 1996.; - Muhamed Muteveli eş-Şa’râvî’ nin “Tanrının Var Olduğu Delileri” eserinin tercümesi, Priştine 1997; “1998-99 Yılında Kosovada Yıkılan Camilerin Monografisi”, Priştine 2000;

“Kuduri’ye Göre Fıkıh Meseleleri”, Priştine 2002 ; Amr Halid “Resulullah a.s. Sevgili ” 2004.²³⁶

Sabri Bajgora yaşadığı Priştine şehrinde çalışmalarıyla halen ilme katkılar vermektedir..

Prof. S. Bajgora Kosova’da kamu yazarı, mütercim ve bir araştırmacı olarak herkesçe bilinir ki yaptığı çalışmalarının çoğu Kur’an’ı Kerimin tefsirine yöneliktir. Bugüne kadar yaptığı çalışmalarıyla ulaştığı son nokta Kur’an’ı yarisından fazlasını tefsir etmesidir. Prof. S. Bajgora diyor ki; *“Ben, El-Az’her üniversitesinde Tefsir dalının öğrencisi iken beri, Kur’an’ın birkaç süresinin tefsirini yazabilmem için her gün Yüce Allah’a ilim, fikir, irade ve cesaret vermesi için gönülden yalvarırdım. İnaniyorum ki yüce Allah dualarımı kabul etti çünkü 23 yıldan beri özellikle Kur’an’ın tefsirine çalışıyorum, ... Bugüne kadar ulaştığım nokta yüce Kur’an’ın 50 süresini daha fazla tefsir-yorumladığım, Allah’ın yardımıyla ve ömür verirse yakın bir zamanda Yüce Kur’an’ın tefsirini tamamlamış olacağım.”*²³⁷.

Ancak onun “*Dituria Islame*” dergisinin sayfalarında yorumladığı ve yazdığı tefsir parçaları diğer yazarların yanında daha öne çıkmaktadır. Bu çalışmasıyla Kur’an tefsirine verdiği katkıları oldukça önemlidir.²³⁸

Prof. Sabri Bajgoranın bütün yazıları iki dergide bulunmaktadır; “*Dituria Islame*” (Kosova İslam Birliğinin tarafından 1970 yılı yayınlamaya başlamıştır ve hala devam ediyor) ve “*Edukata Islame*” (Kosova İslam Birliğinin tarafından 1971 yılı yayınlamaya başlamıştır ve hala devam ediyor), bir kısmı da “*Takvimi*” (Kosova İslam Birliğinin tarafından 1970 yılı yayınlamaya başlamıştır ve hala devam ediyor) dergisinde mevcuttur. Muhakkak Hoca Efendi Arnavutça okuyanları Kur’an’ı Kerim’i farklı bir bakış açısıyla buluşturdu. O, tefsir ilmine yönelik yaptığı çalışmalarıyla Kosovanın İslami basınında geçmişteki gibi bugünde katkı vermeye çalışmaktadır. Özellikle son (“Amme”) cüzün ondört sûresinin ve “*En-Nebe’e*”, “*En-Naziat*”, “*Abese*” gibi sûrelerinin tefsir çalışmalarının yanısına “*Diturisë islame*” dergisinde tefsir çalışmalarını yanında ve tanınan müfessirlerin bibliyografyalarını yayımladı.

²³⁶ <http://www.bajgora.com/index.php/biografia> (biografya).

²³⁷ Sabri Bajgora, *Komentimi i sures JASIN*, Prishtinë, 2014, s. 7-8.

²³⁸ Xhabir Hamiti “*Shtypi Islam dhe sot dhe nesër*”, Prishtinë s. 200.

Fakat “*Dituria Islame*” dergisinin 25. sayısından itibaren Sabri Bajgora’nın tefsir ilminin yeni bir kalemi olduğu gör÷lmektedir. Bu ilme yönelik yaptığı 125’ten fazla çalışması katkıları ile halen devam etmektedir.

Sabri Bajgoranın yorum çalışmalarını, yukarda değindiğı gibi sure ve pasaj yorumları şeklinde ikiye ayırabiliriz

4.1.1.6.2. Eserleri

Prof. Sabri Bajgora günümüzdeki dergilerde yaptığı ayetlerin tefsir başlıkları:

- El-Hac sûresinde (27-28. ayet) - “İslam bütünlüğünün kongresi”, - En’am (162-163.); - “Kurban-İnfak ve Feragat”, - Et-Tahrim (8.); - “Tevbe”, - Ali-Imran (96-97.); - “Hac-İslamın Şartı”, - Isra (1.); - “Isra ve Mirac”, - Et-Tevbe (40.); - “Hicret hakkın zaferi”, - El-Azhab (45-46.); - “Muhamedi a.s. İnsanlığın Ahlak İmajı”, - El-Bekara (180-183.) - “Ramazani-İlahi Merhamet Ayı”²³⁹, - El-Bekara (275-281.)- Faiz- Sosyal Hayatın Baş Hastalığı .

Prof. Sabri Bajgora günümüzdeki dergilerde yaptığı sûre tefsir başlıkları:

Prof. Bajgora, sûre tefsirine tüm gücüyle yönelen alimlerin başında geridir. Yaptığı sûre çalışmalardan öne çıkanlar şunlardır:

- *El-Kadr*²⁴⁰, *En-Nebe* (6 yazıyla), *En-Naziah* (beş yazıyla), *Abese*, (üç yazıyla), *El-Fil*, *Kureyş*, *El-Maun*, *El-Kevser*, *El-Kafirun*, - *En-Nasr*, *El-Mesed*, *El-Ihlas*, *El-Felek*, *En-Nas*.²⁴¹

Prof. Sabri Bajgoranın yaptığı tefsir incelemeleri şunlardır:

1. Tefsirde İsrailiyat -(dört yazıyla),
2. İslam Hiziblerin Tefsirleri – (beş yazıyla),
3. Çağdaş Tefsirleri (iki yazıyla),
4. Felsefe Tefsiri,
5. Geleneksel Tefsirler - (iki yazıyla),
6. Fakihlerin Tefsirleri- (iki yazıyla),

²³⁹ “*Dituria Islame*” dergisinde nr. 49 s. 7; nr. 50 s. 5; nr. 51 s. 5; nr. 58 s. 5; nr. 113-114 s. 5.

²⁴⁰ *Dituria Islame* nr. 148, tetor, 2002

²⁴¹ Sabri Bajgora “*Dituria Islame*” nr.126’dan nr. 152’kadar.

7. Köleliğe Karşı İslamın Duruşu – (iki yazıyla)²⁴², ve

8. Kur'an'ın Bütünlüğü – (dört yazıyla)²⁴³.

4.1.2. Ayrı Kitaplarda Kur'anın Arnavutça Yorumlamaları (Tefsirleri)

Geriye dönecek olursak, Kur'an'ın ilk yorumlamalarından bugüne on dört asırlık bir geçmişe sahip olduğunu görünüş ve Kur'an'ın tefsirini ilk yapan bizzat Hz. Muhamed a.s. yani peygamberin kendisidir. Vahyin nüzülü henüz bitmemişken ashab, nuzûl eden ayetleri kavramak için farklı sorular sorardı. Peygamber (a.s.) de onların sorularına cevap verirdi. Peygamber (a.s.) sonrası ilk müfessirler ashab idi, yani Peygamber (a.s.) ile sürekli iletişimde olan bizzat kendi arkadaşlarıydı. Peygamber (a.s.)'ın yaptığı bütün açıklama ve yorumları öğrenilir, kavranılır, sadıkça korunurdu. Daha sonra ki kuşaklara aktarılması için kitaplarda yazılmıştı. Ashab peygamberden ne öğrendiyse hepsini aktardı. Ashaptan sonra ise ilk müfessirler muhakkak bir sonraki kuşak olan tabiinlerdir. Bunlar Peygamber (a.s.) ile bizzat tanışmamışlar, ilmi ashaptan alıp üzerinde kendi ilmine ekleyip sonra ki kuşaklara aktardılar. Böylece bunlar hem ashabın hem kendi ilmini sonraki kuşaklara miras bıraktılar. Daha sonraki kuşaklar ashab-tabiin bağını koyarak bilindiği gibi hadis ilmi ortaya çıktı. Bu ilim ilahiyat, ahlak, yorumlamalar vs. yani İslam'ın bütün konularını kapsıyordu. Daha sonra Kur'an'ın yorumu tefsir ilmiyle anılmaya başladı, yani bu ilim ayrı bir dal olarak ortaya çıktı.²⁴⁴

Kur'an, Arnavut âlimlerce de geri planda bırakılmadı. Yeryüzünün Kur'an alimleri, eski ve yeni, geleneksel ve rasyonel tefsirlerini referans alanlar, bu ilmi çalışmaları, yaşadıkları bölge ve ait oldukları kültürlerde Kur'an'ın daha etkili ve daha anlaşılır bir hale getirmek için yaptılar. Arnavutlarda ilk tefsir çalışmaları XX. yüzyılda görülmektedir. Yukarıda ayet, sure ve konu yorumlamalarına ve yayımlandığı dergi ve eserlere özetle değindik. Bundan sonraki çalışmamızda Kur'an'ı Kerimin tefsiri ile ilgili tamamlanmamış ve tamamlanmış çalışmaların üzerinde duracağız.

²⁴² Sabri Bajgora, "Dituria Islame" nr. 75 s. 6, nr. 76 s. 14, nr. 77 s. 9, nr. 78 s. 6, nr. 84 s.8, nr. 85 s. 12, nr. 86 s. 8, nr. 87 s. 16, nr. 88 s.9, nr. 89 s. 6, nr. 94-95 s. 4, nr. 96 s. 4, nr. 97 s. 4, nr. 98 s.4, nr. 102-103 s. 6, nr. 104 s. 7, nr. 105-106 s. 7, nr. 110 s. 7, nr. 111-112 s. 8.

²⁴³ Sabri Bajgora "Dituria Islame" nr. 53 s. 5; nr. 54 s. 5; nr. 55 s. 5; nr. 56 s. 5 .

²⁴⁴ Hafiz Ibrahim Dalliu, *Ajka e kuptimeve të Kur'ani Kerijmit*, Tiranë, 2005, s. 7-8.

4.1.2.1. Kur'an'ı Kerimin Arnavutçada Bölüm-Kitap Olarak Tefsir Çalışmaları

Arnavutça dilinde günümüze kadar, yazılmış ve çevrilmiş, belli kitaplarda toplanmış Tefsir çalışmalarını baskı tarihlerine göre sıralayacağız:

- 1.) *Ajka e kuptimeve të Kur'ani Kerijmit (Kur'an'ı Kerimin Öz Anlamları)*, (Fatihâ sûresinde A'raf 158. Ayetine kadar) Yazar: Hafız Ibrahim Dalliu, 1929, son baskı 2005, Tiran, sayfa sayısı 836.
- 2.) *Sûretu Jasin - Yasin Sûresi*, Seyyid Kutub, çeviri ve yorum, Arapçadan çeviren: Muhamed Mustafa, 1996, Üsküp, sayfa sayısı 120.
- 3.) *Përkthimi dhe komentimi i El-Istiadhesë, El-Besmelesë dhe i Sûretu'l-Fatihës - El-Istiaze, El-Besmele ve Sûretu'l-Fatiha Meali ve Tefsiri*, çeviri ve yorumlama: Emin Behrami, 1998, Priştine, sayfa sayısı 239.
- 4.) *Nën mbrojtjen e Kur'anit - Kur'an'ın Gölgesi'de*, Seyyid Kutub, Boşnakçadan çeviren Selim Sulejmani, 1998, Gilan, 4 cilt; 1.Cild(200 sayfa), 2. cild (256 sayfa), 3. cild (280 sayfa), 4.cild (294 sayfa).
- 5.) *Ndihmëtar për kuptimin e xhuzit të tridhjetë - Otuzuncu Cüzü Anlamanın Kolay Yolu*, Zeyd Omer Abdullah, arapçadan çevirenler: Sulejman Xhafa, Gentian Asllani ve Shkëlzen Laçi, 1999, Tiran, 178 sayfadan oluşur.
- 6.) *Sqarime të shkëlqyeshme të komentimit të dispozitave kur'anore - Kur'an'ın özellikli yorumlamalarından mükemmel açıklamalar*, Muhammed Ali Sabunî, Arapçadan çeviren: Nehat Ismaili, Eljesa Mahmudi, Shaban Sulejmani ve Reshat Ibishi, 2008, Üsküp, 664 sayfadan oluşur.
- 7.) *Kur'ani përpara shkencës dhe civilizimit – ekzegjezat e 250 ajeteve kranore - Bilim ve Medeniyetin Önünde Kur'an- Kur'an'ın 250 ayetin kutsallığı*, İngilizceden çeviren Mimoza Sinani, 2008, Prishtine, 360 sayfadan oluşur.
- 8.) *Shpjegimi i sûres El-Fatiha - El-Fatiha sûresinin anlatımı*, yazar: Jusuf Zimeri, Üsküp, 2010.

9.) *Koment i dhjetëshit të fundit të Kuranit fisnik – (Tefsiri i sûres el-Fatiha dhe tre xhuzave, 57 sûreve të fundit) - Kur'an'ı Kerimin son onluğun yorumlaması (tefsiri) – (el-Fatiha sûresinin ve üç cüzün tefsiri, son 57 sûrenin tefsiri)* ve müslümanın özellikli çıkarların devamıyla, arapçadan tercüme eden: ilahiyatçılar grubu, 2011, baskının yapıldığı yer verilmemiştir, 210 sayfadan oluşur.

10.) *Djaloshi më i bukur në botë (Koment i sûres Jusuf) - Dünyanın En Güzel Genci (Yusuf Sûresinin Tefsiri)*, yazar: Dr.Shefqet Krasniqi, 2013, Prishtine, 405 sayfadan oluşur.

11.) *Banorët e shpellës (Koment i sûres Kehf) - Mağara Ehli (Kehf Sûresinin Tefsiri)*, yazar: Dr.Shefqet Krasniqi, 2014, Priştine, 401 sayfadan oluşur.

12.) *Merjemja gruaja më e veçantë (Koment i sûres Merjem) - Meryem, En Ayrıcalıklı Kadın (Meryem Sûresinin Tefsiri)*, yazar: Dr.Shefqet Krasniqi, yıl 2014, Priştine, 353 sayfadan oluşur.

13.) *Komentimi i sûres JASIN - YASIN Sûresinin Tefsiri*, yazar: Sabri Bajgora, 2014'te, Priştine, 242 sayfadan oluşur.

14.) *Komenti i sûres Ta-Ha - Ta-Ha Sûresinin Tefsiri*, yazar: Dr.Shefqet Krasniqi, 2015, Priştine, 415 sayfadan oluşur.

15.) *Ajka e kuptimit të dhjetë sûreve të fundit të Kur'anit - Kur'an'ın son on sûrenin öz anlamı*, yazar: Rashit Zylfiu, 2015, Gilan, 192 sayfadan oluşur.

16.) *Komentimi i sûres El-Kehf - El-Kehf Sûresinin Tefsiri*, yazar: Sabri Bajgora, 2016, Priştine, 322 sayfadan oluşur.

17.) *Kaptina El-Kehf - El-Kehf Sûresi*, yazar: Abdulhalik Sherif, arapçadan çeviren: Artan Musliu, 2016, Üsküp, 420 sayfadan oluşur.

18.) *Muhamedi mëshirë për njerëzimin (Koment i kaptinës Enbiya) - Muhamedi tüm insanlık için rahmetir (Enbiya Sûresinin Tefsiri)*, yazar: Dr.Shefqet Krasniqi, 2018, Prishtine, 439 sayfadan oluşur.

19.) *Koment i kaptinës Haxh - Hac Süresinin Tefsiri*, yazar: Dr.Shefqet Krasniqi, 2018, Priştine, 377 sayfadan oluşur.

20.) *Përkthim dhe komentim krahasimtar i suras ElBekarah në gjuhën shqipe (ajetet 1-39) - El-Bekarah süresinin Arnavutça meali ve tefsiri (1-39 ayetleri)*, yazar: Prof. Emin Behrami, 2018, Vushtrri, 620 sayfadan oluşur.

4.1.2.2. Yüce Kur'an'ın Arnavutçaya Tercüme Edilen Tefsirlerin Tamamı

Tamamı tercüme edilen tefsirlerin sayısı oldukça azdır, hatta Kur'an'ın esas tefsirleri Arnavutça'ya henüz çevirilmemiş, fakat son zamanlarda tefsir tercüme çalışmaları hızla yürümektedir. İnanıyoruz ki yakın bir zamanda bir çok tefsirin tamamı Arnavutçaya kazandırılacaktır. Şu ana kadar tamamen çevirilen tefsirler şunlardır:

1.) *İbn Kesirin Tefsiri*. Arapçadan çeviren: Bashkim Aliu. Profesyonel editör: Lulzim Esati, Mahir Hasani. Dilsel editör: Hysen Matoshi. Kontrol eden: Nuridin Ahmeti. Baskıyı yapan: "Fondacioni i Rinisë Islame" İsviçre, 2007-2011'da, 8 cilt; I. cilt 686 sayfadan oluşur, II.cilt 670 sayfa, III. cilt 670, IV. cilt 670, V. 680, VI. 674, VII ka 608, VIII. Cilt 608 sayfadan oluşmaktadırlar.

2.) *Kur'an Tefsiri*, Abdurrahman b. Nasir es-Sa'diy. Arapçadan çeviren: Uthman Agolli. Orjinal ismi: Tejsir El-Kerimi'Rraman fi Tefsir Kelami el-Mennan. Orjinal ismin tercümesi: Lehtësimi i Bujarit të Gjithëmëshirshëm në komentimin e fjalës së bamerës të Madh. editör: Ilir Haxhiu. Kontrol ve grafiğin sanatı: Silvana Halimi. Baskıyı yapan: El-Huda 2017. Dört cilten oluşur; I. cilt 619 sayfa, II 648 sayfa, III. cilt 602 sayfa, ve IV. Cilt 631 sayfadan oluşur.

SONUÇ

“Arnavutça Yapılmış Kur’an Çalışmaları” adlı bu çalışmada İslam’ın Balkanlarda yayılması ve Osmanlıların Balkanlarda İslam dinini yaymak için kullandıkları yöntemler üzerinde önemle durulmuştur. Bu konular ile Osmanlılar’ın İslam’ı kılıç zoruyla yaymadıkları ve İslam’ın barış, huzur ve itaata davet eden bir din olduğu delilleriyle gösterilmiştir. Çalışmamızda şu sonuçlara varılmıştır:

Balkanlar’da ve özellikle Kosova’da İslam dininin yayılması, Müslüman tebliğcilerin, tüccarların ve birkaç Tasavvuf tarikatı gruplarının bireysel gayretleriyle başladı. Fakat Kosova’nın tüm bölgelerini kapsayan sistematik yayılma XV. yüzyılda Osmanlılar’la birlikte başladı. Bu yayılmayı halkın iradesi belirledi. Osmanlılar bu konuda kımseye zor kullanmadı. Bilakis onlar İslam’ı başkalarına en cazip şekilde göstermek için mümkün mertebede katkıda bulundular.

Kur’an tüm Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Ancak biz Kuran’ın tamamının Avrupa ve Balkanlar’da ilk kez ne zaman ve kimin tarafından tercüme edildiğini belirttik ve açıklayıcı bir tabloda gösterdik. Doğal olarak Kur’an’ın Arnavutlar’da ki tercümelerini genişçe açıklamak işine odaklandık.

Arnavutların yaşamında da Kuran’ın özel bir yeri olduğunu ve bunun olmasında Osmanlı’nın katkısını tespit ettik. Nitekim İslam dininin Arnavutlar tarafından kabulü, doğal olarak Kur’an’la temasları da demektir. Böylece Arnavutlar bu tarihlerden itibaren Allah c.c. sözünü tanımak, hissetmek ve zevk almak üzere Kur’an’la, muhtevasıyla, öğretileriyle, emirleriyle ve tavsiyeleriyle tanışmışlardır. Böylece Arnavutlar söz konusu tanışıklığı Kur’an’ın öğrenildiği pek çok ev, cami, mektep ve medrese ile yaygın ve düzenli hale getirmişlerdir. Nitekim sadece Kur’an eğitimi ve Kur’an’ın ezberlenmesi için hususi okullar açmışlardır. Buralarda Kur’an’ın birçok elyazma nüshasını sanatsal bir şekilde çoğaltmışlardır. Yine Arnavut ulemasının çoğu özgün eseri olan çok sayıda Kur’an tefsir ve yorumunun telifinde bu tür kurumların önemli katkısı olmuştur.

Arnavut coğrafyasında camilerde, evlerde, çeşmelerde, mezar taşlarında ve hatta çocukların beşiklerinde hat sanatıyla oyulmuş Kur’an ayet ve surelerin tamamını bulunmaktadır. Bu husus Kur’an’ın Arnavutlar nezdinde edindiği yeri göstermesi bakımından değerlidir.

Kur'an'ı Arnavutçaya tercüme etme girişimleri daha önce de yapılmasına rağmen, onu Arnavutçaya tercüme etmek için daha ciddi yaklaşımlar XX. yüzyılın ortalarında Ulusal Uyanış'ın altın döneminde vüku bulmuştur. Bu dönemde Arnavut uleması, Kur'an'ı Arnavutça okumak isteyenler için tercüme çalışmalarına başlamışlardır. Bu çalışmalarda Hafız Ali Korça ve Hafız İbrahim Dalliu önemli isimler olarak akrşımıza çıkmaktadır. Ancak bunlar Kur'an'ın tamamını değil sadece birkaç bölümünü tercüme etmeyi başarmışlardır.

Kur'an'ın Arnavutça'ya ilk tam tercümesi 1985 yılında Priştine'de Profesör Feti Mehdiu tarafından yapılmıştır. Üç yıl sonra 1988 yılında Priştine'de Kosova'nın tanınmış Arnavut alimlerinden olan Hasan Nahi ve Şerif Ahmedi Kur'an'ın Arnavutça iki tercümesini yayımlanmışlardır.

Kur'an, ilerleyen yıllarda birkaç kez daha Arnavutça'ya tercüme edilmiştir. Kur'an'ın Arnavutça'ya son tercümesi ise 2017 yılında Salih Ferhat Hoca tarafından yapılmıştır.

Arnavutlar tecvid ilmine de büyük önem göstermişlerdir. Tecvid ilmi, Arnavutlar'da faaliyet gösteren İslam okullarının tüm seviyelerinde ilkokullardan başlayarak (sibyan mekteplerinden) medreselere kadar ayrı bir ders olarak okutulmuştur. Bunun dışında camilerde hem mektep öğrencilerine hem de büyüklere İslam ilimleri ve Kur'an tecvidi öğretilmiştir. Arnavutlar arasında Kur'an'ın doğru okunması ve ezberlenmesi için hususi okullar bulunduğu gerçeğini de burada vurgulamak gerekir. Bu okullara "Dāru'l-Kurrā" deniliyordu ve Evliya Çelebi'ye göre sadece Üsküp şehrinde Kur'an öğretmek için on adet bu tür okul vardı.

Arnavut coğrafyasında Kur'an ile ilgili elyazma eserlerin tespiti için kütüphanelerde araştırma yapmak yeterlidir. Ancak bir zamanlar mevcut olan bu büyük servetin büyük bir bölümü son on yıllarda farklı sebeplerden dolayı yok edilmiş, yakılmış ve izleri kaybolmuştur. Dolayısıyla bu servetin sadece çok küçük bir kısmının kaldığını söyleyebiliriz.

Tezimizde Arnavut milletinin büyük alimlerinin tefsir alanındaki katkısına daha fazla odaklandık, çünkü bu alan ümmetin durumu hakkında fikirlerin, yorumların ve incelemelerin ortaya atılması için uygun bir zemindi. Bu çerçevede XX. yüzyılın başından bugüne kadar Arnavutça kitap ve dergiler incelendiğinde Kur'an tefsiri ile yoğun olarak Hacı Vehbi Dibra, Hafız Ali Korça ve Hafız İbrahim Dalliu'nun iştigal ettiklerini görüyoruz. Bunlar, Kur'an'ın birkaç suresini tercüme etmekle ve yorumlamakla Arnavutlar arasında

tefsir biliminin temellerini atmışlar ve haklı olarak Arnavutlar arasında tefsirin ilkleri sayılmaktadırlar. Sonraları Dr. Qazim Qazimi, prof. Sabri Bajgora, Dr. Xhabir Hamiti son dönemde de Mr. Jakup Çunaku gibi alimler değişik şekillerde katkı sunmuşlardır. Bu kimseler “Dituria Islame” dergisinde Hacı Sherif Ahmedi Kosova’nın başlattığı yayım hareketini de sürdürmektedirler.

KAYNAKÇA

- Abduhu, Muhammed, *Risaletu't-Tevhid*, Sarajevë, 1989.
- Abdullah, Rexhepi, *Yeni Kur'an Çalışmaları ve Arnavutça Kur'an Tercümeleri*, 2009.
- Ahmeti, Muhidin, *Rreth përhapjes së Islamit ndër shqiptarët*, Gelenek, İstanbul-Türkiye, 2003.
- Ahmeti, Samir B., *Devru'l-Osmaniyyin fi neşri'l-İslami fi Kosova (Roli i Osmanlinjve në përhapjen e fesë islame në Kosovë –Kosova'da İslam Dininin Yayılmasında Osmanlıların Rolü)* 792-906h/1389-1500m. Özel Baskı, Prishtinë-Kosovë, 2010.
- Akgündüz, Murat. *Osmanlı Medreseleri – XI Asır*, 2. Baskı, Beyan, İstanbul, 2012.
- Alpan, Necip, Nesip Kaçi, *Shqiptarër në Perandorinë Osmane*, monografi, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar, *Tecvidu'l-Kur'an*, Ankara, 1983.
- Arnold, Thomas W., *The Preaching of the Islam: A history of the Propagation of Muslim*, Lahore, 1986.
- Baltacı, Cahid. *Osmanlı Medreseleri (XV-XVI Yüzyıllarda)*, Cilt 1, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı -Yayınları, No. 198, İstanbul, 2005.
- Behrami, Emin, *Qasje Studimore Katër Përkhimeve të Kur'anit në gjuhën shqipe*, Prishtinë,
- Boja, Rexhep J., *El-Albanijjune (El-Arnaut) ve 'l-Islamu*, Riyad, 1990.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, İstanbul, 1990.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Bursa, 2007.
- Dalliu Hafiz Ibrahim, *Ajka e kuptimeve të Kur'ani Kerijmit*, Tiranë, 2005.
- Defner, Ahmet fon. *Historia e Kuranit*, Tiranë, 2006.
- Dibra Haxhi Vehbi, *Ç'urdhnon Kurani*, Tiranë, Komuniteti Musliman i Shqipërisë, 2014.
- Dobrača Kasim, *Katalog arabskih, turskih i perzijskih rukopisa*, c. I, Sarajevo, 1963.
- Ebu Davud, Sunen Ebu Davud, 3. cilt, Bejrut, 1981.

- El-Hatib Abdulkerin, *I'xhazu 'l-Kuran*, vëllimi II, Bejrut, 1975.
- El-Kurtûbi, *El-Camiu li Ahkami 'l-Kuran*, cilt. IX, Kairo, 1967.
- El-Merâgî Muhammed ibn Mustafa, *Bahthun fi tercemeti 'l-Kurani 'l-kerimi ile 'l-lugati 'l-Ecnebijje*, 1980.
- El-Mevdûdî, Muhammedi a.s. dhe Kur'ani i shenjtë, Prizren, 1989.
- Enes Kariç, *Hermeneutika Kur'ana*, Sarajevo, 2000.
- Es-Sallabi Ali Muhamed Muhamed, *Ed-Devletu'l-Usmanijjetu*, Riyad, 1990.
- Fazlić, Hfz. Fadil. Tedžvid – Pravila o učenju Kur'āna, a.š., I, Sarajevo, 1997.
- Hamiti Xhabir, *Shtypi Islam dje, sot dhe nesër*, Prishtinë s. 200.
- *Feja dhe trajtimi i saj në shoqëri*, Prishtinë, 2014.
- Hammer Jans, "Historia e Perandorisë Osmane", V.II, Paris 1940.
- Handziç Mehmet, *Islamizija Bosne i Hercegovine*, Sarajevë, 1940.
- Hejkel Muhammed Husejn, *Hajatu Muhammed*, Kairo, 1977.
- Ibrahimi Nexhat, *Dimensione kuranore*, Logos-A, Üsküp, 2003.
- Ibrahimi Nexhat, *Islami dhe muslimanët në tokat shqiptare dhe në Ballkanin mesjetar, /shekujt IX-XIV*, Logos-A, Shkup-Prishtinë-Tiranë, 2003.
- , *Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve*, Prishtinë, 2000.
- , *Kontaktet e para të islamit me popujt ballkanik në periudhën paraosmane*, Logos-A, Üsküp, 1997.
- Ihsanoğlu Ekmeluddin, *Ed-Devletu'l-Uthmanijjetu ve Hadaretun*, çev. Salih Sadavi, Istanbul, 1999, s. 137. / Seid Abdu'l-Mexhid Bekër, *El-Ekallijatu'l-Muslimetu fi Urubba, Mekke Mukerreme*, 1985.
- Kaleşi Hasan, *Kontributi i shqiptarëve në dituritë islame*, Rijad, 1992.
- *Najstariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku*, Prishtinë, 1972.

----- . XV. Asırdan XVII. Asrın nihayetine kadar Yugoslav topraklarında şark medeniyeti, në: “Çeviren”, nr. 10, Prishtinë, 1976.

----- “Kontributi i shqiptarëve në Diturit islame”, 1991.

-----, Nastariji vakufski dokumenti u Jugoslaviji , Prishtinë, 1972.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul, 2008.

Kariç Enes, *Uvod u tefsirske znanosti*, I, Sarajevë, 1988.

Kasumi, Haki. Shkollat fetare islame ndërmjet dy luftërave botërore, në : “Gjurmimet albanologjike”, SSHH, XII, Prishtinë, 1983.

Kethir Ibn İsmail, *Mrekullit e Muhammedit a.s.*, Prishtinë, 2005.

Khalifa Raşad, *Kurani, Hadithi dhe Islami*, 2011.

Kolaj Aristidh, "Arvanitët", Athinë, 1985.

Korça Hfz. Ali, “*Kur'ani i Madhnueshim e thebi i tij*”, Shkodër, 1926.

Kosova İslam Birliği, *Kurani te shqiptarët (Arnavutlar'da Kur'an) – 30 Vjet nga përkthimi i parë i Kuranit shqip*, botues: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës , sesion shkencor (Simpozium) 26-27 Dhjetor 2015, Prishtinë, 2016.

Krasniqi Shefqet, Hytbe-Porosi nga minberi, konu: Osmanlinjtë si çlirues e jo pushtues, Cilt. III, Prishtinë, 2015.

Kutub Seyyid, *Et-Tefsiru'l-Fennî fi'l-Kuran*, 1980.

Leake William Martin, *Udhëtime në Shqipërinë e Vezirëve* (Travels in Northern Greece), çev. Nestor Nepravishta, Migjeni Yayinevi, Tiranë-Shqipëri, 2008.

Malcolm Noel, Kosova një histori e shkurtër, (Kosova kısa bir tarih), përktheu nga anglishtja Dr.Abdullah Karjagdiu, Koha, Prishtinës 2001.

Mamuti Amir, *Analizë e përkthimeve shqip (Arnavutça Tercümeleri Analizi)*, 2014.

Matran Robert, *L'histoire de L'Empire Ottoman*, Paris, 1989.

Mehdiu Feti , *Studime Orientale*, Prishtinë, 2002.

-----, Hafizë tanë gjatë historisë (Tarih Boyunca Hafızlarımız-Arnautlar), Prishtinë, 2010.

-----, *Kur'an-i*, Prishtinë, 1985.

-----, *Kurani-bosht i literaturës islame (Kur'an-İslam Edebiyatı Temeldir)*, Shkup, 1999.

-----, Hafizët tanë (shqiptarë) gjatë historisë, Prishtinë, 2010.

Mexhid Yveysi, *101 Personalitete – Fetare Atdhetare Kulturore Letrare*, Prishtinë, 2013.

Miftari, Faik. Hafizët e Prizrenit me rrethinë (1912-2012), Prizren, 2012.

Mustafa, Avzi. Shkollat fetare, “Hëna e Re”, nr. 39, Shkup, 1992.

Nahi Hasan, *Kur'ani i madhëruar*, Prishtinë, 1988.

Piraku Muhammed, *Kultura kombëtare shqiptare deri në Lidhjen e Prizrenit*, Prishtinë, 1989.

Rexhepi, İsmail. Dokumentet Osmane në Arkivin e Kosovës, Vëllimi I, Prishtinë, 2004.

Rizaj Skënder, *Kosova gjatë shekujve XV, XVI dhe XVII*, Prishtinë, 1982.

Sabri Bajgora, *Komentimi i sûres JASIN*, Prishtinë, 2014.

Salih Subhi, *el-Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Bejrut, 1968.

Shatibiu Imam, *el-Muvafekât*, Botimi I, Bejrut, 2002.

Shkodra Ramadan, *Bibliografi e Revistës “Edukata Islame” (1971-2016)*, Prishtinë, 2017.

Sidki Selman Ejup, *el-Isti'rabu fi Jugoslaviya*, risaletu maxhister, Camiatu Bagdad, gayru metbua, 1984.

Silajxhiq, Hafiz Kamil. Texhvidi – lexim këndimi i drejtë i Kur'anit, përktheu Nexhat Ibrahimini dhe Miftar Ajdini, Prizren, 1996.

TDV İslâm Ansiklopedisi, Hâfiz İbrâhim Dalliu maddesi, 15. Cilt, İstanbul, s. 92.

Texhvijd i Per këthy prej H. Ibrahim Dalliut, Tiranë, Biblioteka Kombëtare e Tiranës, 1921.

Tibawi Abdul Latif, *Dali je Kuran prevodiv?*, Enes Kariç, *Kuran u savremenom dobu*, I, Sarajevë, 1997.

Traljiç Hfz. Mahmut, Tedžvidi na bosanskom jeziku, në: librin e Hfz. Fadil Fazliç, Tedžvid-Pravila o učenju Kur'āna, a.š., I, Sarajevo, 1997.

Virmiça, Raif. Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, I, Ankara, 1999.

Zenelaj, Eqrem. Konvertimi me dhunë i shqiptarëve në fenë ortodokse nga Serbia dhe Mali i Zi dhe masakrimi i tyre sipas dokumenteve austro-hungareze, në: "Gjurmime Albanologjike", Prishtinë, 2005.

Makaleler

Çetin, Abdurrahman, "Tecvid", *DİA*, İstanbul, XL, 2011.

Ihsanoğlu Ekmeleddin, *Hyrje në historinë e përkthimit kuptimor të Kur'anit*, Një: "Edukata Islame" Nr. 58-59, Viti XXV, Prishtinë, 1996, f. 11. (*Word Bibliography Of Translations Of The Holy Qur'an: Prindet Translations 1515-1980, Prepared by Ismet Binark & Halit Eren, Istanbul 1406/1986. Çevirmen: Nehat Krasniqi*).

TDV İslâm Ansiklopedisi, Korça Hâfız Ali maddesi, 26. Cilt, İstanbul, s. 197.

Süreli Yayınlar

“Dituria Islame”-İslam İlmi, Bashkësia Islame e Kosovës – Kosova İslam Birliği, nr. 1-300, 1971-devam ediyor.

“Edukata Islame”-İslam Ahlakı, “Takvimi-Kalendari”-Takvim Kalendar, Bashkësia Islame e Kosovës – Kosova İslam Birliği, nr. 1-60, 1970-devam ediyor.

“Takvimi-Kalendari”-Takvim Kalendar, Bashkësia Islame e Kosovës – Kosova İslam Birliği, nr. 1-40, 1970-devam ediyor.

“Zani i Naltë”-Yüksek Ses, Komiteti Mysliman i Shqipërisë-Arnavutluk Müslüman Birliği, 1923-1939.

El Yazmaları Eserleri

Kosova'nın Arşivi (Arkivi i Kosovës), Fondi: Bashkësia e Fesë Islame, Prishtinë, Kosovë, 1924.

----- : Arapça Belgeler (Dokumentet në Gjuhën Arabe)

-----: Osmanlıca Belgeler (Dokumentet në Gjuhën Osmane)

-----: Oriyental Yazma Eserler (Dorëshkrimet Orientale)

-----: Sırpça Belgeler (Sresko Vakufsko Mearifsko Poverentsvo)

ÖZGEÇMİŞ

Florim Mellova Kosova'nın Kamenica şehrinde 17.04.1984 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlkokulu Desivojca köyünde, liseyi ise Gilan'da Alauddin Medresesinde bitirdi. Priştine'de İslami İlimler Fakültesi'nden mezun oldu. 2002-2013 yılları arasında Kosova'da imamlık ve hatiplik yaptı. 2014 yılında Sakarya Üniversitesinde yüksek lisans programına kabul edildi.